TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI

SİYASAL PROPAGANDA BAĞLAMINDA ÇERNOBİL FELAKETİNİN HÜRRİYET GAZETESİNDE TEMSİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LİVZA TEMEL

ANKARA-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI

SİYASAL PROPAGANDA BAĞLAMINDA ÇERNOBİL FELAKETİNİN HÜRRİYET GAZETESİNDE TEMSİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LİVZA TEMEL

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. ASLI YAĞMURLU DARA

ANKARA-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI

LİVZA TEMEL

SİYASAL PROPAGANDA BAĞLAMINDA ÇERNOBİL FELAKETİNİN HÜRRİYET GAZETESİNDE TEMSİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : DOÇ. DR. ASLI YAĞMURLU DARA

Tez Jurisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Ahmet TOLUNGÜÇ	
Prof. Dr. Fatih KESKİN	
Doç. Dr. Aslı YAĞMURLU DARA	

Tez Sınav Tarihi : 28.05.2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

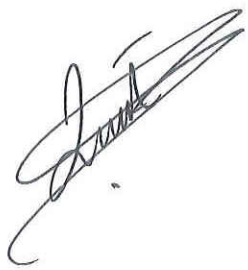
Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (28/05/2019)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Livza TEMEL

İmzası

İTHAF VE TEŞEKKÜR

Bu çalışmada bana ışık tutan değerli hocam, tez danışmanım Sn. Doç. Dr. Aslı Yağmurlu Dara'ya ve bu süreçte benden desteğini esirgemeyen sevgili eşim Emir Burak Temel'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu tezi 2018 yılı Nisan ayında aramıza katılan ve varlığı ile hayatıma anlam katan biricik kızım Lina Temel'e ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İTHAF VE TEŞEKKÜR iv

İÇİNDEKİLER v

ŞEKİLLER LİSTESİ vii

TABLOLAR LİSTESİ ix

KISALTMALAR x

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE 5

1.1. Kavramsal Açıdan Propaganda 6

1.1.1. Propaganda Tanımlamaları ve Propaganda İle İlişkili Kavramlar 12

1.1.2. Propagandanın Nitelikleri 27

1.1.3. Propagandanın Tarihsel Süreçte Değişimi ve Gelişimi 31

İKİNCİ BÖLÜM 40

KURAMSAL AÇIDAN PROPAGANDA 40

2.1. Ana Akım Kuramsal Yaklaşımlarda Propaganda 43

2.1.1. Sigmund Freud ve Gustave Le Bon Açısından Propaganda, Birey ve Kitle 44

2.1.2. Edward L. Bernays'ın Kuramsal Açıdan "Yeni Propaganda" Yaklaşımı .. 46

2.1.3. Walter Lippmann ve "Rızanın İmalatı" 50

2.1.4. Harold D. Lasswell'in Siyasal Propaganda Kuramı 52

2.1.5. Paul Lazarsfeld: "İki Aşamalı Akış Modeli" ve Saha Çalışmaları 55

2.1.6. Claude E. Shannon ve Waren Weaver tarafından geliştirilen "İletişimin Matematiksel Teorisi" 57

2.1.7. Diğer Ana akım Propaganda Yaklaşımları 58

2.2. Propaganda Kavramına Postmodern (Eleştirel) Kuramsal Yaklaşımlar ... 61

2.2.1. Frankfurt Okulu ve Propaganda 63

2.2.2. Louis Althusser "Devletin İdeolojik Aygıtları" ve Propaganda 69

2.2.3. Noam Chomsky ve Edward S. Herman'ın Propaganda Modeli 71

2.2.4. Michel Foucault'un Güç ve İktidar Denkleminde Propaganda 73

2.2.5. Gramsci'nin Hegemonya Yaklaşımı Bağlamında Propaganda..... 75

2.2.6. Guy Debord Açısından Gösteri Toplumu ve Propaganda..... 76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM……..…….79

ÇERNOBİL FELAKETİ SONRASI PROPAGANDA FAALİYETLERİ……...79

3.1. Gündem Belirleme Kuramı 79

3.2. Araştırma Sorusu 81

3.2.1 Araştırmanın Amacı..... 86

3.2.2 Araştırmanın Önemi ……82

3.2.3 Araştırmanın Sınırlılıkları..... 82

3.2.4 Araştırmanın Yöntemi…….83

3.2.5 Araştırmanın Örneklemi……...……..84

3.3 Çernobil Nükleer Kazası…….……..….87

3.4 Bulgular ve Yorum..... 93

3.4.1. Hürriyet Gazetesinin Nicel İçerik Analizi..... 93

3.4.2. Hürriyet Gazetesinin Nitel İçerik Analizi…….……..103

SONUÇ 148

KAYNAKÇA……....151

ÖZET.....157

ABSTRACT.....158

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Kadınların Ön Planda Olduğu Lucky Strike Reklam Afişleri 23
Şekil 1.2. Lucky Strike'ın Ünlü Kadın Pilot Amelia Earhart'ı Kullanıldığı Afiş 23
Şekil 1.3. Papa XV. Gregorius Tarafından Kurulan 32
Şekil 1.4. ABD'nin 1. Dünya Savaşında kullanıldığı Sam Amca Propaganda Afişi 34
Şekil 1.5. Kızıl Haç örgütünün Birinci Dünya Savaşına Bağış Kampanyası Afişi 35
Şekil 1.6. Almanya'nın kullandığı Propaganda Afişi 35
Şekil 1.7. Berlin'de düzenlenen 1936 Yaz Olimpiyatlarına ait fotoğraflar 36
Şekil 2.1. Thomas Edison'un Ampülü Buluşunun 50
Şekil 2.2. Genel İletişim Modeli 57
Şekil 3.1. 1985 yılı Gazete Tirajları 87
Şekil 3.2. 26 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfası 95
Şekil 3.3. 30 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfası 96
Şekil 3.4. 1 Mayıs 1986 Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber 97
Şekil 3.5. 17 Mayıs 1986 Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan ilk sayfa haberi 98
Şekil 3.6. 21 Mayıs 1986 Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber 98
Şekil 3.7. 25 Mayıs 1986 Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber 99
Şekil 3.8. 29 Kasım 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfası 100
Şekil 3.9. 2 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber 101
Şekil 3. 10. 3 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber 101
Şekil 3.11. 12 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber 102
Şekil 3.12. 20 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber 102
Şekil 3.13. 29 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber detayı 108
Şekil 3.14. 30 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber detayı 109
Şekil 3.15. 4 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber detayı 120
Şekil 3.16. 7 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin arka sayfa haberi 125
Şekil 3.17. 8 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi arka sayfa haberi 127
Şekil 3.18. 14 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin arka sayfa haberi 131
Şekil 3.19. 21 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber 134
Şekil 3.20. 2 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber 138
Şekil 3.21. 7 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfa haberi 140
Şekil 3.22. 12 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfası 141
Şekil 3.23. 20 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfası 143
Şekil 3.24. 24 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber 144

Şekil 3.25. 9 Aralık 1986 tarihli Milliyet gazetesi haberi 147
Şekil 3.26. 24 Haziran 1986 tarihli Günaydın gazetesi manşeti..... 147
Şekil 3.27. 18 Aralık 1992 tarihli Milliyet gazetesi haberi 147

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Ana Akım Kuramlar ile Eleştirel Kuramlar Arasındaki Farklar 42
Tablo 3.1. Hürriyet gazetesinde yer alan haberlerin sayısal analizi 93
Tablo 3.2. Hürriyet gazetesi haber başlıkları ve haberlerin niteliğine ilişkin analiz 104
Tablo 3.3. Hürriyet gazetesinde yer alan haberlerin frekans ve yüzde analizi 107

KISALTMALAR

ABC	American Broadcasting Company
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomi Topluluğu
AVM	Alış-veriş Merkezi
BBC	British Broadcasting Company
CIA	Central Intelligence Agency
CNN	Cable News Network
DNA	Deoxyribonucleic Acid
GCR	Gas Cooled Reactors
HHA	Hürriyet Haber Ajansı
IAEA	International Atomic Energy Agency
NBC	National Broadcasting Company
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
PWR	Pressurized Water Reactor
RAD	Radiation Absorbed Dose
RAI	Radiotelevisione Italiana
RESA	Rasyasyon Erken Uyarı Sistemi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TASS	Telgrafne Agent Sovyetskova Soyuza
TDK	Türk Dil Kurumu
TEK	Türkiye Elektrik Kurumu
THY	Türk Hava Yolları
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TV	Televizyon

GİRİŞ

Modern demokrasilerde, kitle iletişim teknolojilerinin gelişmesi genel anlamda politikanın medyatikleşmesine neden olmuş ve bu süreçte birçok alanda ve teknikte değişiklikler meydana gelmiştir. Siyasal arena, siyasal propaganda teknikleri ve kitle iletişim araçları tezde bu bağlamda odaklanılacak temel noktalardır. Politik profesyonellerin ve uzmanların kamuoyu oluşturma, rıza üretme, kanaat ve düşünce yönetme ya da yönlendirme işlevleri de bu çerçevede propaganda faaliyeti olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada siyasal propagandanın özellikleri, zaman içerisinde nasıl bir değişim gösterdiği "modern demokrasi", "güç/iktidar", "ikna", "kitle iletişim araçları", "medyatikleşme", "kamuoyu", "gösteri" gibi kavramlar ekseninde açıklanmış ve çeşitli düşünürlerin konuya yaklaşımı kuramsal olarak incelenmiştir.

Propaganda, temelde kitleleri ikna etmek için kullanılan yöntemleri kapsamaktadır ve politika, reklam, pazarlama, halkla ilişkiler alanlarında insan davranışlarını etkilemeye yönelik kullanılmaktadır. Halkla ilişkiler alanı propagandayı her ne kadar dışlama eğilimi gösterse de propaganda kavramı halkla ilişkiler ve medya ile yakından ilgilidir. Kitle iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve iletişim araçlarındaki zenginleşme; radyo, televizyon, gazete, internet, sosyal medya vb. araçların çok daha etkin kullanımına imkân sağlamıştır. Birey, belleğine yerleştirilen kavramlara, propagandanın çizdiği amaçlara uygun olarak, belirli olaylar ve uyarılar karşısında istenilen biçimde davranmaya hazır hale getirilmiştir. İnançlarda ortaya çıkacak bir değişikliğin zorunlu koşulları hazırlanmıştır. Bu inanç sisteminin sürekliliği için birey sürekli olarak baskı altında tutulmaktadır (Kazancı, 2007: 49).

Tarihsel sürece baktığımızda, Hitler ya da Stalin döneminde uygulanan propaganda teknikleri ile bugün uygulanan teknikler birbirinden oldukça farklıdır. Temel fark, o dönemde tüm kurumsal yapısı ve faaliyetleri ile ortada olan bir

propagandadan söz edilirken; bugünkü propagandanın üstü örtük (sinsi) ve çok daha teknolojik tabana dayalı bir halde olduğunu söylemek mümkündür.

Siyasal iktidar elbette meşruiyet olmadan da kurulur ancak asla sürdürülemez. Meşru iktidar, sürdürülebilir iktidardır. Bu yüzden her iktidar kendi meşruiyetine olan inancı kurmak, geliştirmek ve sürdürebilmek için uğraşır. Her iktidar var oluş/kurucu meşruiyetini var kılış/toplumsal düzenleme meşruiyeti haline dönüştürmek ister. Siyasal iktidar, kendisini koruma altına almak, çıkar birliğini korumak ve onun hedeflerine yönelik muhalefeti, meşruiyetine yönelik eleştirileri ortadan kaldırmak için toplumda birlik ve düzeni sağlamaya çalışır (Weber, 1993: 214).

Modern toplumlarda güç dengesi statik değil dinamik olduğu için, iktidarın el değiştirmesi ya da yükselen güçlerin iktidarı derinden etkilemesi gerekmektedir. İktidar sahibi olmak için siyasal arenada çatışmalar yaşanabilir. Tarih boyunca şiddet, siyasal çatışmanın içinde varlık göstermiştir. İktidara ulaşmak için şiddete dayalı yöntemler kullanmak çoğu zaman ele geçirilen iktidarın meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Çünkü açıkça şiddete başvurmak toplumsal tepki doğurabilir. Bazen de şiddet kullanmak güçsüzlüğü gizlemek olarak yorumlanabilir. Görülen o ki, iktidara ulaşmak için zora başvurmak (şiddet kullanmak) uzun vadede kalıcı olmayan, zayıflık göstergesi olarak kabul edilen, pahalı bir yöntemdir. Örneğin savaş, halkların ciddi bir ekonomik krize, psikolojik bunalıma sürüklenmesine ve yöneticilere olan güvenlerinin sarsılmasına neden olmaktadır. Siyasal propaganda faaliyetleri ise bu anlamda farklılık göstermektedir.

Propaganda kavramının Türkiye'deki kullanımı siyasal, dinsel ve düşünsel ikna ile ilgili konuları ifade etmek için kullanılmaktadır. Gelişmiş Batı ülkelerinin kullanımından farklı olarak, Türkiye'de gerçekleştirilen siyasal iletişim faaliyetleri için propaganda kelimesi tercih edilmektedir. Hatta propaganda ifadesine yasal mevzuatta

bile yer verilmiştir. 292 Sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanun" propaganda faaliyetlerine dair düzenlemeleri içermektedir. Örneğin, seçim dönemlerinde, Yüksek Seçim Kurulu'nun, kontrolü altında TRT'de propaganda konuşmalarını yayımlanmaktadır. Ayrıca siyasi partilerin organizasyon şemalarında "Basın Yayın ve Propaganda Komisyonu" gibi birimler görevlendirilmektedir. Propaganda kavramı medya tarafından, "Hristiyanlık propagandası", "Türkiye aleyhinde propaganda", "kara propaganda", propaganda şarkısı gibi kimi zaman olumlu ama çoğu zaman olumsuz anlamı olan üslupta kullanmaktadır. Propaganda kelimesinin kullanımına bir diğer örnek, Verem Savaşı Dernekleri Federasyonunun, "Verem Etkinliği ve Propaganda Haftası" başlığıyla gerçekleştirdiği faaliyetler verilebilir. Verem Savaş çalışmalarının 1918 yılında Osmanlı Döneminde başladığı düşünüldüğünde, kavramla ilgili kullanım, o dönemden kalan nötr bir anlamı ifade etmek için tercih edilmektedir. (Yağmurlu, 2018: 3).

Bu çalışmanın temel amacı, siyasal propagandaya kültür, iletişim, dil, güç ilişkileri, ikna, kamuoyu ve medya kavramları ekseninde yeni bir bakış açısı sunmak ve propagandayı uzun yıllardır bilinen dar ve sınırlı kapsamı dışında, daha geniş bir perspektifle yorumlayabilmektir. Diğer bir amaç ise, içinde yaşadığımız demokratik ülkelerde propagandanın kim tarafından, hangi alanlarda, hangi dönemlerde ve ne şekilde uygulandığını çeşitli örneklerle gözler önüne sermektir. Bunu yaparken de kavramın tarihçesine ve yirminci yüzyılda, döneme damgasını vuran liderler tarafından nasıl kullanıldığına bakılacaktır.

Modern demokrasiler; insan hakları, hukuk, özgürlük gibi temel ilkelerin benimsendiği rejimlerdir. Bu rejimlerde siyasal alanda yurttaşlar anayasal bir hak olarak seçme ve seçilme hakkına, sosyal ve kültürel alanda ise devlet tarafından yasal bir sınırlama getirilmediği sürece istediği ürünü/hizmeti tüketme hakkına sahiptir. Hak ve

özgürlükler devlet tarafından anayasal metinlerde korunmaktadır. Kitle iletişim araçlarının varlığı ve özgür bir kamuoyunun oluşması da modern demokrasilerin olmazsa olmazlarındandır. Bu ortam içerisinde yurttaşlar kendilerine neredeyse sonsuz bir özgürlük alanı sunulduğunu düşünürler. Çoğu zaman düşünce ve ifade özgürlüğünün varlığı ile çokseslilliğin ve çoğunlukçuluğun egemen olduğuna inanırlar. Oysaki bir takım propaganda ve halkla ilişkiler teknikleri ile yankı bulan ses genel olarak gücün/iktidarın sesidir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde propaganda kavramı ile ilgili temel kavramlara yer verilmiş ve kavram detaylıca tanımlanmıştır. İkinci bölümde, kuramsal çerçeve ve tartışmalar ele alınmıştır. Bu bağlamda, ana akım (S.Freud ve Le Bon, H.Qualter, E.Bernays, H.Lasswell, W.Doob) ve eleştirel görüşün (N.Chomsky, M.Faucault, A.Gramsci, L.Althusser, G.Debord) argümanlarına değinilmiş ve konuyla ilgili birçok kuramcının ve düşünürün görüşlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise 1986 yılının Nisan ayında gerçekleşen Çernobil felaketi, devlet propagandasının kriz döneminde nasıl işlediğini incelemek üzere seçilmiştir. Bunun için dönemin en yüksek tirajına sahip olan Hürriyet gazetesinin (Güveli, 1985: 14) 1986 yılının Nisan, Mayıs, Kasım ve Aralık aylarında yer alan Çernobil ile ilgili haberler taranarak içerik analizi gerçekleştirilmiş; gündem belirleme kuramı ve propaganda ekseninde yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Latincede propaganda ‘yayılacak şeyler’ anlamına gelmektedir. Latince ‘propagere’ kelimesinden gelen propaganda, ‘bir filizin toprağa dikilerek yeni bitkiler elde edilmesi’ anlamına da gelmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre propaganda ‘herhangi bir düşünceyi, öğreti veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz yazı ya da başka yollarla gerçekleştirilen çalışma’ olarak tarif edilirken (TDK, 2018); İletişim Sözlüğü, propaganda kelimesini, ‘örgütlü inandırma etkinliği; çeşitli inandırıcı ya da ikna edici araçlarla fikirlerin ve değerlerin yayılması’ (Mutlu, 2004: 239) olarak tarif etmektedir. Kelime ilk olarak, Roma Katolik Kilisesi tarafından sosyolojik manada kullanılmış ve fikirlerin yayılması deyiminde ifadesini bulmuştur (Brown, 2000: 9).

Propaganda kavramı farklı disiplinler açısından ele alınan ve birey ya da toplumsal algıların şekillenmesinde etkin bir yere sahip olan bir olgudur. Özellikle propagandanın siyasal alanda ve yönetim bilimlerindeki yeri 20. Yüzyılda yoğun şekilde tartışılan ve üzerine birçok kuramsal kavramsal perspektif sunulan bir alandır. George Orwell’ın Hayvan Çiftliği isimli eseri propaganda olgusunu bir yandan Sovyet Rusya’da Stalin dönemine yönelik eleştiri kapsamında ironik şekilde ele almakta, öte yandan kitle yönetiminde propagandanın önemini ortaya koymaktadır (Yağmurlu, 2018: 2).

Propagandanın gerek siyasal açıdan, gerekse farklı disiplinler bakımından anlaşılabilmesi ve etkisinin boyutlarının belirlenebilmesi için öncelikle kavramın tanımlanması gerekmektedir.

1.1.Kavramsal Açıdan Propaganda

Propaganda, 19. Yüzyılda ağırlıklı olarak toplumbilimcilerin kavramsallaştırdığı ve üzerinde yoğunlaştığı bir kavramdır. Emile Durkheim, Ferdinand Tonnies, Gustave Le Bon gibi kitle iletişim üzerine çalışan bilim adamları propagandayı temel uyarıcı bir iletişim yolu olarak görmüşlerdir (Yaylagül, 2006: 45-46).

Tokgöz (2008: 122) siyasal iletişimi anlayabilmek için propaganda kavramının siyasal alandaki önemine vurgu yapmıştır. Kavramın etimolojik kökeni ile kullanım boyutu arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca kullanım alanları arasında da önemli farklılıklar olduğu ifade edilebilir.

Propaganda kavramı köken olarak Latince bir kelime olup, bahçıvanın taze bir bitkinin filizlerini, yeni bitkiler üretmek için, (Bu yeni bitkiler kendi hayatlarını yaşayacaklardır) toprağa dikmesi anlamına gelen "*propagare*" kelimesinden alınmıştır (Brown, 1992: 11). Sosyolojik anlamıyla ilk defa Katolik kilisesi tarafından yapay olarak meydana getirilmiş fikirlerin diğer mezheplere karşı kullanılması anlamına gelen propaganda, tarih boyunca birçok anlam yüklenerek bugünkü şeklini almıştır. Birbirinden oldukça farklı çok sayıdaki kavram ve etkenin propaganda içerisinde düşünülmesi, propagandanın tanımının yapılmasını da zorlaştırmaktadır (Keskin, 2014: 204).

Bu bakımdan genel bir tanım ortaya koymadan evvel reklâm, eğitim ve haber gibi propaganda ile çok yakından ilişkili olan kavramlara kısaca açıklık getirmek faydalı olacaktır (Brown, 1992: 16).

Bu kavramlardan ilki olan reklâm, mahiyeti itibari ile ticari ve iktisadi olup propagandanın bir türevidir. Daha doğrusu fikir ve iman gibi manevi kıymetlerin yayılması, taraftar kazanılması için yapılan faaliyetlere propaganda, ticâri mevzu olan

maddi şeyleri satmak ve müşteri çekmek için yapılan şeylere de reklâm denmektedir (Yılmaz, 1995: 5).

Domenach (1995: 24-25), Siyasal Propaganda (*Le Propagande Politique*) adlı eserinde propagandanın iki kaynağı olduğunu ifade etmiştir. Bunlar reklam ve siyasal ülkücülüktür. Reklam ile propaganda birbirine yardımcı olmaktadır. Evrimleri paralel gelişmiştir. Herhangi bir ürün ile ilgili reklam yapılırken özellikleri nasıl övülürse propagandacının doktrinleri de öyle övülür, özellikleri anlatılır, faydaları açıklanır. Reklam zaman içerisinde bilgilendirici olmaktan çok sarsıcı olmaya başlamış, açıklamanın yerini ise esinlenme almıştır. Yeni sunuş biçimleri araştırılırken fizyoloji ve psikoloji ile ilgili yapılan araştırmalardan faydalanan reklamcılar, saplantılar, takıntılar, cinsel içgüdüler vb. psikolojik durumlara bel bağlamamaktadır. Propaganda da reklam alanında gerçekleşen bu gelişmelerden fazlasıyla yararlanmıştır.

Domenach her iki kavramın niteliği konusunda şu görüşlere yer vermiştir (1995:18);

> "Propaganda" görüşler yaratmaya, bunları değiştirmeye ya da doğrulamaya çalışması, bir dereceye kadar da ondan aldığı yollara başvurmasıyla reklâma yaklaşır; tecimsel değil, politik bir erek gütmesiyle de ondan ayrılır; reklâmın yarattığı gereksinme ya da yeğlemeler özel bir ürüne yönelir, oysa propaganda çoğu zaman davranışımızda, ruhsal durumumuzda, hatta din ya da politikayla ilgili kanılarımızda değişikliklere yol açan inançlar ve refleksler esinler, bunları zorla kabul ettirir bize.

Her şeye rağmen propaganda ile reklâmın birbirlerine en çok yaklaştığı koşullardan birisi de, sınırları belirgin olarak çizilmiş yöntemlerle, belirli fikirlerin belirli insanlara belli süre içerisinde sunulmaya çalışılmasıdır. Reklam tipi propaganda da denilebilecek bu tip propagandaya en iyi örnek seçim propagandaları olacaktır. Seçim propagandaları politik eylemin normal bir anlatımıdır (Clark, 2004: 13). Bu şekilde bütün bir politik propaganda kolu reklâmla ortak yaşamanı devam ettirmektedir. Çeşitli ülkelerdeki seçim kampanyaları, örneğin ABD'deki kampanyalar reklâm

kampanyalarına benzemektedir. Reklam kampanyalarında olduğu gibi adayın reklâmı yapılmakta, bir ürün gibi tanıtılmaya çalışılmaktadır. Ancak adayların farklı dünya görüşlerine sahip olmaları, farklı davranış biçimlerini benimsemeleri ve farklı kesimden insanların temsilcileri olmaları, onların ticari bir mal gibi değerlendirilmesine engel olmakta, olaya siyasi boyut kazandırmaktadır (Dahl, 2017: 22).

Propagandanın yakından ilişkili olduğu kavramlardan ikincisi eğitimdir. Devletin uyguladığı temel ve zorunlu eğitim süreci, hazırlanan müfredat vasıtasıyla, vatandaşların küçük yaşlardan itibaren istenilen biçimde yönlendirilmesine hizmet etmektedir. Eğitim süreci, çeşitli bilim dalları ile ilgili temel bilgilerin aktarılmasının yanı sıra, ulusal bir ülkü, vatandaşlık bilinci, sosyal yaşamla ilgili kuralların nesillere yerleştirilmesini de içermektedir (Yağmurlu, 2018: 12).

Diğer yandan eğitim ile propaganda arasında belirli bir ayrımın olduğu ifade edilmektedir. Lumley (1936), çok kesin davranarak *"eğitimin hakikat aşkı uğruna gerçeği aradığını, propagandanın ise gerçeği tahrif edilmiş bir şekilde sunduğunu"* ileri sürmektedir. Eğitim zamanın bilimsel gerçekleri ışığında nesneldir, propaganda ise insanın her türlü davranışını kontrol altına alma çabası içerisindedir. Bu yüzden çoğu yolu amaca ulaşmak için mübah görür (Onaran, 1984: 67).

Propaganda kavramı ile eğitim arasındaki farklı boyutlar şöyle ifade edilmektedir (Yılmaz, 1995: 6);

> Terbiye bir kimseyi ruh bakımından güdülen amaca hazırlamaktadır. Pedagoji; öğretme ve eğitme işini bir kaideye bağlayan bilim ve sanattır. Propaganda ise; bir fikri, bir inancı yaymak için başvurulan girişimlerdir. Propaganda üzerinde münakaşa yapılan, kabulü bir geleneğe bağlı olmayan fikir ve inançlardır. Hâlbuki terbiye, pedagoji meseleleri herkesçe kabul edilmiş kıymet hükümleri ve kanunlarıdır.

Bu görüşleri destekleyici nitelikte yaklaşıma sahip olan Lasswell şu ifadelere yer vermiştir (1927: 627); "*Eğitim kabul edilmiş tavır ve hareketlerle maharet ve*

bilgilerin aktarılması; propaganda ise; kasti olarak fikir ve doktrinlerin aşılanması girişimidir".

Basitçe eğitimle propaganda arasındaki ayrım şu şekilde yapılabilir; Eğitimci fertlerin gelişmelerinden daha yavaş ve uzun bir süreci hedeflerken, propagandacı hedef kitle üzerinde çabuk ortaya çıkacak sonuçlar için uğraşır. Eğitimci düşünme yöntemlerini öğretirken propagandacı ne düşünülmesi gerektiğini öğretir. Eğitim insana yeni ufuklar açma gayreti içerisindedir, oysa propaganda insanı dar kalıplar içerisine hapseder. Eğitimin amacı aydınlatmaktır; ikna değildir. Eğitimci kısmî gerçeği değil, gerçeğin bütün yüzlerini gösterir. Oysa propagandacı gerçeğin yalnız kendi menfaatine ilişkin yönünü belirtmektedir. Propagandacı genellikle kendi menfaatine olan gerçekleri seçer ve aykırı yönleri bertaraf eder; olayların objektif olarak ortaya konması çabasını göstermez (Pratkanis ve Aronson, 2008: 12).

Amerikalı yazar, Leonard William Dobb, 1935 yılında yayımladığı Propaganda Psikolojisi ve Tekniği (*Propaganda, Its Psychology and Technique)* adlı *kitabında*, eğitim ve propaganda sorununu ele almış ve "öneri" teorisini ortaya koymuştur. Öneri teorisinde, bireylerin kendi içlerinde belirli bir soruna karşı belirli tutumların varlığına gönderme yapılmıştır. Bu tutumlar, değişmez veya sabit olmayıp "uyarı-durumlar" olarak adlandırılan dışsal etkilere karşı duyarlıdırlar. Bireyde duyusal tepkilere yol açan (görme, duyma, koklama vb.) herhangi bir olgu, rastlantı, konuşma, resim veya kitap uyarı-durumlara örnek olarak verilebilir. Bu uyarı-durumların bazıları belirli kişi veya gruplar tarafından kontrol edilebilmektedir. Bu tür denetimli güdümleme uyarı-durumları vasıtasıyla tutumların değiştirilmesi durumuna "öneri" denmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, kendinden daha zengin kişileri kıskanan bir kişiye, kendisinin yoksulluğunun sorumlusunun Yahudi asıllı sermaye sahipleri olduğunu ileri süren bir kitap (uyarı-durum) verilirse, önceden var olan tutumlarına etki eden bu uyarı-durum

onda Yahudi karşıtlığı şeklinde etki eden yeni bir tutum geliştirmesine yol açar. Bu durum öneri olarak ifade edilmektedir. Aynı kitap, konu hakkında bilimsel bilgiye sahip olan bir kişide tutum değişikliğine yol açmayacak, böylelikle bir öneri söz konusu olmayacaktır. Doob tarafından ileri sürülen propaganda tekniği, tutumları öneriler aracılığıyla kontrol altına almaktır (Qualter, 1980).

Bu kavramlardan sonuncusu ise aralarındaki ayrım için ortaya konması gerçekten zor olan haber ve propaganda ilişkisidir. Barlas Tolan bu ilişkiyi şöyle ifade etmektedir (Yılmaz, 1995: 7):

> "Çağdaş propaganda, haber gibi ağırlıklı, gerçek olgu ve olaylara dayanmaktadır... Çağdaş propaganda bazı gerçekleri saklar. Ancak söyledikleri doğrudur. Bu açıdan propagandayı haber kaynakları arasında saymak bile yanlış bir tutum olmayacaktır... Ancak bununla birlikte haber propagandanın ana unsurudur. Temeli oluşturacak bir haber olmaksızın propagandanın olması olanaksızdır."

Haber ile propaganda arasında çözülmesi güç bir kavram kargaşasına ve ikisi arasındaki sınırları açık ve belirgin bir biçimde çizmenin olanaksızlığına dikkat çekilirken aynı zamanda propagandanın gerçeğe dayandığı, ancak bazı gerçekleri sakladığı ifade edilmektedir. Haber almayla karşı taraf hakkında bilgi toplayıp, propaganda aracılığı ile de öğrenilen bilgilere istenilen şekilde istikamet verilmeye çalışılmaktadır. Gerçekten de haberle propaganda arasında bir sınır çizmek güçtür. Öyle ki haber merkezine gelen veriler haber olma niteliği kazandıran uzmanlar, her gün bu verilerin yüzlercesiyle ve binlercesiyle karşılaşmaktadırlar. Haber uzmanları her ne kadar tarafsız bir biçimde davranma çabası içinde olsalar da, çoğu zaman ajanslar tarafından gönderilen haberleri halka olduğu gibi aktarmak zorundadırlar. Bu yüzden bazı önemsiz olaylar haber olarak geniş kitlelere aktarıldığında karşımıza büyük bir siyasal problem olarak çıkabilmektedir (Yılmaz, 1995: 7).

Haber uzmanları ve yetkili kişilerce, devletin ya da bazı kurum ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda haberin orijinali değiştirilerek yapılan ve "sansür şekliyle

propaganda" diye nitelendirilen iki propaganda tipi daha vardır. Bunlardan ilki, haberin bir görüş açısı lehine olarak ayıklanarak/seçilerek denetim altında tutulması; ikincisi ise bir etki oluşturmak amacıyla haberin orijinal halinin bozularak farklı hale getirilmesidir. Bu tür propagandaların en iyi kullanıcıları halkın hoşuna gitmeyen dini bilgiye sansür koyan kilise ile iktidarını ayakta tutmak isteyen ve bu sebeple de çoğu haberi olduğundan farklı gösteren yönetimler olmuştur (Brown, 1992: 18).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya dönemin iletişim araçları olan sinema ve gazeteler, hem bağlantısız ülkelerde hem de işgal edilen ülkelerde ya kontrol edilmiş ya da satın alınmıştır. Adolf Hitler'in Nazi Almanya'sında Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığının (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda)* başkanlığını yürüten Joseph Goebbels (1897-1945), 2. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında gerçekleştirdiği propaganda faaliyetleri ile tarihe geçmiştir. Goebbels, haber politikasının savaşta bir silah olduğunu söylemektedir. Haber akışının bir şekilde tatmin edilmesi gerektiğini, uygun olmayan içeriğin sansürleneceğini ifade etmektedir. Bir haber duyulması halinde tepki veya moral düşüklüğü yaratacaksa sansürlenmektedir. Hitler'in doğrudan ve polemiğe dayalı propaganda anlayışına değişiklik getiren Goebbels, propaganda yöntemlerine sinema, müzik gibi eğlence unsurlarını da eklemiştir (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 45).

Goebbels'in ortaya koyduğu "büyük yalan" **(**Große Lüge) teorisinde, propaganda faaliyetlerinde yalanın vazgeçilmez bir unsur olduğu ifade edilmiştir (Güzel, 2017)**:**

> Yeterince büyük bir yalan söylerseniz ve tekrar ederseniz bu yalanı sürekli, insanlar sonunda buna inanmaya başlayacaktır. Yalan, halkın yalanın siyasi, ekonomik ve / veya askeri sonuçlarından devlet tarafından korunabilmesi için muhafaza edilebilir. Dolayısıyla devlet, muhalefeti bastırmak için tüm güçlerini kullanması açısından, yalan hayati bir önem taşımaktadır; çünkü gerçek doğru yoldur ve bu da devletin en büyük düşmanıdır.

Haberlerin bir propaganda aracı olarak kullanıldığı bir diğer örnekte, Irak Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri Irak'ta kitle imha silahlarının bulunduğunu tüm dünyaya aktarırken açıkça yalan habere yer vermesidir. Bu uygulama bilginin çarpıtılıp kendi amaçlarına göre yönlendirilmesi şeklinde bir sansür uygulamasıdır (Yağmurlu, 2018: 11).

Herman ve Chomsky (2012: 85-86) tarafından ortaya konulan propaganda modelinde, medyanın kendisini denetleyen ve finanse eden toplumsal çıkar gruplarının faydası için çalıştığını ve onlar lehine propaganda yaptıkları ifade edilmektedir. Medyanın çeşitli filtreler oluşturarak haber kaynaklarındaki bazı bilgilerin çarpıtılmasını, kullanılmamasını ya da abartılmasını sağlamaktadır. Söz konusu kurumlarda istihdam edilmiş halkla ilişkiler uzmanları tarafından servis edilen basın bültenleri de bu medya ortamlarında önemli yer tutmaktadır. Bu sansür ve propaganda sürecine reklam verenler büyük sermaye sahiplerinin oluşturduğu süzgeç de eklendiğinde ekonomik ve siyasal iktidara sahip olan kitlelerin medyada daha fazla görünmesi ile sonuçlanan bir medya imparatorluğu ortaya çıkarmaktadır.

1.1.1. Propaganda Tanımlamaları ve Propaganda İle İlişkili Kavramlar

Propaganda ile ilgili tanımlarda temel olarak iki tür yaklaşım söz konusudur. İlk grup propagandaya herhangi bir olumlu veya olumsuz anlam yüklememekte, nötr bir yaklaşımla ele almaktadır. İkinci grubun ise propagandaya olumsuz yönde bir vurgu yaptığı görülmektedir (Yağmurlu, 2018: 4).

İlk grupta yer alan ve halkla ilişkilerin kutsal kitabı olarak ifade edilen "Propaganda" adlı kitabın yazarı Bernays (1928: 21) propagandayı; *"bir düşünce veya faaliyet için kamu desteğini sağlamaya yönelik sistemli olarak gerçekleştirilen çaba"* şeklinde tanımlamıştır. Yazara göre, propaganda, doğası gereğince olumlu veya

olumsuz bir yöntem olarak değerlendirilmemektedir. Sosyal, dinsel veya siyasal inançları yaşayan her toplumda, bu inançların bilinmesi için sözlü veya yazılı propaganda yapılmaktadır. Aynı eserde yaptığı bir diğer tanımda, *"propaganda, bir birey ve bir grup arasında karşılıklı bir anlayış oluşturmaktır."* (1928: 150).

Domenach, propagandanın faydaları olarak, devlet işleri ile ilgili halkın her şeyden haberdar olacağını ve bilginin daha rahat yayılmasını sağlayacağını ifade etmiştir. Onun düşüncesine göre propaganda, ulusun uzun vadeli amaçlarına yönelmesini tutarlı bir politika ile desteklemektedir (Domenach, 1995: 120).

İkinci grupta yer alan Clark ise propaganda olgusunun tarafsızlığının I. Dünya Savaşı itibariyle sona erdiğini belirterek propagandayı kısaca, *"kamuoyunun görüşünü gözetmek için kitle iletişim araçlarının kullanılması"* olarak tanımlamıştır (2004: 12). Gerçekten de 1920- 1940'larda başta Naziler olmak üzere Faşist Diktatörlükler, daha sonraki yıllarda ise Soğuk Savaş'ın tarafları propagandanın olumlu anlamından uzaklaşmasına hizmet etmiş ve kitleleri etkilemeye yönelik manipülatif faaliyetler olarak algılanmaya başlamıştır. Bu nedenle, aşağılayıcı bir anlama doğru evirilen propaganda, yalan, kandırmaca, kitle görüşlerini olumsuz yönde etkileme gibi kavram ve tanımlamalarla birlikte anılmıştır. Propaganda kavramının, iyi karşılanamayacak ya da kabul edilemeyecek bir bilginin bir başkasına iletilmesi için kötü niyetli kişilerin yürüttüğü iletişim faaliyetlerine işaret eden "beyin yıkama" deyimi ile eş anlamlı olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Nitekim,*"propagandacı gerçek tartışmalarla meşgul olmaz, onun cevapları önceden belirlenmiştir"* (Brown, 1992: 14).

Yağmurlu (2018: 4-5) tarafından aktarılan eleştirel propaganda tanımları şu şekildedir:

"Rasyonelliğe dayanmayan" ve çoğunlukla "etik dışı" sistematik ikna yöntemlerinin kullanıldığı, hedeflenmiş bir bireyin veya grubun inançlarını önceden

belirlenen bir amaca hizmet edecek şekilde yönlendiren veya değiştiren bilinçli bir çabadır (Smith, 1989: 80).

Belirli bir kesimin arzuladığı amaçlara ulaşmak için, "algıları biçimlendiren", "bilişleri yönlendiren", "davranışları istenen tepkiyi almak için yöneten" sistemli bir çabadır (Jowett ve O'Donnel, 2012:7).

Hedef kitlenin, verilen mesajı, üzerinde hiç düşünme gereği duymadan kabul etmesini sağlayan bir mekanizmadır (Walton, 1997: 385).

Bektaş (2002: 19) propagandayı, "kişilere her türlü konuyu anlatmada, onların kanaatlerini etkilemede ve yönlendirmede çağın her türlü tekniği kullanılarak yapılan bir girişim" olarak tanımlamıştır.

Propaganda kavramının psikolojik boyutunu ele alan şu tanım önemlidir (Tarhan, 2012: 64); *"Bir topluluğun düşüncelerini, duygularını, davranışlarını, tavır ve hareketlerini etki altında tutmak ve onları değiştirmek amacıyla yayınlanan bilgi, belge, doktrin ve görüşler"* olarak açıklarken, propagandanın amacını ise *"propagandayı yapana doğrudan veya dolaylı fayda sağlaması"* bağlamında değerlendirmiştir. Bu noktada iki aşamalı bir plan söz konusudur; kişilerin öncelikle düşüncelerini daha sonra ise davranışlarını planlı olarak değiştirmeye ikna etmek (Taylor, 2003'den aktaran Yağmurlu, 2018: 10).

F.G. Lumley de propagandanın niteliğini ahlaksal değerlere bağlamaktadır. Lumley'e göre propaganda (1936: 225):

> Belli bir fikir ve davranışın kökeni, bununla ilgili çıkarı, kullandığı yöntemleri, yaymak istediği içeriği ve benimseyenlerin karşılaşacağı sonuçları, bunlardan bir kaçını ya da hiç değilse birini gözeterek onu yayma ve kabul ettirme sanatıdır.

Propaganda üzerine çalışmalarıyla bilinen Ellul, propagandanın psikolojik yönlendirme yönü üzerinde durmuştur. Toplumda bulunan ön yargıların propaganda için birer malzeme olduğunu bu ön yargıların üzerinden yapılacak psikolojik

yönlendirmelerin bilinçsiz dahi olsa propaganda niteliğinde olduğunu savunmuştur. Propaganda anlık bir olgu olması nedeniyle bireylerdeki tarihsel ve kolektif bilinci devre dışı bırakarak bireyin eleştirel bir bakış açısı ile olaya yaklaşmasının önüne geçildiğini ifade etmektedir. Ellul, propaganda unsurlarını psikolojik harekât, psikolojik savaş, beyin yıkama ve halkla ilişkiler olarak ifade etmektedir (1973: 287).

Propaganda beyaz, kara ve gri olmak üzere üç biçimde gerçekleşebilmektedir. Beyaz propaganda, verilmek istenilen mesajın doğru olma eğilimi gösteren bilgiye dayanması ve doğru olarak tanımlanan bir kaynağa atfedilmesini ifade etmektedir. Beyaz propaganda hedef kitlede güvenilir bir algı tesis etmek için girişilen teşebbüslerdir. Ulusal bayramlar, kutlamalar, açık vatanseverlik ve milliyetçilik mesajları içeren faaliyetler ve benzer etkinlikler beyaz propaganda olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası spor organizasyonları bir beyaz propaganda biçimi olarak görülmektedir. Örneğin 2008 Pekin olimpiyatlarında, üst üste rekorlar kıran yüzücü Michael Phelps, bir Amerikan gururu olarak dünya genelinde haberlere yansımış ve ulusal kahraman olarak lanse edilmiştir. 22 altın madalya ile olimpiyat tarihinin en çok altın alan sporcu olarak uzun bir süre gündemde kalan, çeşitli reklamlarda yer alan sporcu Amerika Birleşik Devletleri için bir beyaz propaganda aracı olmuştur. Beyaz propagandanın aksi bir şekilde propaganda faaliyetinin kaynağının gizlenmesi ve verilen mesajının doğrulanamayacak güçte olması yalan, uydurma ve aldatma potansiyeli barındırma ihtimali nedeniyle kara propaganda olarak değerlendirilmektedir. Kara propaganda, doğrudan yaratıcı hilekârlığa başvuran, aldatmanın tüm tiplerini içeren büyük bir yalandır. Örneğin, II. Dünya savaşında Alman ordularının İngiltere'ye girmesinden önce "*The New English Broadcasting Station*" adlı bir radyo istasyonundan, İngiliz halkının moralini bozmak niyetiyle yayınlar yapılmış ve bir korku ikliminin oluşturulması sağlanmıştır. Bu programların bir Nazi operasyonu olduğu ve yayın yapan kişilerin Alman ajanı olduğu ortaya çıkmıştır. Genellikle savaş

ve seçim dönemlerine gerçekleşen kara propagandanın başarı ya da başarısızlığı alıcının mesajın içeriğine olan ilgisine ve bilgi düzeyine, kaynağın güvenirliliğine ve mesajın iletildiği zamana bağlıdır. Bir kara propagandanın o an yaratacağı etki gözetilerek yalan veya doğru içeriğe sahip olması önemsenmez. Bazı durumlarda taraflardan birinin erken davranarak kara propaganda yapması etkili sonuçların alınmasını sağlamaktadır. Kaynak ve mesaj hedef kitlenin sahip olduğu sosyal, kültürel ve siyasal özelliklere göre belirlenmektedir. Kara propaganda bilinçli bir kışkırtma propagandası biçiminde ikna faaliyetleri için kullanılmaktadır. Kara propagandanın neden olduğu çıkar ilişkisi nedeniyle, mesaj içeriğinden taraf olan kişilerin ve grupların yalanı olduğu gibi kabullenmesi hatta desteklemesi ile sonuçlanabilmektedir. Son olarak gri propaganda ise, kara propaganda ile beyaz propaganda arasında bir yerde konumlanmaktadır. Kaynağın ve mesajın doğru ya da yanlış olduğu tam olarak tanımlanamayacak şekildedir. Merak duygusu uyandırmak ve rakibi şaşırtma taktikleri geliştirmek için başvurulan bir yöntemdir. Ortaya atılan mesajın doğrulanması mümkün olmayan iddialar ve dedikodular içermesi en geçerli taktiktir. Gri propaganda, gerçekleştirilecek beyaz ya da kara propagandadan önce ortaya atılan bir deneme şeklinde de gerçekleştirilmektedir. Buradaki amaç asıl mesajların iletilmesinden önce kamuoyunun ön tepkilerini ölçmek, zaman kazanmak ve kara/beyaz propagandanın yapılandırılmasını sağlamaktır (Çetin, 2014: 242).

Politik propaganda 20. yüzyılın ilk yarısının başta gelen olgularından biri olmuştur. Domenach, propaganda olmasa, birçok tarihi olayın gerçekleşmesinin güç olacağını ifade etmektedir. Örneğin Lenin'in Rusya'da Bolşevizm'i yerleştirmesi büyük ölçüde propaganda sayesinde olmuştur. Otoriter rejimlerin gücünü elde etmesinde büyük rol oynayan propaganda polis ve ordudan önce gelmektedir. Nitekim 1. Dünya savaşında Nazi Almanya'sının askeri başarısından önce fethedilecek yerlere daha önce

ulaşan Nazi propagandasının rolü büyüktür. Örneğin Avustralya ve Çekoslovakya ile savaşılmadan Almanya hâkimiyeti altına girmiştir (1995: 15-16).

Propagandanın sahip olduğu önemin bugünkü hale gelmesinde, kitlelerin yönetilmesi için aday olan kişilerin ya da yöneticilerin siyasetle ilgisi olmayan insanların formaliteden de olsa gönüllü desteklerini kazanmak zorunda kalmaları etkili olmuştur. Diğer bir deyişle, siyasal liderler en azından şekli olarak, yönetilen kitleden kendi otoritelerinin desteklenmesini talep etmek zorunda kalmıştır. Zamanla kamuoyunun da yöneticiler kadar politik bilinç sahibi olabilme potansiyeli kazanmaları ile birlikte, yöneticiler sadece belirli dönemlerde değil, her zaman kitlelerin desteğine ihtiyaç duyduklarını fark etmeleri ile propaganda bugünkü anlamına kavuşmuştur. Daha önce Kilise'nin din yaymak için kullandığı ve siyaseti dolaylı olarak etkileyen propaganda 1789 Fransız Devrimi sırasında doğrudan politik amaçlar için kullanılmaya başlanmıştır (Gürgen, 1990: 136).

Propagandanın iki kaynağı olduğunu ifade eden Domenach (1995: 26), bunları reklam ve siyasal ülkü olarak tanımlamıştır. Reklam türü propaganda belirli aralıklarla ve kampanyalarla yürütülürken siyasal ülkü totaliter eğilimli düşüncelerin hakim olması için kullanılan uzun vadeli bir propaganda kaynağıdır. Belirli taktiklere dayanan siyasal ülkü, *"bir inanca bağlama, bir fetih ve bir sömürme istenci olarak eyleme geçmiş politikanın dile getirilişidir."* Fransız İhtilali ile birlikte belirgin olarak başlayan bu durum jakobenizm, marksizm, faşizm gibi ülkülere hayat vermiştir.

Propaganda, sadece otoriter rejimlerde kullanılan bir siyasal iletişim yöntemi değildir. Birçok ülkede, propagandanın olumsuz yaftalanmasının yanında, yalnızca karşı blokta bulunanların propaganda yaptığı, üyesi olduğumuz grubun, ülkenin veya bloğun ise bu yönteme başvurmadığı şeklinde bir önyargı söz konusudur (Gürgen, 1990: 137). Demokratik ilkeleri savunan devletler, vatandaşların gönüllü rızasını kazanmak için

düzenin korunması, özgürlüklerin korunması, siyasal katılımın sağlanması ve diğer ülkelerin siyasetlerine karşı mücadelelere yönelik bilgiler aktarırken, Althusser'in ifadesiyle "devletin ideolojik aygıtlarından" biri olan propaganda yöntemlerinden faydalanmaktadırlar (Yağmurlu, 2018: 13).

Devletler uluslararası ilişkiler içinde, amaçlara erişmek için dört araç kullanılmaktadır; propaganda, diplomasi, ekonomi ve savaş. Bunlar ikna, pazarlık ve zor kullanma stratejisini şekillendirir. Lerner, propagandanın siyasi amaçlara yönelik manipülasyon içeren bir olgu olduğunu şöyle ifade temektedir:

> Savaş, ekonomi ve hatta diplomasi maddi ortamda ortaya konulan işlemlerle bir amaca hizmet etmeye çalışırlar. Propagandanın fonksiyonu ise sembolik ortamı manipüle ederek bu siyasi amaçlara erişmeye çalışmaktır" (Lerner, 1985: 269-270).

Yönetim olgusunun var olduğu her alanda iletişime ve ikna yöntemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden de tarih boyunca devletler, itibar yönetimi ve toplumun istenilen doğrultuda yönlendirilmesi için kitle iletişim teknolojilerine ve farklı ikna yöntemlerine yönelmişlerdir. İkna, *"ikna edilenin belirli bir özgürlüğü olduğu bir durumda, iletişim yoluyla ötekinin zihinsel durumunu, amaca yönelik etkilemenin başarılması"* olarak tanımlanmaktadır. Propaganda, bir ikna yöntemi olarak değerlendirilse de iknanın karşılıklı etki yaratmaya yönelik olduğu; propagandanın ise tek yönlü ve kitlelerin sunulan düşüncelere kayıtsız kalarak kabul etmelerini sağlayacak bir yöntem olduğu ifade edilmektedir (Yağmurlu, 2018: 5).

Bir diğer tanımda ikna, *"bir bildirim ve bilgi iletimi biçimidir"*. Propaganda olgusu ise *"eksik, yanlış, kasti ve tasarlanmış bir bildirim ve bilgi verme sürecidir"* (Çetin, 2014: 239). Her gün çeşitli biçimlerde medya dünyasından gelen anlık mesaj iletim bombardımanı karşısında insan bilinci, bilgilerin haklı ve tutarlı olmasından ziyade semboller ve duyguların manipülasyonu ile ikna olmaktadır. Bu nedenle içinde

bulunduğumuz zaman geçidi "iyisiyle, kötüsüyle, bir propaganda çağıdır" (Pratkanis ve Aronson, 2008: 251).

Jowett ve O'Donnell, propagandayı tanımlarken, "organize edilmiş ikna" kalıbını kullanmaktadır. Burada organize edilmekten kasıt, kurumların paylaştığı bilgi ve mesajların yeniden yapılandırılarak kitlelerin rızasının kazanılmasına yönelik yorumlanmasıdır (2012: s. 3'den aktaran Çetin, 2014: 241).

Edward S. Herman ve Noam Chomsky, *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği* (2012: 40-41) kitabında demokratik ülkelerdeki özgür medya yanılgısı üzerinde durulurken, bu medyaların "bağımlı" olduğu kurum ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda "kendi rızası" ile hareket ettiğini savunmakta ve bunu örnekleri ile ortaya koymaktadırlar. *Rambo* filmini örnek olarak gösteren yazarlar, Vietnam Savaşı'ndan dönen bir gazinin savaş sonrası sorunlarını ele alan Rambo filminin her ne kadar savaşı ve Amerikan yönetimini eleştirir görünse de aslında gerçek savaşın iç yüzünü gizlemeyi ve can kayıplarını şiddet sahneleri vasıtasıyla normalleştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Vietnam halkının yaşadığı vahşete çok fazla değinilmemiştir. Film paralelinde, ABD basınında yer alan Vietnam Savaşı ile ilgili haberlerin hangi konulara değindiği, hangi konuları göz ardı ettiği ve hangi konuları çarpıttığına değinmişlerdir. ABD ana-akım medyası nasıl savaşı sadece ABD yanlısı görerek yansıtmış, sivillerin dramını görmezden gelmişse Rambo filmi de hikâyeyi benzer şekilde yansıtmıştır. Rızanın İmalatı kavramı üzerinden ABD ana-akım medyasına odaklanarak, medyanın olaylara objektif olarak yaklaşması ve yansıtması gerekirken, onları finansal olarak destekleyen güç kaynaklarının ve iş dünyasının çıkarlarının gözetildiği bir rıza/ikna sürecine odaklanılmaktadır. Söz konusu basın kuruluşlarının sahipliğini sorgulayan yazarlar, medyanın onlara baskı yapabilecek gücü elinde bulunduran ve denetleme

mekanizmasına sahip olan üst toplumsal yapı ile ilişkisinin ortaya konması gerektiğinin altını çizmektedirler.

Terence Hall Qualter, 1962 yılında yayımladığı Propaganda ve Psikolojik Savaş (*Propaganda and Psychological Warfare)* kitabında, bireylerin ve grupların, tutumları ve davranışlarını kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirmek, kontrol altına almak ya da değiştirmek için kitle iletişim araçlarından yaralanarak propaganda faaliyetleri yürüttüklerini ifade etmektedir. Bu tanıma bakıldığında, kitlelerin etkilenmesi için tutum ve davranışların bilinçli olarak manipüle edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla Qualter, teorisini psikolojik savaş olarak adlandırmıştır. Bu bakış açısına göre propaganda faaliyetlerinin amacı birey ve grupların tutumlarının kontrol edilmesinin yanı sıra bu kontrolün etkisini bozacak başka propagandaların önlenmesi ya da etkisinin azaltılmasıdır (Qualter, 1980: 279-282).

Propaganda ile ilişkili olan bir diğer kavram halkla ilişkilerdir. Propaganda kavramı kadar eski olmayan halkla ilişkilerin tarihi başlangıcı, kurumsal basın bürolarının ortaya çıkması ile ilişkilendirilmektedir. Avrupa'da halkla ilişkilere örnek gösterilebilecek ilk uygulamalar II. Dünya Savaşı'ndan sonra görülmüştür. Bu dönemde hem kamu kuruluşlarının hem de özel sektör temsilcilerinin, gelişen demokrasi anlayışına daha fazla uyum göstermek için halkla ilişkiler kavramına önem vermek zorunda kalmışlardır. Böylece hem kendi iç dinamiklerinde hem de çevresel aktörler ile düzenli bir ilişki kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Yıldırım-Becerikli, 2000: 24).

Halkla ilişkiler ve propagandanın yöntem açısından benzerlik gösterdiği düşünülse de halkla ilişkilerin iletişim yönlü, propagandanın ise ikna yönlü olduğu vurgulanmaktadır. Fransa'daki halkla ilişkiler çalışmalarıyla ilgili yapılan bir araştırmada, halkla ilişkilerin 2. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleştirilen Marshall Planı'nın desteği ile hayata geçirildiği ifade etmektedir (Carayol, 2004: 137-138'den

aktaran Yağmurlu, 2018: 5). Yine aynı dönemde ortaya ulus devlet inşa etme eğiliminde halkla ilişkiler kampanyaları devletlerin etnik gruplar arasında ilişki kurmaya çalışması ve tek devlet, tek ulus anlayışının yerleştirilmesi için kullanılmıştır. Medyanın çok fazla etkin olamadığı ülkelerde devlet eliyle gerçekleştirilen halkla ilişkiler faaliyetleri bu amacın gerçekleştirilmesinde faydalı olmuştur (Yıldırım-Becerikli, 2005: 179).

Ana akım halkla ilişkiler düşüncesine göre propaganda, halka ilişkilerin alanına girmeyen, demode ve arkaik bir yöntem olarak ele alınmasına rağmen eleştirel kuram temsilcileri halkla ilişkiler ile propagandanın arasındaki yakın ilişkinin üzerinde dururlar. Halkla ilişkilerin kamu yararına hizmet eden bir anlayış olduğunu kabul etmeyen görüşe göre, halkla ilişkiler ile propaganda arasında kurulan bağ, ikna üzerinden gerçekleşmekte ve topluma nüfuz ettirilmektedir (Fawkes, 2007: 314).

Halkla ilişkiler uygulamalarından biri olan "iki yönlü asimetrik model", II. Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkan, propaganda ile halkla ilişkiler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu modelin uygulayıcıları hem toplumdan bilgi edinmeye çalışmış hem de bu bilgilerin işlenmesiyle ortaya çıkan propaganda ürünlerini onlara sunmuştur. Aynı zamanda "bilimsel ikna" olarak da adlandırılan bu model, toplumu anlamak ve örgütün vermek istediği mesajları üretmek ve iletmek üzerine inşa edilmiştir. Kitlelerin algı ve davranışlarını ölçmek ve dönüştürmek amacına hizmet eden modelin propagandaya olan benzerliği dikkat çekmektedir (Grunig ve Grunig, 2005: 310).

Halkla ilişkilerle ilgili kitapların büyük çoğunluğunda ve meslek birlikleri tarafından yapılan tanımlarda, halkla ilişkiler, kurumların çıkarlarını gözetmek için var olan bir işlevdir. Elde bulunan kaynaklarla kamuoyu etkilenmeye çalışılmakta ve bilmesi istenen şeyler parlatılırken ve bilmemesi istenmeyen şeyler ise silikleştirilmekte, hatta gizlenmektedir. Bu amaca hizmet eden '*spin'* kavramı, *"kamuoyunu etkilemek için bir konu veya olayın aktarımında olumsuz bir olaya olumlu*

bir bakış katmak" olarak tanımlanmaktadır. Gerçeklerin gizlenmesi için dil oyunları, muğlaklık ve çarpıtma kullanılmaktadır (Seitel, 2011: 45). Bu nedenle propaganda, çoğulcu yapının hâkim olduğu Batı ülkelerinde halkla ilişkiler adı altında yerine getirildiği ileri sürülebilir (Gürgen, 1990: 139).

Halkla ilişkilerin propaganda ile olan yakınlığı Edward Bernays'in Lucky Strike sigarası için uyguladığı meşhur kampanya ile örneklendirilebilir. Kadınların sigara içmesinin kabul görmediği 1928'de başlayan kampanya, 1929 sonuna gelindiğinde kadın sigara tüketicilerinin üç katına çıktığı büyük bir başarı ile sonuçlanmıştır. Bernays, yaptığı pazar araştırmasında, yeşil renkteki Lucky Strike paketlerinin kadınlar tarafından beğenilmediği bilgisine ulaşmıştır. Firmanın paket rengi ile ilgili değişikliğe gitmek istememesi üzerine söz konusu yeşil tonun kadın giyim sektöründe kullanılması için modacılarla görüşmüş ve Warldorf-Astoria Otelinde gerçekleşen balonun konseptinin "herkesin yeşil giymesi" olarak belirlenmesini sağlamış (Şekil 1.1.). Baloda özel olarak tasarlanan ve Lucky Strike paketlerinin tonunda olan kıyafetleri giyen ünlüler sayesinde ilk aşamada başarılı olunmuş. Daha sonra para karşılığında kadınların sokakta sigara içmelerini sağlanmış ve bu eylem kadın hakları ile ilişkilendirilerek "özgürlük meşaleleri" sloganı kullanılmış ve haberlere konu olunması sağlanmıştır. Sigaranın zihni açıcı özelliklere sahip olduğu ve açlığı bastırdığı yönünde iddiaları özellikle kadın dergilerinde yayımlatarak tamamen kendi görüşlerine dayanan bir tutum değişimi gerçekleştirmiştir (Yağmurlu, 2018: 9).

Şekil 1.1. Kadınların Ön Planda Olduğu Lucky Strike Reklam Afişleri
(Kaynak: Pazarlamasyon, 2018)

Bir diğer kampanyada, Atlantik'in uçakla geçen ilk kadın pilot Amelia Earhart, Lucky Strike'ın reklam yüzü olmuştur. Ünlü uçuştan sonra yaptığı açıklamada, Lucky Strike için "hiçbir şeyin gerginliğime bu kadar yardımcı olacağını düşünmüyorum" demiştir (Şekil 1.2.).

Şekil 1.2. Lucky Strike'ın Ünlü Kadın Pilot Amelia Earhart'ı Kullanıldığı Afiş
(Kaynak: Century of Persuasion, 2019).

Propaganda, halkla ilişikler gibi kavramlardan söz edilirken akla gelen diğer kavram kamuoyudur. Türkçe sözlükte kamuoyu; *"bir konuyla ilgili halkın genel düşüncesi, halkoyu, amme efkârı, efkârıumumiye"* olarak tanımlanmıştır. Yine aynı madde altında kamuoyu oluşturmak kavramı, *"bir düşünceyi yaygınlaştırmak ve halkın dikkatini o düşünce etrafında toplamak ve yoğunlaştırmak"* şeklinde ifade edilmiştir (TDK, 2011: 1291). Her iki tanımda da dikkat çeken nokta, halkın sahip olduğu düşüncedir. Bu durumda, kamuoyu kavramı propaganda faaliyetlerinin hedefine oturtulmaktadır. Bektaş (2002: 153) tarafından yapılan propaganda tanımında *"kamuoyunu etkilemek için gerçek, yarı gerçek, ya da yalan bilgiler yaymada simgeler aracılığıyla bireylerin, grupların inançlarını tutumlarını ya da eylemlerini etkileme yönündeki sistemli gayretlerin tümüne birden verilen isimdir*" ifadeleri kullanılmıştır.

1980'li yıllarla birlikte yükselişe geçen neoliberal yönetim anlayışları, farklı iş modelleri ve bilimsel araştırma pratiklerinin gelişmesine neden olmuş, kitleleri etkilemek giderek önemli hale gelmiştir. Belirli bir bilinç düzeyine ulaştığı varsayılan toplum kesimlerinin görüşleri, beklentileri ve ihtiyaçları hem ekonomik hayatı hem de siyasal sistemleri kamuoyunu yoklamaya zorunlu hale getirmiştir. Televizyonun merkezi konuma geldiği, bilgisayar ve internetin giderek yaygınlaştığı 1990'lı yıllara gelindiğinde kamuoyu araştırmaları yaygınlaşmış ve daha kolay gerçekleştirilebilir hale gelmiştir. Kamuoyu araştırmaları, siyasal ve ekonomik güçler, medya ve kamuoyu olarak şekillenen üç sac ayağından oluşmaktadır. Bu üç tarafın birbirini karşılıklı olarak etkilediği varsayımı üzerine inşa edilen bu modelde, kamuoyu yoklamaları "etkileyen" ve "etkilenen" mekanizmalar üzerinden ele alınmaktadır. Bu noktada, kamuoyu araştırmalarının gerçek kanaatleri ne düzeyde yansıttığı, temsil kabiliyetinin meşruiyeti ve araştırmaları yapan kesimlere ne kadar güvenilmesi gerektiği soruları üzerinde tartışmalar yapılmış yeni iletişim teknolojileri geliştikçe bu tartışmaların boyutları

değişmiştir. Bu tartışmaların en karmaşık boyutu, kamuoyu araştırması yapan güç sahiplerinin yapılan araştırmalardaki sorular vasıtasıyla toplumun yönlendirildiği, sonuçların manipüle edilerek verilmek istenilen mesajların kamuoyunun desteği alınıyormuş gibi yapılarak propaganda amaçlı kullanılması üzerinedir. Diğer bir eleştiri, kamuoyunun her konuda görüşü varmış gibi değerlendirilmesi ve uzmanlık gerektiren konular üzerinde daha önce düşünmemiş olan toplum kesimlerinin yüzeysel görüşleri yapay sonuçlara ve yapay bir kamuoyu resminin oluşmasına neden olmaktadır (Anık, 1994: 84-89).

Kamuoyu desteğinin propaganda için önemi, birlik duygusu yaratmaya ve bunun üzerinden hem coşkunluk, gurur ve katılımın sağlamasına, hem de bir yıldırıcı bir araç olarak toplum üzerinde korku ikliminin oluşturulmasına verdiği katkıdır. Diğer deyişle, birlik duygusu bir yandan bireylerin davaya bağlılığını artırma diğer yandan farklı düşüncelerin oluşmasını engelleme işlevi görmektedir. Bu birliğin bulaşması göre "ilişki ve kişisel sürüklenme" yoluyla yayılmaktadır. Büyük mitingler ve benzer gösteriler düzenlenerek bu birlik duygusu pekiştirilir, kamuoyu önderlerinin konuşmaları, dört bir yana asılan bayraklar, amblemler, propaganda mesajları içeren marşlar, üniformalar, ritüeller vb. etkinlikler bireylerin büyülenmesi için kullanılan araçlardır (Domenach, 2003: 17).

Günümüzde, kamuoyu çalışmalarına örnek teşkil edecek diğer bir uygulama kamu diplomasidir. Joseph Nye tarafından ortaya atılan yumuşak güç (*soft power*) kavramı, kamu diplomasisinin temel yapı taşını oluşturmaktadır. Nye, yumuşak gücü *"bir ülkenin dünya siyasetinde isteği sonuçlara, onun değerlerine hayran olan, onu örnek alan, refah seviyesine ve fırsatlarına özenen ülkelerin kendisini izlemesiyle ulaşması"* olarak tanımlamaktadır (2005: 14).

Kamu diplomasisi, bir devletin kendi etki alanını genişletmeye ve ulusal çıkarlarını artırmaya yönelik eylemleri içeren, diğer bir devletin yurttaşları ile kurulacak olumlu ilişkiler geliştirmeyi amaçlayan bir yumuşak güç unsurudur. Amerika Birleşik Devletleri'nin yüzyıllardır uyguladığı kamuoyu yönlendirme faaliyetlerinin daha naif ifadesi olarak yorumlanmaktadır. Emperyalizmin yeni biçimi olarak yorumlanan Amerikan kamu diplomasisi, esas amaç olarak hammadde kaynaklarının, işgücünün ve pazarın denetlenmesi ve yeni pazarların elde edilmesine hizmet etmektedir. Silahsız bir mücadele olması nedeniyle daha düşük maliyetli ve daha etkili bir kitle iletişim yöntemidir. Çünkü kamu diplomasisi Amerika'nın ekonomik açıdan güçsüz ülkelerle arasındaki asimetrik bağımlılığın siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan sürdürülmesi işlevi görmektedir. Ulus ötesi markaların, Hollywood ve diğer eğlence sektörlerinin, TV, internet, sosyal paylaşım sitelerinin vb. yeni enformasyon biçimlerinin başarılı bir şekilde kullanıldığı kamu diplomasisi ile kâğıt üzerinde gerçekleştirilen diplomasiden daha etkili sonuçlar alınmaktadır (Bagce, 2003: 73).

Mor (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, İsrail ve Filistin arasında 2000 yılı sonlarında başlayan ve 2005 yılına kadar devam eden "El Aksa İntifadası" olarak bilinen çatışmalardaki kamu diplomasisi örneklerini incelemiştir. Her iki taraf da, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde kamuoyu oluşturmak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Amerikan kamuoyunun ABD dış politikasındaki rolü göz önüne alındığında, kamu diplomasisi Amerika Birleşik Devletleri hükümetini etkilemenin önemli bir aracı haline geldiği belirtilen çalışmada İsrail'in Filistinlilere karşı uyguladığı askeri güç kullanımının "kimlik tehdit edici unsurlara karşı yapılan haklı bir mücadele" olduğu şeklinde bir algı mücadelesi olduğu; kamu diplomasisinin enstürmanlarının kullanılarak aslında İsrail propagandası yapıldığı ifade edilmiştir.

1.1.2. Propagandanın Nitelikleri

Propagandayı, diğer kitle iletişim yöntemlerinden ayıran bir takım özellikler söz konusudur. Bu nitelikler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Gürgen, 1990: 140-151):

- Propagandanın hem bireylere hem de kitleye hitap etme özelliği: Propaganda temel anlamda bireylerde düşünce değişikliğine yönelmesinin yanında, her bireyin içinde bulunduğu kitle ile bütün olarak ele alır ve bu kitle içerisindeki ilişkiler ağı üzerinden faaliyet yürütür. Her kitlede yer alan ortalama değerleri temsil edecek şekilde bir program yürütülür. Bireylerin, aidiyet hisleri ile bir kitlenin üyesi olduğunu ve yalnız olmadığını düşünmesi propagandanın başarıya ulaşmasına yardımcı olan bir durumdur.
- Propagandanın bütüncül özelliği: Reklam, halkla ilişkiler, propaganda gibi kampanyaların başarıyı yakalayabilmesi için, genel bir tema belirlenmesi ve bu temayı konu alan faaliyetlerin bütüncül biçimde farklı kitle iletişim araçları kullanılarak sunulması gerekmektedir.
- Propagandanın sürekli ve uzun vadeli olma özelliği: Propagandayı reklam, halkla ilişkiler gibi yöntemlerden ayıran en belirgin özelliktir. Propagandanın süreklilik arz etmesi ve uzun vadeli bir planda işlemesi zorunludur. Propaganda gündelik hayat içerisinde sürekli olarak mesaj vermeyi gerektirmektedir. Aksi takdirde propagandanın etkisinden uzaklaşan birey, konu üzerinde düşünmeye başlayacak ve yargılama imkânına sahip olacaktır. Bu sürecin uzun bir periyoda yayılması, istenilen düzeyde sonuçlara ulaşılması için elzemdir. Bir propagandanın hedeflere ulaşmada bireysel dirençlerin ve önyargıların tek hamlede değiştirilmesini sağlaması çok zordur. Ancak olağanüstü durumlardaki şok etkilerine arkasını yaslayan propagandaların kısa sürede sonuç alma ihtimali söz konusu olabilmektedir. Halkla ilişkiler ve reklam ise genellikle tek bir kampanya üzerinden kısa vadeli sonuçlara odaklanmaktadır.

- Propagandanın örgütlü olma özelliği: Propagandanın, alanında uzman kişilerce planlanması ve uygulanabilmesi gerekmekte, bunun için de güçlü bir örgütlenmeye gereksinim duyulmaktadır.

- Propagandanın bireyleri kendiliğinden eyleme katılma ve harekete geçirme özelliği: Modern propagandanın amacı, eskiden olduğu gibi bireyleri bir öğreti ya da düşünce etrafında toplamak değil, onların sürece aktif bir katılımcı olarak dâhil edilmesini sağlamaya yöneliktir. Bu yüzden kampanyanın önceliği bireyleri etkin bir şekilde ve hızla eyleme geçirmektir. Bu noktada akla ya da mantığa hitap etmekten ziyade duyguların ön planda olduğu, coşkun ve hatta mistik bir katılım teşvik edilmektedir.

- Propagandanın insan psikolojisini ve kültürleri dikkate alma özelliği: Bütün kitle iletişim yöntemlerinde olduğu gibi propaganda da insanın psikolojik yapısı, duyguları, tutum ve eğilimleri belirleyici konumdadır. Ayrıca iletişim kültürel kodlar ve semboller üzerine inşa edilen bir olgudur. Bu sebeple her kültürün kendine has sembolleri olacağından her topluma uygulanabilecek tek tip propaganda kampanyalarından söz edilemez. Örneğin Cezayir Savaşı sürecinde Fransa'nın Mao tipi bir propagandayı uygulaması olumsuz sonuçlanmıştır. Çünkü Mao'nun uyguladığı propaganda kendi ulusu üzerinde başarılı olmuştur. Oysaki Cezayir ve Çin farklı kültürel özelliklere sahip coğrafyalardır ve Fransızlar aynı propagandayı sömürgeci bir rolde hayata geçirmeye çalışmışlardır.

- Propagandanın zamanın genel görüş ve değerlerini dikkate alma zorunluluğu: Propaganda, en basit tabirle "zamanın ruhuna" uygun içeriğe sahip olmalıdır. Her dönemin kendi iç dinamikleri, sosyokültürel kodları, teknolojik olanakları, yerleşik tutumları söz konusudur. Jenerasyon teorisi, insan kuşaklarını belirli dönemlere ayırarak her neslin kendine has özelliklerinin belirlenmesi üzerine fikirler önermektedir. Farklı tutum ve ön yargılara sahip bu kuşakların eğilimleri ve beklentileri

de farklılaşmaktadır. Her dönemin kendine has toplumsal mitleri oluşmaktadır. Toplumsal mit, bir problem, tarihin akışını değiştiren bir olay ya da özel bir toplumsal durum karşısında belirli bir iç uyum oluşturan kurgulardır. Toplumsal mitler, kitlelerde heyecan, korku, gurur vb. duygusal refleksler oluşturmaktadır. Bu nedenle, bir propaganda kampanyasının bu mitler üzerine inşa edilmesi sürecin kolay işlemesini ve başarı şansını artırmaktadır. Diğer yandan, geçmişte uygulanan propagandalara karşı geliştirilen "bağışıklık" yeni propaganda yöntemlerinin geliştirilmesini gerektirmektedir.

- Propagandanın güncel olaylarla ilişki kurma ve onları kullanma özelliği: Kitlelerin dikkatini çekmek ve eylemsel davranışa yönlendirmek için propagandanın, dolaylı ve dolaysız biçimde temel önyargı ya da toplumsal mitleri konu edinen belirli bir aktüaliteye sahip olması gerekir. Güncel olaylar bireyleri belirsizliğin ve kararsızlığın içine çekerek kendilerini zayıf hissetmelerine yol açar. Bu koşullar, propagandanın kitleler üzenindeki etkilerinin artırılması bakımından elverişli ortamlar yaratır. Propagandaya karşı daha düşük düzeyde direnç gösterme potansiyeline sahip olan bireyler daha kolay manipüle edilecektir. "İnsan nisyan ile maluldür" sözünde görüldüğü gibi bireylerin geçmişle ilişkisi bellek ve unutma ekseninde gerçekleşmektedir. Olayların akışı çok hızlı bir biçimde değişmekte ve geçmiş artık bireylerin ilgisini çekmemektedir. Propagandanın güncellikten faydalanma biçimlerinden birisi de belirli dönemlere damgasını vuran sözcüklerdir. Toplumsal mitlerde olduğu gibi, sözcükler de aktüel yaşam ile ilgili ipuçlarını barındırmaktadır. Propaganda dilinin bu sözcükler üzerinden kurgulanması bir aşinalık yaratarak dikkatlerin çekilmesine hizmet etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Berlin'de bulunan Nazi belgeleri arasında Goebbels'e ait olan 6800 sayfalık belgenin analizini yapan Doob (1968), Goebbels'in propaganda ilkelerini şöyle sıralamıştır:

- Propaganda yapacak kişilerin olaylar ve kamuoyu hakkında derin bilgi sahibi olması gerekir.
- Propaganda sadece bir tek kaynak elinde çıkmalı, ona göre planlanıp uygulanmalıdır.
- Bir propaganda faaliyetinin olası sonuçları bu planlama aşamasında hesaba katılmalıdır.
- Propaganda düşman kuvvetlerin politikalarını ve faaliyetlerini etkileyecek güçte olmalıdır.
- Bir propaganda kampanyasının tam olarak uygulamaya geçmesi için sınıflandırılmamış ve operasyonel bilgilerin da el altında bulundurulması gerekir.
- Propagandanın istenilen düzeyde algılanabilmesi için hedef kitlenin dikkatini çekebilmeli ve mesaj içeriğine uygun bir iletişim aracı ile yayımlanmalıdır.
- Propagandanın çıktılarının gerçek veya yalan olması yalnızca kaynağın güvenilirliğine bağlıdır.
- Düşman propagandasının amaçları, mesaj içerikleri ve etkinliği, mesaj sunumunun gücü onun görmezlikten mi gelineceğini, yoksa ret mi edileceğini belirler.
- Bildiricinin güvenilirliği, zihni yeterliliği ve olası etkileri propaganda materyalinin sansürlenip sansürlenmeyeceğini belirler.
- Düşman prestijini kırmak için veya propagandacının kendi amaçlarına uygun olması halinde düşman propagandasının mesajlarından esinlenen ya da doğrudan alınan materyaller kullanılabilir.
- Kaynağına daha az güvenilen veya istenmeyen etkiler yaratacak beyaz propagandadan ziyade, siyah propaganda tercih edilmelidir.
- Güçlü ve prestijli bir liderlik propagandacının işini kolaylaştırabilir ve daha güçlü etki oluşturabilir.
- Propagandanın uygulamaya geçileceği zaman özenle seçilmelidir.

- Propaganda kişilere ve olaylara yönelik bir slogan kullanılarak işlenmelidir.
- Yurtiçine yöneltilen propagandanın sonradan ortaya çıkacak olay ve olgularla yalanlanacak şekilde olmaması gerekir.
- Yurtiçine yöneltilecek olan propaganda, hayal kırıklığı yaşayan kitlelerde bu etkiyi azaltabilecek nitelikte olmalıdır.
- Propaganda kaynağına yönelik nefretin hedef değiştirilerek başka bir olaya ya da kişiye yönlendirilmesi sağlanmalıdır.

1.1.3. Propagandanın Tarihsel Süreçte Değişimi ve Gelişimi

Tarihsel olarak incelendiğinde, kelime olarak propaganda adı kullanılmasa da devletler tarih boyunca halkları etkileme uğraşı içine girmişlerdir. Antik Yunan, Mısır ve Roma dönemlerindeki propaganda uygulamalarından ilgili yazında bahsedilmektedir (Bektaş, 2002: 66-72). İslâmiyet'in ortaya çıktığı 7. yüzyılda, Mekkeli müşrikler, Hz. Muhammed'in gücünün yükselişini engellemek için karalama çabalarına girişmişlerdir. Bunun için kullandıkları yöntem, dönemin yaygın "kitle iletişim aracı" olan şiirdir. 11. yüzyıla gelindiğinde, dünyanın birçok noktasında hâkimiyet alanına sahip olan İslâmiyet, Hıristiyan dünyasında bir tehdit olarak görülmeye başlanmış ve Haçlı Seferleri olarak adlandırılan bir örgütlenme ortaya çıkmıştır. Bu örgütlenmeye Avrupa genelinden toplanacak olan desteğin kaynağını Papalığın propaganda benzeri faaliyetleri oluşturmaktadır (Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi, 2018: 3-4).

Propagandanın tarihi içiçe geçmiş üç unsurla yakından ilişkilidir: birincisi uygarlığın gelişimi ve ulus-devletlerin yükselişiyle "halkın düşüncesine egemen olma savaşı" için kazanılacak zafere duyulan gereksinimin hızlı bir şekilde artışı; ikincisi eldeki propaganda mesajlarını ileten iletişim araçlarının artan sofistikasyonu ve üçüncü

olarak da propaganda psikolojisinin daha anlaşılır hale gelmesi ve benzeri davranışsal uygulamaların aynı oranda artışı. Tarihsel süreç boyunca bu üç unsur, propaganda kullanımını, mevcut davranışları değiştirmek ve yeni düşünceler ve görüş açıları yaratmak amacını teşvik etmek ve propaganda kullanım sahasını genişletmek için çeşitli şekillerde bir araya gelmişlerdir (Bektaş, 2002: 65).

Propagandanın kurumsal olarak ilk kullanım, 1622 yılında Vatikan'da yer alan Roma Katolik Kilisesi dini lideri Papa XV. Gregorius tarafından, *"Sacra Congregatio de Propaganda Fide"* adlı kurumun kurulmasıyla gerçekleştirilmiştir (Şekil 1.3.). Katolik Kilisesini içinde bulunduğu karışıklardan kurtarmak adına ortaya konan silahsız mücadele daha sonraki dönemlerde gerçekleşecek propaganda faaliyetlerine öncülük etmiştir (Qualter, 1980: 255).

Şekil 1.3. Papa XV. Gregorius Tarafından Kurulan
"Sacra Congregatio de Propaganda Fide" Kurumunun Amblemi
(Kaynak: Fierce Journalism, 2013).

Protestan Reform hareketlerinin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı başta Almanya olmak üzere Kıta Avrupa'sında silahlı mücadelenin eksik kalması nedeniyle, barışçıl yollarla inanç propagandası yapmak için Roma Katolik Kilisesine bağlı resmi bir organ olarak kurulan örgüt, daha sonraki yıllarda Yeni Dünya'ya (Amerika) Katolik inancını yaymak için faaliyetlerde bulunmuştur (Gürgen, 1990: 135).

Devlet bünyesinde kurulan ilk propaganda örgütü, Woodrow Wilson'ın 1917'de kurduğu Kamu Bilgilendirme Komitesidir (*Comitee on Public Information*). Amerika Birleşik Devleti halkının Birinci Dünya Savaşına ikna edilmesi için yürüttüğü kampanyalar ile bilinen örgüt, radyo, televizyonun olmadığı sinemanın henüz propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmadığı bu yıllarda gönüllü kişilerin dörder dakikalık konuşmaları vasıtasıyla tüm ülkede bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır (Pinkleton, 1994: 230). Chomsky'nin ifadesiyle, amacı "barışçıl bir toplumu Alman karşıtı gözü dönmüş delilere çevirmek" olan Komite, diğer ülkelere de örnek olmuş ve Birinci Dünya Savaşı boyunca, silahsız savaş olarak görülen propaganda faaliyetleri ordu yönetiminin bir parçası olarak kullanılmaya başlanmıştır (aktaran Yağmurlu, 2018: 10). Bu alandaki altın çağın görüldüğü dönem ise İkinci Dünya Savaşıdır. Savaş teknolojisinin gelişmesiyle göğüs göğse yürütülen cephe savaşlarının azaldığı, toplumdaki tüm unsurların savaşın koşullarından etkilendiği ve topyekûn savaş kavramının ortaya çıktığı bir döneme girilmiştir. Devlet yönetimleri, halkın görüşüne değer vermek zorunda kalmış ve ulusal güvenlik tehlikesine dikkat çekmek için gazete, afiş, radyo, sinema gibi kitle iletişim araçlarını kullanarak propaganda faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bu noktada hedef kitle sadece ulusal sınırlarla kalmayıp uluslararası kamuoyuna yönelik faaliyetler yürütülmüştür (Clark, 2004: 12). Örnek olarak Almanya'da Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda)* , Sovyetler Birliği Komünist Parti Propaganda Komitesi, İngiltere-Bilgilendirme Bakanlığı (*The Ministry of Information*) ve ABD Savaş Bilgilendirme Ofisi *(Office of War Information*) gösterilebilir. Bu kurumların isimlerinde görüldüğü gibi, otoriter rejimler doğrudan propaganda kavramını kullanılırken, demokratik rejimler "bilgilendirme" ifadesine yer vermiştir (Taylor, 2003: 14'den aktaran Yağmurlu, 2018: 4).

Aşağıdaki şekillerde, Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan afişler bulunmaktadır. 1917 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşına katılması kesinleşince vatandaşların orduya katılmaları için çalışmalar başlatılmıştır. Şekil 1.4'te yer alan Sam Amca (*Uncle Sam, United States* (ABD) baş harflerinden oluşturulmuş bir isimlendirmedir), Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal olarak "kişileşmiş" vatansever halidir. Gerçek kökeni efsaneleştirilen Sam Amca 19. yüzyılın başlarından itibaren Amerikan kültürünün popüler bir sembolü ve vatansever duyguların tezahürü olmuştur. "Seni İstiyorum!" (*I want you*) sloganı ile dünyanın en tanınan posterlerinden biri olan bu görselde Sam Amca gençleri şöyle seslenmektedir: "En yakın asker alma garnizonunda ABD Ordusu için seni istiyorum" (CNN Türk, 2014; Wikipedia, 2018).

Şekil 1.4. ABD'nin 1. Dünya Savaşında kullanıldığı Sam Amca Propaganda Afişi
Kaynak: (CNN Türk, 2014).

Şekil 1.5'te ise Kızıl Haç'ın Birinci Dünya Savaşı için bağış toplamak amacıyla New Hampshire'da gerçekleştirdiği Kızıl Haç Haftası etkinliğine kayıt davetinde "Sizin Paranız ya da Onun Hayatı" sloganı ile yaralı bir asker ve ona yardım eden hemşirenin yer aldığı görsel kullanılmıştır (CNN Türk, 2014).

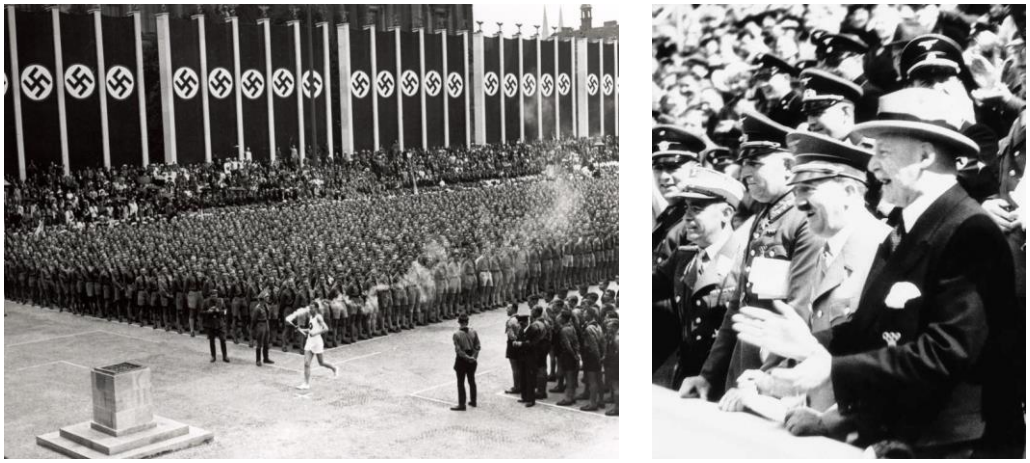
Şekil 1.5. Kızıl Haç örgütünün Birinci Dünya Savaşına Bağış Kampanyası Afişi
Kaynak: (CNN Türk, 2014).

Şekil 1.6'da ise, Almanya'nın kullandığı posterde, "Dört kardeş kazanmalıyız!" sloganı ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve İtalya bayrakları taşıyan çocukları kullanarak gelecek nesillere gönderme yapılmıştır.

Şekil 1.6. Almanya'nın kullandığı Propaganda Afişi
Kaynak: (WOW Turkey, 2006).

Tarihte propaganda denilince akla gelen ilk isimler Adolf Hitler ve onun Propaganda Bakanı olan Joseph Goebbels'dir. Bu ikili sayesinde propagandanın kendine has yasaları olan bir sanata dönüşmesi söz konusudur. Almanlar kendi halklarının moralini yüksek tutabilmek için yayınlar yapmış ve bu konuyla ilgili görevlendirmeleri en üst düzeyde tutmuşlardır. Goebbels ve Hitlerin düzenli konuşmaları bu noktada son derece etkin olmuştur (Akarcalı, 2003: 98). 1936'da Berlin şehrinin ev sahipliğinde düzenlenen Yaz Olimpiyatları propaganda amaçlı bir mega organizasyon olarak akıllarda yer edinmiştir. Bu tarz mega etkinlikler temel olarak bireylerin kendilerini büyük bir ülkünün parçası olarak hissetmelerini sağlamaktadır. Grupların üyesi durumunda olan bireyler, grup eğilimleri ile ters düşmeme eğilimi gösterirler ve bu yönelim propaganda amaçlı olarak kullanılmaktadır. Nazi Almanya'sında, Yaz Olimpiyat Oyunları sadece ülke insanının dikkatine sunulmamış, dünya genelinde propaganda araçları kullanılarak geniş kitlelere mesajlar verilmiş ve 1938 yılında vizyona giren 'Olympia' belgeseli uluslararası arenada itibar arttırmak için kullanmıştır (Yağmurlu, 2018: 13). Şekil 1.4.'te yer alan ilk fotoğrafta Nazi bayrakları altında yapılan açılış töreni ve Olimpiyat Meşalesi'nin taşıyan sporcu yer almaktadır. İkinci fotoğraf ise olimpiyat müsabakalarını izleyen Adolf Hitler görülmektedir.

Şekil 1.7. Berlin'de düzenlenen 1936 Yaz Olimpiyatlarına ait fotoğraflar (Kaynak: Hansen, 2018).

İkinci Dünya Savaşı sırasında yürütülen propaganda faaliyetleri için bir diğer örnekte, İngiltere ve Almanya'nın farklı ülkelerdeki aydın, subay, yüksek kademe bürokrat, parti yöneticisi gibi kanaat önderlerini etkilemek suretiyle kendi yanlarına çekme yarışına giriştikleri ifade edilmektedir (Keskin, 1997: 91).

İkinci Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla birlikte başlayan "Soğuk Savaş" dönemi ABD tarafından Sovyetler Birliği ve komünizmin kötülenmesi toplumlarda bir 'Kızıl Korku' yaratma sürecinde 1947 yılında kurulan CIA, dünya genelinde yürüttüğü faaliyetlerde propaganda ve algı yönetimleri yoğun olarak kullanılmıştır. 1953 İran Darbesi ve 1979 Afganistan Savaşı bunun en geçerli örnekleridir. Sovyetler Birliği de benzer biçimde, Komünizmin yayılması için özellikle Balkan coğrafyasında etkili olmuş ve Yugoslavya'nın kurulması sağlanmıştır. Yazılı basın, radyo, sinema vb. kitle iletişim araçlarında yapılan tek taraflı yayınlar her iki cephede yer alan toplumlarda farklı düşüncelerin yer almaması için etkili olmuştur (Özçağlayan ve Apak, 2017: 111-113). Ayrıca, Soğuk Savaş dönemindeki bütün spor organizasyonlarında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki mücadele spor faaliyetlerinde de devam etmiş ve sportif başarılar devlet sistemlerinin başarısı şeklinde lanse edilmiştir (Yağmurlu, 2018: 13).

Daha sonraki yıllarda pek çok olayda, farklı propaganda yöntemleri kullanılmış ve başta emperyalist ülkeler olmak üzere büyük sonuçlar alınarak tarihin seyrini değiştirecek olaylara imza atılmıştır. "Şok Doktrini" kitabıyla adından söz ettiren Naomi Klein (2010), küreselleşme ve kapitalizmin dünya çapındaki başarısına demokratik araçlarla ulaştığı düşüncesinin bir safsata olduğunu ifade etmektedir. Kendisinin 'şok terapisi' olarak kavramsallaştırdığı doktrinlerle dünya genelinde uygun şokların uygulanmasının hemen ardından, toplumların hızla büyük çokuluslu şirketlerin

çıkarları doğrultusunda sil baştan düzenlenmesini "felaket kapitalizmi" olarak adlandırmıştır.

1950'lerde CIA'in finanse ettiği gizli elektroşok ve duyusal yoksunlaştırma deneylerinin de arasında olduğu birçok yöntemin Guantanamo Körfezi'ndeki 'hukuk-dışı' hapishanelerde, Şili'deki 1973 Pinochet darbesinde, 1989'da Çin'de Tiananmen Meydanı katliamında, 1990'da başlayan Körfez Savaşlarında, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasında, 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelerin yıkılmasında ve ardından gelen 2. Körfez Savaşında uygulandığı savunulmaktadır (Klein, 2010: 20-22).

Son yıllarda ortaya atılan yeni bir propaganda biçimi olan "hesaplamalı propaganda" (*computational propaganda*), dijital yanlış bilgilendirme ve manipülasyon çabalarını kapsayan bir terim ve fenomendir. Yanıltıcı bilgileri sosyal medya ağları üzerinden dağıtmak için yüksek algoritma hesaplamalarına dayanan yapay zekâların, otomasyonun ve filtre balonlarının kamuoyunu yönlendirmeye yönelik kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Woolley ve Howard, 2016: 4883). Filtre balonu kavramı, yüksek algoritma hesaplamalarına dayanan bir yapay zekâ sistemi ile insanları çeşitli bakış açılarından veya içeriklerden izole etmek için çevrimiçi kişiselleştirme potansiyelini tanımlamak için kullanmıştır. Çevrimiçi öneri sistemleri olarak da ifade edilen fenomen, kullanıcıların en çok keyif alacağı öğeleri tahmin etmeye çalışan bir sistemi işletmektedir. Kullanıcılar tarafından oluşturulan etiketler (*hashtag*) filtre balonlarının oluşturulmasında kullanılmaktadır (Nguyen vd., 2014: 677). Tüketicilerin belirli ürünlere yönlendirmesi konusunda eleştirilen bu sistem siyasal propaganda aracı olarak da kullanılmıştır.

Arap Baharı, "Wall Street'i İşgal Et" hareketi, ABD seçimleri ve sayısız örnekte alışılmışın dışında deneyimlerin yaşanmasına ve dünya siyasetinin belirlenmesine etki etmektedir (Köseoğlu ve Al, 2013: 113).

İngiltere'de gerçekleşen Brexit oylaması ve Trump'ın zaferiyle sonuçlana son ABD seçimlerinde bu yöntemlerin etkili olarak kullanıldığı bilinmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL AÇIDAN PROPAGANDA

Kuramlar, en temelde dünyanın işleyişine dair anlayışları özetleyen genel ifade biçimleridir. Bir kuram, olguların açıklanması, anlamlandırılması, yorumlanması ve bu olguların neden bu şekilde ortaya çıktığına dair önermelerde bulunulmasına hizmet eder. Kuramlar açık ve anlaşılır olay ve olguların açıklanmasından ziyade anlaşılması güç olan daha karmaşık durumlara dair yorumlar içermektedir (Özçetin, 2018: 25). Bu bölümde, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, iletişim gibi alanları bünyesinde barındıran, disiplinlerarası karmaşık bir yapıya sahip olan propaganda ile ilgili kuramlar incelenecektir. Literatüre bakıldığında doğrudan propaganda ile ilgili kuramlar olduğu gibi (Edward L. Bernays'in "Yeni Propaganda" kuramı gibi), başta kitle iletişim kuramları olmak üzere sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi gibi alanlardaki kuramsal çalışmalar da propaganda konusunu işlemişlerdir.

Kitle iletişim kuramları ile yapılan ayrımlarda temelde iki paradigma söz konusudur. Bunlardan ilki egemen yaklaşımlar olarak da ifade edilen ana akım yaklaşımlardır. Diğer paradigma ise eleştirel yaklaşımlardır. Ana akım kuramlar, egemen bilimselci (ampirist) yaklaşımlar üzerinden inceledikleri konulara evrimci bir bakış açısı sunarlar. İncelenen konu ve toplumsal yapıların kendine özgü değişme mantığı ve kuralları olduğuna inanırlar. Bu konuları inceleyen araştırmacılar incelediği konu ile arasına bir mesafe koymak ve toplum dışı bir bakış açısı sunmakla mükelleftir (Yaylagül, 2006: 18). Diğer yanda ise kendilerini yalnızca dünyanın nasıl işlediğini anlama faaliyeti ile sınırlandırmayan, aynı zamanda dünyanın işleyişinde bir takım yanlışlıklar olduğuna dair saptamalarda bulunan hatta toplumu dönüştürebileceklerini düşünen eleştirel kuramcılar bulunmaktadır. Bu düşünürler dünyada pek çok sorun

olduğunu, eleştirel kuramlar üzerinden gerçekleştirilen faaliyetlerle bu sorunlara işaret edilmesi ve çözüm önerileri getirilmesi gerektiğini ifade ederler (Özçetin, 2018: 25).

Modern zamanların yöntemleri ile yapılan ana akım propaganda faaliyetlerinin arka planını oluşturan, bizzat propaganda faaliyetleri gerçekleştiren ya da kuramsal bir çerçeve sunan çalışmalar 19. yüzyılın sonlarından itibaren Gustave Le Bon, Sigmund Freud, Edward L. Bernays, Walter Lippmann, Jaques Ellul, Harold D. Lasswell, Joseph Goebbels, Leonard W. Dobb, Paul Lazarsfeld, Claude E. Shannon, Waren Weaver, Terence H. Qualter vb. tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kuramlar ve uygulama örnekleri propaganda faaliyetlerine sosyal, iletişimsel ve psikolojik zemin oluşturmaktadırlar. Ortaya konulan modeller ile propaganda faaliyetlerinin analiz edilmesi amaçlanırken, bu modellerden bazıları da bizzat propaganda faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için zemin oluşturmaktadırlar.

Eleştirel kuramlar ise adında da anlaşılacağı gibi bu uygulama ve kuramlara getirilen eleştirileri kapsamaktadır. Kökleri Karl Marx'ın kuram ve eylemlerine dair yaklaşımlara kadar uzanan eleştirel kuram temsilcileri başta Frankfurt Okulu üyelerinden Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas olmak üzere; diğer eleştirel düşünürler Noam Chomsky, Michel Faucault, Antonio Gramsci, Guy Debord ve benzerleridir.

Ana akım kuramlar ve eleştirel kuramlar arasındaki bakış açısı farklılıkları Sever (1998: 49-50) tarafından Tablo 2.1.'deki gibi ifade edilmektedir:

Tablo 2.1. Ana Akım Kuramlar ile Eleştirel Kuramlar Arasındaki Farklar

Ana Akım Kuramlar	**Eleştirel Kuramlar**
İletişim, mesajların aktarılmasıdır	İletişim anlamların üretimi ve değişimidir
İletişim modelleri doğrusaldır	Yapısal modeller söz konusudur
Kaynak-alıcı etkileşimi vardır	Metin-okur etkileşimi vardır
Temel konu etkidir	Temel konu kitle iletişim süreçlerini kimin kontrol ettiğidir
İletişimin bireyler üzerindeki etkisi üzerinde durulur	Toplumsal oluşumların gidişatı üzerinde iletişimin rolü üzerinde durulur
Birey egemen, rasyonel ve faydacıdır	Birey toplumsal ilişkiler içinde etkin ya da edilgen konumdadır
İletişim eylemleri önemlidir	İletişim ürünleri önemlidir
Mesajın yanlış anlaşılması başarısız iletişime işaret eder	Mesajın yanlış anlaşılması gönderici ve alıcı arasındaki kültürel farklılıklardan kaynaklanabilir
Sosyoloji, siyaset bilimi, sosyal psikoloji gibi toplum bilimlerinden yararlanılır	Bu alanların yanı sıra göstergebilim, psikoloji, dilbilim gibi beşeri bilimlerden de yararlanılır
Nicel araştırmalarla ölçülebilir öğelerin saptanması söz konusudur	Nitel araştırmalar ile nelerin söylendiği de ortaya çıkarılmaya çalışılır
Nesnellik, bilimcilik vazgeçilmezdir	Felsefi vurgu vazgeçilmez unsurdur
Pozitivizmin önemine dikkat çekilmiştir	Toplumsal iletişimin daha geniş bağlamının önemine dikkat çekilmektedir
İşlevselciliğe dayanır	Marksizme dayanır

2.1. Ana Akım Kuramsal Yaklaşımlarda Propaganda

Kitle iletişim alanında gerçekleşen durumları ve olayları bilimsel olarak açıklama çabaları önce sosyoloji, siyaset bilimi, psikoloji ile ilgili çalışmalar içerisinde ele alınmıştır. Bu alanların temel araştırma konuları, 18. yüzyılda doğup, 19. yüzyılda giderek etkisini artıran sanayileşmenin oluşturduğu kitlelerin ve burjuva toplumunun işleyiş süreci üzerine olmuştur. Bu çalışmalarda basın ve toplum arasındaki bağa eğilen araştırmacılar, 19. yüzyılın sonlarından itibaren egemen kitle iletişim aracı olan gazetelerin toplumsal etkisi ve işlevleri üzerinde durmuşlardır. Amerika ve Avrupa'da 1900'lerin ilk yıllarında magazin dergilerinin de yaygınlaşması üzerine giderek yaygınlaşan bir uygulama alanı söz konusu olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmaların kuramsal çerçevelerini de psikoloji, sosyal-psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, göstergebilim, fenomenoloji ve kültürel antropoloji gibi sosyal bilim dallarında uygulanagelen yaklaşımlar belirlemiştir. Bu dönemde etkili olan Chicago Okulu sosyologlar ve dünya genelindeki önde gelen bilim insanlarından Sigmund Freud, Abraham Maslow, Max Weber, Emile Durkeim, August Comte, Gustave Le Bon, Walter Lippmann ve Gerorge Herbert Mead tarafından gerçekleştirilen çalışmalar kitle iletişim alanında yapılan araştırmaları da etkilemiştir. İletişim alanı ile ilgili bu disiplinlerarası yaklaşım nedeniyle, 1930'lara kadar salt iletişimle ilgili bir kuram ortaya çıkmamıştır (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 33-38).

1930'lu ve 1940'lı yıllarda medya çalışmaları, Amerikan tarzı egemen araştırma geleneğinin işlevselci (pozitivist) yaklaşımına dayanmaktadır. Bu işlevsellik ticari ve siyasi amaçlar güden kitle iletişim biçimlerini ifade etmektedir. Bu tip araştırmaların temelinde propagandaya benzer şekilde toplumsal kontrol, ikna ve davranış değişikliklerine yönelik veriler toplamaktır. Toplanan bu veriler ampirik yaklaşımlarla ve davranış bilimlerinin yöntemlerini kullanarak analiz edilerek egemen

güçlerin kullanımına sunulur. Bu araştırmalara mali destek sağlayan kuruluşlar genel olarak medya kuruluşları, ajanslar ve siyasi kuruluşlardır. Buradaki temel amaç, ilerde uygulanacak ikna tekniklerinin istenilen etkiyi sağlayıp sağlamadığını test etmektir. Böylece kitlelerin oy verme ve satın almaya yönelik tutum ve davranışları yönlendirilecektir. Bunun en bariz örnekleri Almanya'da Nazi faşizminin iktidara gelmesi ve 2. Dünya Savaşı boyunca her iki tarafın da kullandığı propaganda faaliyetleridir (Yaylagül, 2006: 30-32).

2.1.1. Sigmund Freud ve Gustave Le Bon Açısından Propaganda, Birey ve Kitle

Gustave Le Bon, kitlelerin görüntülerle düşündüğünü, özellikle hikâyelerden ve efsanelerden etkilendiklerini, onları etkilemek ve bir düşünceyi kabul etmelerini sağlamak için mantıksal akıl yürütmeye gerek duyulacak söylem ve fikirlerle yaklaşmanın hata olacağını ifade etmiştir. Le Bon'a göre kitleler, fikirleri bir bütün olarak kabul veya reddederler. Ne tartışmaya girerler ne de çelişkileri önemserler. İlham aldıkları idealler için kendilerini feda etmeye hazırdırlar. Bir konuda kanaat getirmeleri gerektiğinde mantıklı, dengeli ve tefekküre dayalı olarak değil dini fanatizmdeki gibi keskin bir refleksle hareket ederler (Walton, 1997: 387).

Le Bon'a göre kitle,

> Bir çobanı olmadan kendisine yardım etmeyi bilmeyen bir sürüdür. Güçlü bir kişilik, yönetilmek isteyen kitlelere kendi isteklerini kabul ettirir. Bu tip insanlar birer düşünür değil, eylem insanıdır (Baban, 2005: 79).

Bu yüzden 20. yüzyılın "kitleler çağı" olacağını ifade etmiştir. 1895 yılında yayımladığı "Kitleler Psikolojisi" (*La Psycholoqie des Foules*) kitabında birey ve kitle kavramlarının çözümlemesini yapmıştır. Kitleyi "bireyselliğini yitirmiş, mantıktan yoksun, kolayca yönlendirilebilir, şiddet eylemlerine hazır, sığınmacı ve tepkici" olarak betimlemektedir. Ona göre, kitlelerin bilinçsiz yönelimleri, tek tek bireylerin bilinçli

eylemlerinin yerine geçebilmektedir. Böylece bireysel farklılıklar tek potada eritilmektedir. Seçkinci bakış açısına sahip olan Le Bon, bütün uygarlıkların yalnızca küçük bir elit zümre tarafından meydana getirildiğini düşünmektedir. Belirli bir eğitimden geçmiş ve bir düşünce sistemine sahip olan bu zümrelerin yönetimde olması yerine kitlelerin egemen olması halinde kargaşa ve düzensizliğin hüküm süreceğini ifade etmektedir. Kitle toplumu ve buna bağlı olarak gelişen kitle kültürü kavramları kapitalizm olgusunun yükselmesine sebep olmuştur. Üretim koşullarının her alanda gelişmesi sonucunda kültürel üretim de kitleselleşmiş ve kitle kültürü doğmuştur (Yaylagül, 2006: 77).

Sigmund Freud'un Hitler faşizminden çok daha önce 1921 yılında yayımladığı Kitle Psikolojisi ve Ben Analizi (*Massenpsychologie und Ich-Analyse)* adlı eserinde, Le Bon'un bu görüşlerine katılmakla birlikte, kitleyi aşağı görmekten kaçınarak ayrışmaktadır. Kitlelerin üyelerinin liberal, rekabetçi ve bireysel hareket eden bir toplumun üyesi olduklarını ve bu durumu muhafaza etmek için koşullandıklarını ifade etmektedir. Freud'un amacı, bireylerin kitle olarak ortaya çıkmasında, onları birbirine bağlayan kuvvetlerin neler olduğunu saptamaktır. Freud'a göre, bu kuvvet libidinal enerjidir. "Kitleyi bir arada tutan duygusal bağlar, birincil cinsel enerjiyi dönüştüren psikolojik mekanizmalar nelerdir?" sorusunun cevabını arayan Freud, kilise, ordu gibi örgütlü kitlelerde, kitle mensuplarının aralarındaki sevgi bağının bilinçaltında kaldığı ve yalnızca yücelme biçiminde ortaya çıktığı üzerinde durmuştur. Adorno'ya göre Freud'un bu bağlayıcı kuvveti keşfetmesi, faşist manipülasyonlara kaynak teşkil etmiştir. Nazi Almanya'sında, toplumu yapay olarak bir araya getiren faşist kitleler, sevginin adını hemen hiç anmamıştır. Adolf Hitler, "sevgili baba" rolünden ziyade tehdit edici otoriteyi ifade eden olumsuz rolü seçmiş ve sevgi kavramına karşılık olarak "Almanya" ve "üstün Alman ırkı" gibi soyut ifadeleri seçmiştir. Bu sayede birincil libido enerjisi ve onun belirtilerinin propaganda amaçlarına hizmet edecek bir tarzda

yönlendirmek üzere bilinçaltı düzeyde tutulması faşist yönetimlerin temel ilkesi olmuştur. Otoriter liderin süper egosu, diğer deyişle "ben ideali", onun kitleri kontrol etme hırsının da kaynağını teşkil etmektedir (Adorno, 2006: 29-33).

Freud, bireyin toplum içerisinde yalnız yaşamadığından dolayı üyesi olduğu bir ya da birden fazla grubun etkisi altında olduğunu ifade etmektedir. Bu gruptaki egemen düşünceye ters düşmemek için çaba sarf eder. Kararsızlık halinde olan bireylerin genellikle, bir düşünceleri olmadığı için değil, çevre etkisinde kaldıkları için bu davranışı sergilediklerini ifade etmektedir. Propagandanın amacı, belirli bir doğrultuda yer alan etkilerin güçlendirilmesi ve toplumun da kitleler halinde bu görüşü benimsediği inancının yaratılması, böylece savunulan görüşün daha etkin hale getirilmesidir. Ayrıca büyük siyasi hareketler her şeyden önce, kişisel ve kitlesel sürüklenme yoluyla yayılmaktadır. Manipüle edilmiş kitlelerde bir birlik görüntüsünün verilmesi için propagandacıların elinde çok farklı enstrümanlar vardır. Örneğin, bayrak, pankart, logo gibi sembolik unsurların yanı sıra kitleleri harekete geçirmenin en etkili yolu gösteriler, mitingler ya da yürüyüşlerdir (Freud, 1998).

2.1.2. Edward L. Bernays'ın Kuramsal Açıdan "Yeni Propaganda" Yaklaşımı

Edward Lee Bernays, halkla ilişkilerin öncülerinden biridir ve halkla ilişkiler kavramını "yeni propaganda" olarak ortaya koymuştur. Amcası Sigmund Freud'un eserlerini İngilizceye çeviren ve Amerika'da ünlenmesinde pay sahibi olan Bernays, ayrıca Freud'un psikoanalitik çalışmaları ve Gustave Le Bon'un kitle psikolojisi çalışmaları ile halkla ilişkiler arasında bir bağ kurulmasını sağlamıştır. *Crystallizing Public Opinion* (1923), *Propaganda* (1928), *Future of Private Enterprise in the Post-War World* (1942), *Public Relations* (1945) gibi onlarca kitap yazan ve bilimsel dergilerde makaleleri yayımlanan Bernays hem halkla ilişkiler kuramının temellerinin

atılmasını sağlamış hem de uygulama alanında sayısız örnekler vermiştir. 1923 yılında New York Üniversitesinde verilen halkla ilişkiler eğitiminin ilk akademisyenlerinden birisi olmuştur. ABD hükümeti ile birlikte çalışan Bernays, 1. Dünya Savaşı sırasında ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın kurduğu Halkı Bilgilendirme Komitesi (*Committee on Public Information)* için propaganda faaliyetleri yürütmüş ve "demokrasi için güvenli dünya" (*Make the World Safe for Democracy*) sloganını kullanmıştır. Avusturya kökenli olması nedeniyle Komite'nin Dış ilişkiler Bürosunda görevlendirilen Bernays, başkan Wilson'ın ilkelerinin Avrupa'ya yayılması için çalışmıştır. Örneğin, müttefik ülke İtalya'ya destek vermek için, Amerika hakkında bilgilerin ve Cristof Colomb, Garibaldi gibi ünlü İtalyanların heykellerinin yer aldığı kartpostallar postalamış, çeşitli basın organlarında makaleler yayımlatmıştır. 1919 yılında eşiyle birlikte kurduğu halkla ilişkiler ajansı, General Electric, Procter & Gamble, Lucky Strike, Dodge (General Motors) gibi birçok firma ile çalışmış ve Amerikan tüketim kültürünün önemli simgelerinden biri olmuştur. Ayrıca, Hitler'in propaganda komiseri Joseph Goebbels, Bernays'ın çalışmalarından ilham aldığını belirtmiştir (Baban, 2005: 72-75).

1928 yılında yayımladığı "Propaganda" adlı eserinde, propagandayı "görünmez hükümetin yürütme organı" olarak ifade etmiş, insanların kitle psikolojisi ile yönlendirilerek manipüle edileceğini ortaya koymuştur. Yazara göre, propaganda, doğası gereğince olumlu veya olumsuz bir yöntem olarak değerlendirilmemektedir. Organize alışkanlıkların ve kitlelerin görüşlerinin bilinçli ve akıllıca manipülasyonu demokratik toplumda önemli bir unsurdur. Sosyal, dinsel veya siyasal inançları yaşayan her toplumda, bu inançların bilinmesi için sözlü veya yazılı propaganda yapılmaktadır. Görünmez hükümetin yürütme organı olarak toplum mekanizmasını manipüle edenler, ülkelerin gerçek egemen gücünü temsil ederler. Bu, demokratik toplumun örgütlenme şeklinin mantıklı bir sonucudur. Düzgün işleyen bir toplum olarak birlikte yaşamak isteniyorsa bu şekilde bir işbirliği kaçınılmazdır. Bu kişilerin seçtiği tutum ne olursa

olsun, günlük yaşamın hemen hemen her eyleminde, ister siyaset veya iş dünyasında, ister sosyal davranışlarda, ister etik düşüncelerde, göreceli olarak azınlık olarak nitelendirilebilecek bu elit kesimin hâkim olduğu bir gerçektir. Gerek siyasette gerek iş dünyasında çok sayıda karar mekanizması olması sadece kaosa neden olacaktır. Kralların ve aristokratların çağından endüstri devrimi ile birlikte gücün burjuvaya ve halka geçtiğini ifade eden Bernays, oy hakkı ve evrensel eğitimin bu eğilimi güçlendirdiğini belirtmektedir. Tam da bu dönemde halkın gücünü arkasına alan azınlık, yani "görünmez hükümet" kitleleri etkilemede güçlü bir enstrüman keşfetmiştir ve Bernays'e göre bu "yeni propagandadır". Kilise dönemlerindeki propagandadan farklı olarak yeni propaganda, sosyal öneme sahip olan ne olursa olsun, politikada, finansta, imalatta, tarımda, sosyal yardımda, eğitimde veya diğer alanlarda devletin elini güçlendirmektedir. Her ne kadar propaganda kelimesi, pek çok kişiye olumsuz bir çağrışım getirse de herhangi bir durumda, propagandaların iyi ya da kötü olması, amaçlanan durumun esasına ve yayınlanan bilgilerin doğruluğuna bağlıdır (Bernays, 1928: 9-20).

Bernays'in bu görüşleri "seçkinlerin iyilikseverliği" mitini desteklemektedir (Bektaş, 2002: 196). Bu elitist bakış açısını, 1923 yılında yayımladığı, kamuoyu kavramını açıklığa kavuşturmaya çalıştığı kitabında (*Crystalizing Public Opinion)* şöyle dile getirmektedir:

> "… kamuoyu mühendisliği yapmak isteyenler, kişilerin kitle halindeyken bilgiye dayanmayan, hoşgörüsüz ve mantık tesir etmez görüşleri benimsedikleri gerçeğiyle yüzleşmek zorundadırlar. (…) Halkla ilişkiler danışmanı "yerleşik inançlar" üzerine çalıştığında, ya eski otoriteleri kötüleyerek onları gözden düşürmek ya da eski inançlara karşı yenilerini savunan bir kitlesel görüş yaratabilmek için yeni otoriteler yaratmak mecburiyetindedirler." (aktaran Bektaş, 2002: 246).

Bernays aynı eserde, bir fikrin daha kolay anlaşılmasını, dikkat çekmesini ve yayılmasını sağlamak için, o fikri bir olayın içerisinde konumlandırarak haber değeri

taşımasının sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim bazı fikirler çoğu insan için karmaşık biçimde görülmekte ve anlaşılması için bir örnek üzerinden gösterilmesi gerekmektedir (Bernays, 1923'den aktaran McNair, 2002: 81).

Bernays'ın halkla ilişkiler uygulamalarını inceleyen Baban (2005: 143-146), kitle iletişim kuramları için örnek olan örnekleri ortaya koymuştur. Lucky Strike sigarası ile ilgili yaptığı kampanyalarda kadınların bu markayı daha çok tercih etmesi için moda, sağlık ve kadınların sosyal hakları gibi konuları kullanan Bernays, "Elini bir şekere uzatacağına, bir Lucky Strike'a uzat" sloganı ile kadınların kilo problemine gönderme yapmış; moda dergilerinde ve gazetelerde Lucky Strike'ın paketlerinin rengine yakın yeşil rekli elbise giyen kadınların fotoğraflarını kullanmış; kadınların toplum içinde sigara içmemesi tabusunu yıkarak New York'un en işlek caddelerinde genç kadınların sigara içerek yürümesini sağlayarak kadın özgürlüğünü ön plana almıştır. Bir diğer örnekte Procter & Gamble firmasının Ivory marka sabunları için düzenlediği kampanyada, çocuklara yönelik heykel yarışması düzenlemiş ve ünlü heykeltraşları jüri üyesi olmaları için ikna etmiştir. Böylece basında daha çok yer alan bu etkinlik ile Ivory markası geniş bir kamuoyu elde etmiştir. Ortaya çıkan eserleri New York'ta bulunan bir sanat galerisinde sergilenmesini sağlamıştır. Ayrıca gazete haberlerinde sürekli su ve sabun ile ile ilgili haberler yapılmasını sağlayarak halkın temizliğe olan dikkatini çekerek sabun satışlarının artmasını hedeflemiştir. Bernays'ın halkla ilişkiler tarihine geçmesinde büyük katkısı olan bir diğer etkinlik Thomas Edison'un ampülü buluşunun 50. Yılın onuruna gerçekleştirilen "Işığın Altın Jübilesi" (*Light's Golden Jubile*) organizasyonudur. 1929 yılında gerçekleştirilen etkinlik, General Electric'in lamba üretiminde tekelci olmasıyla ilgili ortaya çıkan kötü imajın silinmesi için bir fırsat olarak görülmüş ve yıl boyunca etkinliklerin düzenlenmesi için Bernays ve Henry Ford birlikte çalışmıştır. Etkinliğe katkıda bulunması için dönemin ABD Başkanı Herbert C. Hoover'ın desteği alınmış ve Edison Teknoloji Enstitüsü'nün

açılışı gerçekleştirilmiştir. Her ay farklı etkinlikler yapılmış, kitap sergileri, üniversitelerde bilimsel toplantılar düzenlenmiş, gazete ve dergi ekleri yayımlanmış, Edison anısına hatıra pulu ve hatıra parası basılmış (Şekil 2.2.), ünlü besteci George M. Cohan tarafından Edison için şarkı bestelenmiştir. Başkan Hoover'ın yanı sıra Henry Ford, Orville Wright, John D. Rockefeller Jr., Madam Cruie gibi önemli şahsiyetlerin katıldığı anma etkinliği tüm dünyada yankı uyandırmış, Edison'un ve General Electrics'in itibarı tazelenmiştir. Uygulandığı yıllara göre özgün ve yenilikçi olan bu ve benzeri halkla ilişkiler ve reklam uygulamalarını gerçekleştiren Bernays, kitleleri etkisiz gören bir elitist olarak eleştirese de geniş bir çalışma alanını etkilemiş ve bir ekol haline gelmiştir.

Şekil 2.1. Thomas Edison'un Ampülü Buluşunun
50. Yılı Anısına Basılan Hatıra Parası ve Hatıra Pulu
(Kaynak: (The Museum of Public Relations, 2019)

2.1.3. Walter Lippmann ve "Rızanın İmalatı"

Creel Komisyonunda Edward L. Bernays ile birlikte propaganda çalışmaları yürüten Walter Lippmann, "rızanın imalatı" kavramı ilk defa *Public Opinion* (1922) kitabında kullanmıştır. Lippmann "rızanın imalatı" kavramı için "demokrasi sanatındaki yeni devrim" ifadesini kullanmıştır. Egemen güçler, iktidarlarını sağlamak ve sağlamlaştırmak için çoğunluğu oluşturan kitlelerin rızasını kazanmaları elzemdir.

Bunun için kitlelerin çıkarları, egemen güçlerin çıkarları ile örtüşecek şekilde dizayn edilmelidir. Bu çıkar birliğinin sağlanması için rızanın imalatı gerekmektedir. Bu sistemin işlemesi için hegemonya ve tahakküm altına alma süreci, kitlelerin zihinlerinin yönlendirilmesi, yani manipülasyon yoluyla gerçekleşmektedir. Daha önceleri kitlelerin rasyonalitesine güvenen ve demokrasinin geçerli olduğu bir toplum yapısında halkın bilgilendirilmesine, eğitilmesine, rızasının alınmasına önem veren Lippmann, daha sonra halkı bilgiden yoksun, kifayetsiz ve rasyonaliteden uzak olarak nitelendirmiştir. Bu düşünceyle yönetimin elit ve uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmesini savunmuş ve kamuoyunun oluşturulmasında yapay bir rıza imalatının daha doğru olacağını ileri sürmüştür (Güler, 2018: 76-77).

Lippmann'a göre rızanın imalatı yeni bir sanat değildir. Demokrasiden önce var olan, demokrasi ile birlikte öldüğü varsayılan bir tekniktir. Psikolojik araştırmaların ve modern iletişim yöntemlerinin birleşmesiyle, demokrasinin kurallarıyla ters düşmeden uygulanmaktadır. İkna etme bir sanat olarak popüler bir hükümet organı haline gelmiştir. Lippmann bu durumu anlatırken bazı kavramlar ve söylemler ortaya koymuştur. Demokrasinin imkânsız ideali olan "her şeye yetişen vatandaşın" (*omnicompetent citizen*) aslında ne yapacağını bilmeyen "şaşkın sürü" (*bewildered herd*) olduğunu ifade eden Lippmann, bu kitlenin elit aydınlar ve uzmanlar sınıfı tarafından yönetilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun gerçekleştirilmesinin yolu psikolojik telkinlerden ve bireylerin bilinçdışı tutumlarının kontrolünden geçmektedir. Bu noktada Freud'dan etkilenen Lippmann, kişilerin sahip oldukları ön yargıları ve kanaatleri "kafamızdaki resimler" (*the pictures in our heads*) olarak tanımlamıştır. Aslında bu ön yargılar ve kanaatler kişilerin kendi düşünceleri değil başkalarının onlara doğru olduklarını söyledikleri şeylerdir. Nitekim herkesin kendi doğruları vardır ve bunlar gerçeği ve hakikati sunmazlar. O halde, Lippmann kamuoyunun gerçekliğinin olmadığını, insanların gerçek olarak algıladıklarının hakikat olmadığını, gerçekliğin bir

taklidi olduğunu savunurken, insanların yaşadığı bu duruma ve ortama da "sahte çevre" (*pseudo environment*) demektedir. Bu söylemler, kitlelerin egemen sınıf tarafından inşa edilen dünyanın bir imajına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kitlelere gönderilen mesajların yorumlanması için gerçek dünya hakkında sınırlı bir bilgiye ve kapasiteye sahip olunması nedeniyle, bu bilgilerin süzgeçten geçmeden alındığını ifade etmektedir (Lippmann, 1998: 14-17).

Rızanın imalatı kavramı, ilerleyen yıllarda Edward S. Herman ve Noam Chomsky tarafından bu sefer eleştirel bakış açısıyla ele alınmıştır.

2.1.4. Harold D. Lasswell'in Siyasal Propaganda Kuramı

Harold Dwight Lasswell, Chicago Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirdiği siyaset bilimi ile ilgili çalışmaları ile bilinmektedir. 1915'ten itibaren, 1. Dünya Savaşı ile ilgili basın ve propaganda faaliyetlerini içerik analizi yöntemi ile inceleyen Lasswell, çalışmalarını 1927 yılında yayımlanan Dünya Savaşında Propaganda Teknikleri (*The Propaganda Techniques in the World War*) aslı eserinde değerlendirmiştir. Bu eserinde modern savaşın üç cephede yapılması gerektiğini ifade eden Lasswell, bunları; askeri cephe, ekonomik cephe ve propaganda cephesi olarak ortaya koymuştur. Ekonomik abluka ile nefes alamaz hale getirilen düşmanın, propaganda ile kafası karıştırılır ve ordu son ölümcül darbeyi gerçekleştirir. Diğer silahlarla birlikte çalışan propaganda, düşman cephesine vurulacak demir yumruğun asker ve metal seslerinden önce askeri ve sivil yolların yumuşatılması için çalışmaktadır. Asıl işlevi düşmanın depresyona girmesini, hayal kırıklığı yaşamasını ve savaşmaya karşı isteğinin yıkılmasını sağlayan pasif bir silahtır. Ekonomik blokaj ise yavaş yavaş etki ederek düşman toplumunun darboğaza girmesini ve yıpranmasını sağlamaktadır. Bu cephelerde başarı sağlandığı taktirde orduların işi kolaylaşmaktadır (Lasswell, 1938: 214).

Birinci Dünya Savaşında yaşadığı tecrübeleri 2. Dünya Savaşında da deneyimleyen Lasswell, Chicago Üniversitesindeki diğer araştırmacılarla birlikte "Politikanın Dili: Nicel Anlambilim Çalışmaları" *(The Language of Politics: Studies in Quantitative Semantics)* adlı eseri yayımlamıştır. Savaşta iletişimin devletin kontrolünde olduğunu, böylece sosyal dayanışmanın temin edileceğini ifade etmiştir. Bu noktada psikolojinin uyaran-tepki kuramı iletişim çerçevesinde kullanılarak pasif izleyici görüşü ortaya atılmıştır. 1939 yılında yayımlanan Dünya Devrimci Propagandası (*World Revolutionary Propaganda*) eseri ile propaganda doktrinleri dünya geneline yayılmıştır (Bilgin, 2014: 4; Erdoğan ve Alemdar, 2005: 45).

Lasswell'e göre propaganda, kolektif tutumların, belirli sembollerin manipülasyonuyla yönetilmesidir. Buradaki kolektif tutum sözcüğü, belirli kalıplara göre hareket etme eğilimidir. Kolektif bir tutumun varlığı doğrudan bir deneyime dayanan bir sonuç değil, tarihsel süzgeçten geçmiş geleneksel bir öneme sahip sembollerin sonucudur. Bu semboller, kolektif ya da bireysel tutumları ifade etmede kullanılan araçlardır. Dolayısıyla, bu spesifik semboller kamusal yaşamda ifade biçimlerini şekillendirdiği gibi propagandacılar için de birer malzeme işlevi görürler. Kolektif tutumların ve semboller, değişmez bir yapıya sahip değildir. Toplum yapısında gerçekleşen travmalar, büyük olaylar, ekonomik nedenler vb. zaman içerisinde bunların değişmelerine neden olabilmektedir. Ancak bunların yeniden düzenlenebilmesi veya değiştirilmesi için yeni tutumların ve sembollerin geliştirilmesi gerekir ki bunun en etkili yolu propagandadır (Lasswell, 1927: 627-628).

Lasswell, medya içeriklerinin hedef kitle üzerinde son derece güçlü bir etkiye sahip olduğunu iddia ettiği hipodermik iğne (*hypodermic needle*) ve sihirli mermi (*magic bullet*) olarak anılan propaganda modelini geliştirmiştir. İletişim alanındaki ilk yaklaşımlarından biri olan bu modelin temelinde, doğrusal nedensellik anlayışına

dayanan uyaran-tepki kuramı vardır. Tıbbi bir metafora atıfta bulunularak ifade bulan hipodermik kavramı "deri altı" anlamında gelmektedir. Kitle iletişim araçları tarafından gönderilen (diğer deyişle deri altına enjekte edilen) mesajlar insanların çoğunu herhangi bir şekilde etkilemediği halde, belirli bir beklenti ve arayış içindeki (hasta olan) bireylerde büyük bir etkiye sebep olabilmektedir. Sihirli mermi kuramı ise kalabalığa gönderilen sihirli bir mermi metaforuna dayanmaktadır. Bu mermi sihirlidir çünkü tarafsızlara ve dostlara zarar vermeden ilerler ve doğru hedefi kendisi bulur. Her iki yaklaşım da kitle iletişim araçları tarafından gönderilen mesajların kitlenin her bir üyesi tarafından benzer şekilde algılandığını fakat belirli bir uyarı eşiğine gelindiğinde doğrudan tepkilerin tetiklenmesine neden olduğu iddiasına dayanmaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 59).

Lasswell'in asıl ünü, iletişim araştırmalarında sıkça kullanılan, lineer model olarak da bilinen iletişim modeline dayanmaktadır. 1948'de geliştirilen bu model Türkçede 5N 1K (Ne, Nerede, Nasıl, Ne zaman, Neden ve Kim) olarak bilinse de aslında 5W (*Who, says What, in Which channels, to Whom, with Ehat Effect*) ifadelerinin (Lasswell,1948: 84) karşılığı olarak "kim", "kime", "hangi kanalla", "hangi etkiyle", "ne söylüyor?" şeklinde kullanılmalıdır (Yaylagül, 2006: 35).

- Kim?: Kaynağın toplumsal ve kişisel özelliklerine, izleyici gözündeki önemine, güvenilirliğine ve inandırıcılığına karşılık gelmektedir.
- Kime?: Hedef grup ile analizleri kapsamaktadır.
- Ne?: Mesaj içeriğinin sınıflandırılması ve nitelikleriyle ilgilidir.
- Hangi kanalla?: Mesajın iletilmesine aracılık eden teknolojik araç ile ilgili özellikleri incelemeye yöneliktir.

- ”Hangi etkiyle?” Mesajın iletilmesi sonrasında ortaya çıkan sonuç ve etkilerin izleyici üzerindeki gözlenebilir ve ölçülebilir değişimleriyle ilgilenilmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 71-72).

Bu yaklaşımda aktif ve güçlü olan iletişimcinin (kaynağın), pasif ve güçsüz olan izleyiciyi lineer (tek yönlü) bir iletişim ile güçlü bir şekilde etkilediği düşünülmektedir. Bu düşünce Birinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasındaki siyasal ve ticari propaganda faaliyetlerinde temel varsayım olarak alınmıştır. Günümüzde bu yaklaşım yerini bütün unsurların etkin olduğu bir iletişim modeline bırakmıştır (Yaylagül, 2006: 35).

Lasswell’e göre iletişimin fonksiyonları şu şekilde tanımlanmaktadır (Yaylagül, 2006: 42):

- Çevrenin gözetim altında tutulması: Burada ifade edilmek istenen, bilginin, haberlerin ve mesajların toplanması ve dağıtılmasıdır.
- Toplumsal tabakalar ile mesaj kaynağı arasındaki ilişki: Diğer deyişle gönderilen mesajın yorumlanması ve karşılığında tepki verilmesi.
- Toplumsal birikimlerin bir kuşaktan diğerine aktarılması: Bu noktada eğitimin rolü devreye girmektedir. Buna gündelik hayattaki eğlence vb. unsurların da kitle iletişimin fonksiyonları olarak eklenmesi mümkündür.

2.1.5. Paul Lazarsfeld: “İki Aşamalı Akış Modeli” ve Saha Çalışmaları

Paul Lazarsfeld, Colombia ve Princeton Üniversitelerindeki çalışma arkadaşları Carl Hovland, Elihu Katz, Bernard Berelson, Robert Merton, Hazel Gaudet ile birlikte yaptıkları saha çalışmaları ile bilinmektedir. Lazarsfeld, 2. Dünya Savaşı sırasında Amerikan askerleri üzerinde propagandanın etkilerini ve 1940 yılındaki ABD seçimlerinde seçmenlerin oy verme tutumlarını ölçmek için yaptığı çalışmalar

sonucunda 1944 yılında Berelson ve Gaudet ile birlikte yayımladığı "'Halkın Tercihi'" (*The People's Choice*) eserinde ortaya koymuştur (Yaylagül, 2006: 43).

Bu eserde ortaya konulan "İki Aşamalı Akış Modeli" (*The two-step flow of communications*), kamuoyunu oluşturan kanaat önderleri (*opinion leaders*) ile kamuoyu arasındaki iletişimi açıklamaktadır. Modele göre kanaat önderleri halk kesimlerinden daha yoğun olarak iletişim araçlarını kullanıp daha çok siyasal tartışmalar içerisinde bulunurlar. Bu kişiler medya temsilcileri ve resmi kişiler ile daha fazla iletişim halindedirler. Edindikleri bu bilgilere kendi düşüncelerini de ekleyerek oluşturdukları mesajları hedef gruba (örneğin seçmenlere) radyo, yazılı basın gibi kitle iletişim araçları ile iletmektedirler. Bu şekilde iki aşamalı olarak gerçekleşen akış modelinde kanaat önderlerinin rolü nedeniyle, kişiden kişiye iletişimden daha etkilidir ve kitle iletişim araçları ile kitleler arasında köprü vazifesi görmektedir. Ayrıca bu model sosyal gruplar üzerinde psikolojik baskı yaratarak "politik homojenliği" (*political homogenity*) sağlama avantajı söz konusudur (Lazarsfeld vd., 1944: 14).

Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet, 1940 Başkanlık seçimlerinden önce yaptıkları araştırmalarda radyo ile yazılı basını karşılaştırmış ve radyonun çok daha önemli bir ikna aracı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Okuma yazma bilmeyenlerin, az kültürlü olanların ya da gazeteleri takip etmeyenlere de ulaşması nedeniyle daha geniş bir kamuoyu etkisine sahip olduğu ortaya konmuştur. Törensel durumlara gıyaben katılma hissi verdiği ve böylece yakınlık duygusu kazandırdığı için seçim propagandalarında daha çok tercih edilmeye başlanmıştır (Bektaş, 2002: 107-108).

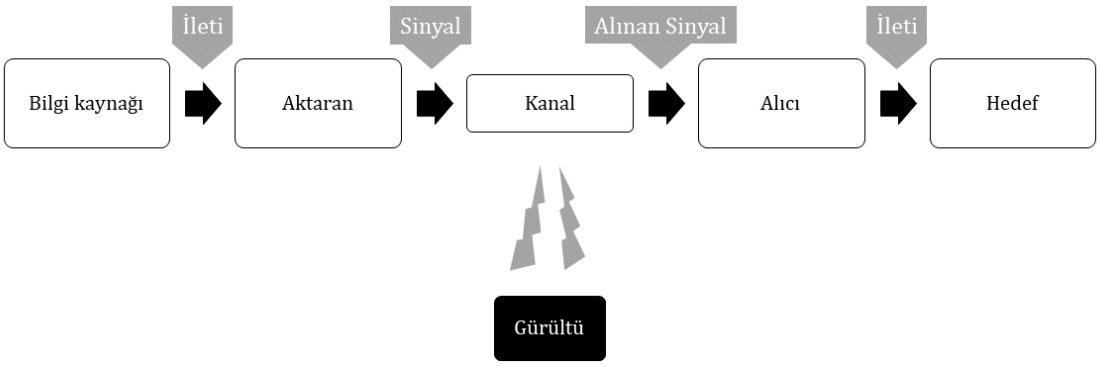
Ayrıca Lazarsfeld'in öncü olduğu saha çalışmaları geleneği, araştırmalarda hedef kitlenin tutum, tercih ve davranışlarının incelenmesini sağlamış, kamu yönetimleri, medya kuruluşları ve özel şirketlerin de desteğiyle geniş bir alana yayılmıştır. Bu yayılmanın iki nedeni söz konusudur: savaş dönemlerinde

gerçekleştirilen propaganda ve iletişimin faaliyetlerinde daha etkin olma isteği ve kapitalist endüstrilerin talep ettiği pazar araştırmaları için kullanışlı olmasıdır (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 58).

2.1.6. Claude E. Shannon ve Waren Weaver tarafından geliştirilen "İletişimin Matematiksel Teorisi"

1948 yılında Bell telefon araştırma laboratuvarında çalışan Claude E. Shannon ve Rockefeller Vakfı üyesi Waren Weaver tarafından geliştirilen "İletişimin Matematiksel Teorisi" (*A Mathematical Theory of Communication*), ana akım pozitivist kitle iletişim anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Shannon'a (1948: 379-381) göre iletişimin temel sorunu, bir mesajın tam olarak ya da yaklaşık olarak yeniden üretememektir. Belirli bir anlama sahip mesajların bazı fiziksel veya kavramsal varlıklar ile sistemsel olarak ilişkilidir. İletişimin bu anlamsal yönleri mühendislik problemi gibi değildir. Birçok farklı mesajın içinden tesadüfi olarak veya kasten seçilen bir mesaj söz konusu hedefe gönderilmektedir. Logaritmik olarak çalışan bir sistem ile sadece seçilecek olan mesajın değil, her olası seçimi değerlendirecek bir matematiksel modelin tasarlanmalıdır. Buradaki amaç veri kaybını en aza indirmektir. Şekil 2.1.'de gösterilen genel iletişim sistemi temel olarak 5 bölümden oluşmaktadır:

Şekil 2.2. Genel İletişim Modeli
(Kaynak: Shannon, 1948: 380).

1. İlk aşama hedefe gönderilen bir ileti veya ileti dizisi üreten bir bilgi kaynağıdır. Gönderilen ileti çeşitli tiplerde olabilir. Örneğin telgraftaki gibi harf ve sembollerden bir araya gelen bir metin, radyoda veya telefonda olduğu gibi ses, siyah beyaz televizyondaki görüntü olabilir.

2. Aktaran, üçüncü aşamada yer alan kanal üzerinde iletime uygun bir sinyal üreten vericidir. Telefonda bu işlem ses basıncını elektrik akımına çevirmekten ibarettir. Telgrafta, iletiye karşılık gelen bir dizi nokta, çizgi ve boşluk üreten bir kodlama işlemidir. Radyodaki frekans sistemidir.

3. Kanal, sinyali bilgi kaynağından alıcıya iletmek için kullanılan fiziksel unsurlardır. Bir kablo, bir radyo frekansı bandı, bir ışık demeti vb.

4. Alıcı, kanalın gönderdiği iletiyi algılayan hedef kitlenin iletişim organıdır (göz, kulak vb.)

5. Hedef, iletinin ulaşılmasının istendiği kişidir (Shannon, 1944: 380).

Bu modelin gelişmesinin arka planı kriptografi konusunda gerçekleştirilen gizli bir projeye dayanmaktadır. Bu proje sesli ve yazılı mesajların şifrelenmesi ve böylece özel şifreyle kodlanmış mesajların düşman güçleri tarafından anlaşılmaması üzerinedir (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 62).

2.1.7. Diğer Ana akım Propaganda Yaklaşımları

Doğrudan propaganda ile ilişkilendirilmeyip propaganda faaliyetlerine zemin oluşturabilme potansiyeline sahip olan yaklaşımlara kısaca göz atmak gerekirse, ilk olarak 1950'li yılların sonunda John W. Riley ve Mathilda White Riley tarafından gerçekleştirilen sosyolojik çalışmalar örnek verilebilir. Kitle iletişimi alanında yapılan psikoloji kökenli çalışmalar, iletişim faaliyetlerinin gerçekleştiği süreçte sosyal yapıyı

görmezden gelmişlerdir. Riley çifti, iletişim sürecinde etkili olan sosyal faktörleri iki toplumsal grup üzerinden değerlendirmiştir. Birincil gruplar bireyin yakın çevresi olan aile, akrabalar ve arkadaş grupları gibi yüz yüze ve samimi ilişkide bulunduğu kişilerdir. İkincil gruplar ise daha ziyade resmiyet ve hukuk çerçevesinde ilişkide bulundukları kişi ve kurumlardır. Her iki toplumsal grup, bireylerin sahip olduğu değer ve düşünce yargılarına, normlara, gelenek ve göreneklere etki ederek iletişim sistemlerini biçimlendirirler (Yaylagül, 2006: 55-56).

Ekonomi politik üzerine çalışmalar yapan Harold Adam Innis, bireyler tarafından kullanılan iletişim teknolojilerinin toplumsal ve ekonomik yapıyı belirleyen temel faktör olarak kabul etmiştir. Farklı dönemlere etki eden farklı iletişim teknolojilerinin toplumların örgütlenme biçimlerini ve kullanılan bilginin içeriğini belirlediğini ifade eden Innis, ayrıca iktidarın dağılımının da teknolojiye hâkim olanlara göre şekillendiğini iddia etmiştir. İletişim teknolojileri mekânsal ve zamansal denetime sahiptir. Bu da kaçınılmaz biçimde güç ilişkilerini etkiler (Yaylagül, 2006: 61).

"Küresel Köy" tanımının sahibi olan Marshall McLuhan, kitle iletişim araçlarının gelişimi sayesinde dünyanın küresel büyüklükte bir köye dönüştüğünü belirtmiş, böylece küçülen dünya birbirine bir ağ şeklinde bağlanmıştır. Dünyanın dört bir yanında görüntüler ve mesajlar hâkimdir. Nasıl ki bir köyde herkes her şeyden anında haberdar oluyor ve herkes birbirini tanıyor ise televizyon (ve günümüzde sosyal medya) sayesinde de dünyanın her yerinde gerçekleşen olaylardan anında haberdar olmak mümkün hale gelmiştir. McLuhan, kitle iletişim araçlarının sıcak ve soğuk araçlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bireylerin sadece tek bir duyusuna hitap edenler sıcak araçlardır. Bunlar bireylerin katılma imkânının çok fazla olmadığı fotoğraf, sinema ve radyo gibi sadece görme veya işitme duyularına hitap eden araçlardır. Soğuk iletişim araçları ise bireylerin birden çok duyusuna hitap eden ve katılımının yüksek

olduğu araçlardır. Telefon en geçerli soğuk iletişim aracıdır. Katılım söz konusu olduğu için daha fazla bilgi ve iletişim imkân sağlanmış olur (McLuhan, 2015: 114-120).

Psikolog Elihu Katz, Blumer ve Gurevitch tarafından yayımlanan "Kullanımlar ve Doyumlar Araştırmaları" *(Uses and Gratifications Research)* çalışmasında bu modelinin temeli iletişim araçlarını kullanan izleyicilerin toplumsal ve psikolojik beklentileri üzerine kurulmuştur. Medya alanında daha önce yapılan çalışmalarda bireyin edilgen olarak değerlendirildiği, kitle iletişim araçlarının insanlara ne yaptığı sorusuna odaklanıldığı, oysa asıl irdelenmesi gerekenin insanların medya ile ne yaptıkları sorusu olduğu iddia edilmiştir. Modelin o dönemde en dikkat çeken özelliği, gündelik yaşamda ihtiyaçların bir kısmını karşıladığı öne sürülen kitle iletişim araçlarının karşısında bireylerin etkin olduğuna dair görüştür. Bireylerin kitle iletişim araçları arasından kendilerine doyum sağlayacak aracı seçerek gereksinimlerinin bir kısmını gidermiş olmaktadır. Bu şekilde işleyen kullanımlar sonucunda izleyici ihtiyacı giderilmiş yani doyuma ulaşılmış olacaktır. Araştırmacılar, izleyici doyumuna dair 3 farklı kaynağın söz konusu olduğunu ifade etmektedirler. Bunlar; medya içeriği, medyaya maruz kalma ve sosyal bağlamdır (Katz vd., 1974: 510-514).

Bu yaklaşımın zayıf yönü, bireylerin gereksinmelerinin ve bunları tatmin etme yöntemlerinin şartlandırıldığı ekonomi-politik çevrenin ihmal edilmiş olmasıdır (Yaylagül, 2006: 63). Kullanımlar ve doyumlar araştırmaları, her ne kadar izleyici kitleyi odağa yerleştirse de bir yandan da "halka istediğini verme" biçiminde yorumlanmaktadır. Bu nedenle hem izleyici medya içeriğinin seçiminde rol almaktadır, hem de kitle iletişim sistemlerini yönlendirenler bu bakış açısına göre içerik belirleme yoluna gitmişlerdir. Diğer yandan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımında kitlelerin etkin olmasının olumsuz sonuçlarından birisi de doyum sağlayan bireylerin birer medya bağımlısına dönüşmesidir. Propaganda kadar belirgin olmasa da hedef kitlenin

bağımlılığından haberdar olan içerik sağlayıcıları bunu kullanarak verilmek istenilen mesajları bu araçlar üzerinden istedikleri gibi yönlendirmişlerdir (Ayhan ve Çavuş, 2014: 45-55).

Bir diğer model olan "Eşik Bekçiliği" (*Gate keeper*), David Manning White tarafından geliştirilmiştir. Bu kuramda medya mesajlarının gündemini belirleyen kişilere odaklanılmaktadır. Medya kurumlarının haber üretim sürecinden sorumlu olan bu kişiler neyin haber olacağını ya da olmayacağını belirlemede karar mekanizmasına sahip olan insanlardır. Haber kanalının eşiğinde yer alan bu editörler, kendilerine sunulan haber içeriklerinin hangilerinin eşiği aşacak nitelikte olduklarını belirleyerek hangi sırada ve ne kadarlık bir süreyle haber olacağını tespit ederler (Yaylagül, 2006: 72).

Elisabeth Noelle-Neumann tarafından ortaya atılan "Suskunluk Sarmalı" (*Spiral of Silence)* kuramına göre, bireyler, kendi düşüncelerinin toplumdaki egemen anlayıştan farklı olduğunu anladıklarında halk tarafından dışlanmaktan çekinirler. Kitle iletişim araçlarının ele aldığı konular, toplumdaki egemen anlayışı yansıtması nedeniyle bunlara karşı çıkmak ve bunların aksi görüşleri benimsemek konusunda yeterli gücü ve imkânı kendilerinde bulamazlar. Medyada sunulan içeriğe katılmayan izleyicilerin çoğunluğu, kendi görüşlerini ifade etmekten kaçınmaktadır. Dışlanmaya maruz kalmak istemeyen bireyler sessiz kalarak kendilerini güvende hissetmeye devam etmektedirler (Noelle-Neumann, 1983: 162).

2.2.Propaganda Kavramına Postmodern (Eleştirel) Kuramsal Yaklaşımlar

Kitle iletişim çalışmalarında eleştirel yaklaşımların bakış açısı, ana akım ve liberal çoğulcu kuramlara karşıt olarak geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar, iletişimin ve kültürün bir endüstriye dönüşmesi ve yeni iletişim teknolojilerinin toplum üzerindeki

etkileri üzerine eleştiriler getirmiştir. Çalışmaların ortak noktası, var olan toplumsal ilişkilerin ve iletişim biçimlerinin iktidarın varlığını sürdürmesindeki rolüne dikkat çekilmesidir (Yaylagül, 2006: 81).

Eleştirel kuramcılara göre ana akım yaklaşımlar, bilimsel ve kuramsal faaliyetlerde yalnızca toplumsal olay ve olguları anlama ve neler olup bittiğinin betimsel bir portresini çizmekle sınırlamaktadırlar. Kuramsal çalışmaların temel işlevinin eşitsiz, adaletsiz ve sömürüye dayalı toplumsal ilişkilerin ve yapıların ifşa edilmesi olduğu ifade edilmektedir. Daha adaletli, eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplumsal düzenin inşasına yönelik çözüm önerileri getirilmelidir (Özçetin, 2018: 25).

Eleştirel yaklaşım içinde üç temel araştırma yaklaşımı söz konusudur. Bunlar yapısalcı yaklaşım, ekonomi-politik yaklaşım ve kültürel çalışmalar olarak ifade edilmektedir. Yapısalcıların başlıca amacı, kitle iletişim alanlarındaki anlamlandırma ve temsil sistem ve süreçlerini irdelemektir. Althusserci bir ideoloji nosyonunu temsil eden yapısalcı yaklaşımlar, bireyin dış dünyayı tecrübe ettiği kitle iletişim araçlarındaki üstü örtük düşünce kategorilerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar (Fejes, 1994: 253).

Ekonomi-politik eleştirel yaklaşım ise medya üretimindeki ekonomik süreçler ve yapılar üzerinde durmaktadır. Bu çalışmalar Marksizm'den esinlenmiştir. Bu gelenek içerisindeki düşünürlerin, Karl Marx'ın gençlik yıllarında yayımlanan 1844 El Yazmaları: Ekonomik, Politik ve Felsefe (*Zur kritik der Nationalökonomie mit einem Schlisskapitel über die hegelsche Philosophie*) eserinin etkisi altında kaldığı ifade edilmektedir. Bu eserlerde Marx, özellikle yabancılaşma süreci üzerinde durarak özgürleşmenin kolektif bilincin gelişmesiyle gerçekleşeceğine vurgu yapmıştır. Daha sonraki yıllarda yayımladığı çalışmaları olan Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı (*Kritik der Politischen Ökonomie)* ve Kapital (*Das Kapital*) gibi eserlerde kolektif bilincin yerine üretim ilişkilerine ve bu konudaki çatışmalara yoğunlaşmıştır. İlk dönem

Marksizminden etkilenen Georg Lukacs, Antonio Gramsci ve Frankfurt Okulu düşünürleri Theodor Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas bu yaklaşımın önemli temsilcileridir (Kızılçelik, 2013: 12; Yaylagül, 2006: 83).

Son olarak kültürel çalışmalar yaklaşımı, yapısalcıların kitle iletişim araçları vasıtasıyla oluşturulan mesajların atfettiği özerkliği reddederek medya içeriğinin ve etkisinin, medya mesajlarının üretildikleri ve alımlandıkları sosyal çevreler tarafından biçimlendirildiğini ifade etmektedir. İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneği ve Stuart Hall bu yaklaşımın en önemli temsilcisidir (Sever, 1998: 48-49).

Bu yaklaşımların tamamı kitle iletişim kurumlarını, egemen sistemin meşrulaşmasını sağlayan kurumlar olarak değerlendirmektedirler. Medyanın yer verdiği olay ve olgulara belli anlamlar yüklemesi ile yaşam biçimlerine yön verilmektedir. Örneğin haberlerde yer alan olayların seçimi, çerçevelenmesi ve sunumu egemen güçlerin propaganda faaliyetlerinin bir parçasıdır. Diğer deyişle medya, seçme, dışarıda bırakma, bazı noktaları abartarak ön plana çıkarma, çerçeveleme gibi haber üretim süreci pratikleriyle gerçeklerin ideolojik olarak yeniden inşasını sağlamaktadır. Ana-akım yaklaşımlara getirilen bir diğer eleştiri de geliştirilen kuram ve modellerde çizgisel bir nedensellik ilişkisinin hâkim olduğu ve toplumsal gerçekliğin bir bütünlük içerisinde açıklanması noktasında yetersiz kalındığı üzerinedir (Yaylagül, 2006: 83).

2.2.1. Frankfurt Okulu ve Propaganda

Resmi adı Frankfurt Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (*Das Institut Für Sozialforschung*) olan Frankfurt Okulu, 1923 yılında Almanya'da Weimar Cumhuriyetinin yönetimde olduğu dönemde Felix Weil öncülüğünde kurulmuştur. Felsefe, sosyoloji, psikoloji, psikanaliz, siyaset bilimi, iktisat, edebiyat ve estetik gibi

disiplinlerden gelen bir grup entelektüelin ortak teorik çabalarını içeren, Eleştirel Teori (Kuram) olarak kavramsallaştırılan, toplumun ekonomik temeliyle kültürel alanı arasındaki diyalogu ve etkileşimi gerçekleştirmeye çalışan bir ekoldür. Eleştirel teori olarak anılmasının nedeni kapitalist modernizmin eleştirilmesidir. Temel yaklaşımları özetle şöyledir: kitleler kapitalizm kontrol ettiği kültür endüstrileri tarafından kolayca yönlendirilebilirler. İdeoloji tarafından çarpıtılan gerçekler eşit olmayan güç ve iktidar mücadelesini kamufle etmektedir. Marksist bir temele sahip olmasına rağmen Ortodoks Marksizm'e eleştirel yaklaşarak Batı Marksizm'i ya da Neo-Marksizm olarak anılan bir anlayışın temsilcisi olmuşlardır. İlk yılarında ağırlıklı olarak tarih ve ekonomi alanında çalışan Enstitünün başkanlığına 1931 yılında Max Horkheimer'in gelmesiyle birlikte felsefeye yönelim başlamış ve temelde 3 tarihsel dönüşümle ilgilenilmiştir. Bunlardan ilki Rusya'da gerçekleşen fakat istenilen düzeyde Avrupa'ya etkileri zayıf olan Bolşevik Devrimidir. İkincisi okula ev sahipliği yapan Almanya'da I. Dünya Savaşının yarattığı umutsuzluk ve bunalımların sonucunda ortaya çıkan Faşist yönelimin Adolf Hitler yönetimini iktidara getirmesidir. Son dönüşüm ise Batı Avrupa'da egemen sistemlere dayanan iktidarların istikrara kavuşması ve yaşanan ideolojik dönüşümlerin bu iktidar yapıları tarafından üretilmesidir. Bu dönüşümlerin de etkisiyle Almanya'da tutunamayacağını anlayan okul temsilcileri ABD'ye göç etmişlerdir (Kızılçelik, 2013: 4-6; Yaylagül, 2006: 84-87).

Frankfurt Okulu, onlarca düşünürün eserleri ile geniş bir çalışma alanına yayılmıştır. Bu noktada, propaganda ile ilişkilendirilebilecek kuramlara sahip olan temsilcilerin eserlerine kısaca değinilecektir.

Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno tarafından 1947 yılında yayımlanan "Aydınlanmanın Diyalektiği" (*Dialektik der Aufklarung*) adlı eserde, kapitalizmin tüketici kitle kültürünün eleştirisi yapılmıştır. Avrupa'da yayılan faşist hareketler ve

diğer egemen güçler tarafından kullanılan kültür endüstrileri ile kitleler kolayca yönlendirilmektedir. Düşünürlere göre, geleneksel olarak bireyin bilinçlendirilmesi ve sosyalleşmesi işlevini gerçekleştiren ailenin yerini kültür endüstrisi almıştır. Eleştirel ve özgürlükçü olacağı varsayılan "aydınlanma" projesi eleştirilerek, bunun yerine aklın ve bilimin kapitalist araçsal denetime bağımlı hale gelen pragmatist rasyonalitenin aydınlanmayı esir aldığı ifade edilmiştir. İnsanlığın geçirdiği çöküşün aydınlanma temelli ekonomik ilerlemeden ayrı düşünmemek gerekmektedir. Ekonomik üretkenlik bir yandan adil bir dünya koşullarını yaratırken öte yandan gücü elinde tutan egemen gruplara kitleler üzerinde hesapsız bir üstünlük kurmalarını sağlamıştır. Birey karşı karşıya kaldığı bu güç karşısında görünmez hale gelirken geçimini yine bu güçler tarafından sağlamak zorunda bırakılmıştır. Akıl, kültür metası haline getirilmekte ve tüketim amacıyla insanlara sunularak eğlenceye dönüşmektedir (Horkheimer ve Adorno, 1995: 15).

Adorno ve Horkheimer, 1944 yılında yayımlanan Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi *(Kulturindustrie – Aufklärung als Massenbetrug)* adlı eserlerinde ise meta üretim süreci ela alınarak; kültürel ve sanatsal üretim ile yaratılan 'illüzyon' algısı ile kitlelerin rızasının nasıl üretildiğine odaklanılmıştır. Kültür endüstrisi, hâlihazırda var olan bir nesneyi ya da somut olmayan bir değeri yeni niteliklerle birleştirip seri üretime sokulan bir ürün haline getirmektedir. Bu yapılırken yüksek ve düşük kültür alanları aynı seviyeye indirgenmektedir. Kitleler, kültür endüstrisi sayesinde seçimlerini yaparken pasifleştirilerek kontrol altında tutulmaktadır. Propagandanın dili bir araca ve kaldıraca dönüştürdüğü ifade edilirken, egemenlerin bu araç vasıtasıyla kitleleri kendi yalanlarına ortak ettiklerini savunulmuştur. Kültürel ürünlerin mekanik tekrarı, propagandanın kilit sözcüklerinin durmadan yinelenmesiyle aynı şeye denk gelmektedir. Etkili olma baskısı altında teknik, psiko-tekniğe, yani insanların

davranışlarını maniple etme yöntemine dönüşmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2011: 103).

Adorno, 1951 yılında yayımladığı, Freud Teorisi ve Faşist Propagandanın Yapısı (*Freudian Theory and the Pattern of Fascist Propaganda*) başlıklı makalesinde ise, Sigmund Freud üzerinde durmuş ve bu kavramın Nazi faşizmine etkilerini tartışmıştır. Faşizm, Freud'un ifade ettiği libido merkezli anlayıştan faydalanarak, demagoglar vasıtasıyla otoritesini ortaya koyar. Faşizm sayesinde kitleleşen insanlar, sınırsız güçler tarafından yönetilmek isterler. Onlarda otoriteye karşı aşırı bir istek ve özlem oluşur. Kitleleşmiş faşist insanlara bu ruhu aşılayan ve faşizmi yapılandıran Hitler'in "Aşağıya doğru otorite, yukarıya doğru sorumluluk" anlayışıdır. Adorno'ya göre, faşizmin kitleleri akılcı söylemler aracılığıyla kazanması imkânsız olduğu için onun propagandası zorunlu olarak bireyleri tutarsız düşünmeye yönlendirir. Böylece bireyler akıldışı, bilinçsiz ve baskıcı süreçlere doğru harekete geçer. Faşist propagandanın ve manipülasyonun sırrı;

> İnsanları oldukları gibi, yani günümüz standartlaştırılmış kitle kültürünün kendi başına hareket etmekten ve spontanlıktan yoksun gerçek evlatları gibi kabul etmesinde ve de gerçekleşmesi psikolojik olduğu kadar hem de toplumsal olan ve statükonun ötesine geçebilen hedefler göstermemesinde (Adorno, 2006: 50-51).

Herbert Marcuse, "Karşıdevrim ve İsyan" eserinde liberalizm ile faşizmi karşılaştırır. Ona göre liberalizm kapitalizmin rekabetçi döneminin, faşizm ise tekelci evrenin ideolojisidir. Kapitalist toplumlarda tüketim alanı insanın varoluşunun bir bölümüdür. Tüketim ve boş zaman etkinlikleri de sermayenin denetimi ve kontrolü altındadır. Kapitalist sistem, sağladığı mal ve hizmetlerin yanı sıra korkunç bir etkiye sahip siyasi, askeri ve polisiye tedbirlerle de halkı sürekli denetim altında tutmaktadır. Yani kapitalizm, toplumun tamamını kendi çıkarlarını gerçekleştirecek yönde organize etmektedir. "Tek Boyutlu İnsan" eserinde ise, kötümser bir biçimde medyayı karşı

konulmaz bir güç olarak sunar. İletişim araçları, eğlence ve enformasyon endüstrilerinin çıktıları yardımıyla tanımlanmış tutumlar ve alışkanlıklarla tüketicileri üreticilere ve genel anlamda sistemin kendisine bağlayacak kesin düşünsel ve duygusal reaksiyonlar üretir. Ürünler manipüle ederler ve doktrin yerleştirirler.[1] Marcuse'ye göre kitle iletişim araçlarının kullandığı dil düşünceyi engeller. Olaylar hakkındaki düşünme ve düşünmeme koşulları bireyler için tanımlanmaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 333; Yaylagül, 2006: 91-92).

Walter Benjamin ise 1936 yılında yayımlamış olduğu Teknolojik Yeniden Üretim Çağında Sanat (Kunstwerk im Zeitalter Seiner Technischen Reproduzierbarkeit) başlıklı eserinde, kapitalizmle birlikte kültür ve sanatın üretim biçimlerinin biçim değiştirdiğini ifade etmiştir. Ona göre, kapitalist çağ öncesinde bu ürünler sanatçının kişisel yaratıcılığını, dehasını ve özgün özelliklerini taşıması nedeniyle zengin bir anlam taşımaktaydı. El yapımı ürünler biricikti ve gerçek bir öze sahipti. Mekanik yeniden (seri) üretimin egemen olmasıyla birlikte orijinallik ve otantiklik yerini sıradan, standart ve rutin ürünlere bırakmıştır. 1900'lü yıllarında başından itibaren ortaya çıkan teknolojilerle birlikte grafik, baskı, sinema, fotoğraf gibi sanatların ortaya çıkmış bu yeni alanlar eski alışkanlıkların da değişmesine ve yeniden üretim sürecine sokulmasına neden olmuştur. Sanat eserlerinin yapılış biçimleri ve sahipliklerinde yaşanan değişim gelenekselin önemini yitirmesiyle sonuçlanmıştır (Benjamin, 2008: 20-21).

Benjamin, kitle iletişim araçlarının manipüle edici olarak nitelendirilip atılmaması gerektiğini, bunun yerine işçi sınıfının çıkarına göre işleyecek şekilde dönüştürülmesini önermektedir. Çağdaş insanın proleterleştirilmesi ve kitlelerin biçimlendirilmesi aynı sürecin iki boyutudur. Faşizm mülkiyet yapısını değiştirmeksizin proletaryayı örgütlemeye çalışmaktadır. Faşizm kitlelere haklarını vermemektedir,

[1] Manipüle dikte yoluyla yönlendirmedir. Doktrin yerleştirme ise siyasal bir ideolojinin sunulmasıdır (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 333).

sadece kendilerini ifade etme şansını vermektedir. Bu ifade etme biçimi, kitle hareketlerinde (miting, protesto gösterisi, toplantı vs.), spor olaylarında ve savaş ortamında gerçekleşebilmektedir. Bu durum, kitle iletişiminin kitlesel üretimi ile kitlelerin kendileriyle "yüz yüze gelmeleri" olarak anlaşılmalıdır. Nitekim faşizmin faşist ideolojiye karşı olan görüşlerini ifade etmeleri kitlelere şans tanınmamaktadır. Faşizmin mantıksal sonucunda estetik siyasete sokulmaktadır. Bu tür estetik çabalar savaşla sonuçlanmaktadır. Teknolojik bir formül olarak savaş, mülkiyet sisteminin korunmasını sağlarken, teknik kaynakları harekete geçirmektedir. Faşizme karşı komünizm ise sanatı siyasallaştırarak yanıt vermektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 334).

Jurgen Habermas, Frankfurt Okulu'nun ikinci kuşak üyelerinden birisi olarak 1962'de yayımladığı "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü" (*Structural Transformation of the Public Sphere*) eseriyle bilinmektedir. Habermas'a göre olaylar ve nesneler kamusal olarak nitelendirildiklerinde, "herkese açık" anlamını alırlar. Kamusal alan, eski Yunan ve Roman yaşamında, mahkemelerdeki tartışmalarda oturma şekli veya gladyatörlerin dövüşlerindeki gibi ortak eylem (praksis) içinde oluşmaktadır. Habermas bu şekildeki kamusal alan temelinde hareket ederek burjuva kamusal alanını incelemiştir. "Kamusal alan" tartışması özellikle 1990'1arda internetin de devreye girmesiyle moda haline gelmiştir. Kamusal alanın egemenliği ideolojik pratikler, polis zoru ve sansürle denetlenmektedir. Bu durum demokrasinin işleyişi için ön ve son çareymiş gibi sunulmaktadır. Bunu ortaya koyanlar, katılımcı demokrasinin bu şekilde sağlanabileceğini söyleyen bilinçli ideologlar ya da bilinçsiz vatandaşlardan oluşan destekçilerdir. Habermas'ın diğer popüler eseri "İletişimsel Eylem Kuramı" (*Theory of Communicative Action*) 1981 yılında yayımlanmıştır. Bu yapıtta Habermas idealle gerçekliği karıştırarak rasyonelliği idealleştirmektedir. Günümüzdeki kapitalist endüstriyel yapıların, baskıcı, yoksullaştıran ve çevresel felaketlere yol açan

faaliyetlerini rasyonel düşünce ile yürütüldüğünü ifade etmektedir. Bu gerçekliği bir yana bırakarak, rasyonelliği kendince yeniden tanımlamış ve bireyler arasındaki ilişkileri idealleştirilmiş iletişim etkinliklerine indirgeyen bir iletişim kuramı ortaya atmıştır. Bunun örnekleri, "etkili iletişim" yaygarasıyla süpermarketlerde satılan "kişisel gelişim" kitaplarında veya herhangi bir işletme iletişimi kitabında görülebilmektedir. Habermas'a göre, iletişim etkinlikleri her iki tarafın sorumluluğunda gerçekleşmektedir fakat herkes kendi inanç ve kurallarını haklı çıkarmaya muktedirdir. Günümüz kurumlarının bütüncül etkinlikleri, saptırılmış iletişim biçiminde gerçekleşmektedir. Düşünce ve olguların ideolojik olarak meşrulaştırılması için hayali kurgular (roman, sinema, TV dizileri vb.) kullanılır. Bu hayali kurgular, sahte ve zorla kabul ettirilecek fikir birliğini sunmaktadır. Gerçek fikir birliği bu şekilde işleyen meşrulaştırma söylemi ile ideal iletişim koşulları sağlandığında gerçekleşebilmektedir. Habermas, bunun sağlanması için ideal ve aksedici konuşma durumunun prototipi olan klasik Freudçu psikanalizdeki doktor hasta diyaloğuna ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. İdeal iletişim eylemlerinde bütün potansiyel katılımcıların söylemleri başlatma ve sürdürmede eşit şansa sahip olmalıdırlar. Her söz, açıklama ve yorum eleştiriye ve yalanlamaya açık olmalıdır. Bu fırsat eşitliği tehdit ve engellemelerle egemenlerin sınırlamalarından uzak olmalıdır. (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 335-338).

2.2.2. Louis Althusser "Devletin İdeolojik Aygıtları" ve Propaganda

1970 yılında yayımladığı "İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları" *(Idéologie et Appareils Idéologiques d'État*) eseri ile bilinen Louis Althusser, yapısalcı yaklaşımın önemli temsilcilerindendir.[2] Althusser'e göre, ideoloji yapıdır ve bilinçaltında

[2] Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'un ortaya koyduğu bir kavram olan yapısalcılığa göre "yapı" toplumun yapısı değil düşüncelerin yapısıdır. Yapısalcılık sosyal, ekonomik ve siyasal inşa ile ilgilenmemektedir, dilsel bir inşa söz konusudur. Onlara göre dilin yapısı kendi gerçekliğini üretir (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 314).

çalışmaktadır. Tıpkı dil gibi miras alınan bu yapı üzerinden kitlelerin tercihleri kendi tercihleriymiş gibi sunulur. Örneğin çalışmak, aile kurmak, eğitim almak gibi zorunlu gibi görünen ihtiyaçlar aslında bireylerin tercihleri değil devletin üretim biçimlerini yönlendirmesinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Althusser bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: Üretimin nihai koşulları üretim koşullarının yeniden üretimi ile ilgilidir. Bu yeniden üretim iki şekilde gerçekleşmektedir: üretime sahip olan güçlerin yeniden üretimi ve var olan üretim ilişkilerinin yeniden üretimi. Üretim güçlerinin yeniden üretimi esas olarak iş gücünün yeniden üretilmesidir. Çalışanlara emeklerinin karşılığı olarak verilen ücret ile iş gücü kendini yeniden-üretmektedir (dinlenme, yeme-içme, aile kurma, çocuk yetiştirme vb.). Üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi ise devletin ideolojik aygıtları vasıtasıyla gerçekleşir. İş gücünün üretilmesi için aile gereklidir. Nüfusun artması sayesinde iş gücü arzı söz konusu olacaktır. Ustalaşma ve teknik gelişimin üretilmesi için de eğitim sistemi gerekmektedir. Bu noktada okulun önemi ortaya çıkmaktadır. Egemen ideolojiye uyumun sağlanması diğer deyişle üretilmesi için ise kültürel örgütler olan kilise, kitle iletişim araçları sahipleri, siyasal aygıtlar ve devletin genel kamu yönetimi gerekmektedir. Devlet, bu toplumsal üretimi kitlelerin rızasıyla gerçekleştirmek zorundadır. Diğer bir yöntem ise uzun dönemde sermaye sahipleri ve yönetici sınıfın hegemonyasının sürdürülmesinin güvence altına alınmasıdır. Bu üretim biçimlerinin gerçekleştiği aygıtlar, devlet tarafından örgütlenmiş olsun ya da olmasın devletin ideolojik aygıtlarıdır (Althusser, 2003: 18).

Althusser'e göre, devletin, ideolojik aygıtlar vasıtasıyla gerçekleştirdiği propaganda sayesinde bireyler topluma uygun birer özne haline gelebilirler. Propagandadan ideoloji çıkmamaktadır. Propaganda ideolojiyi somutlaştıran bir biçimdir. İdeoloji olduğu için propaganda vardır. Toplumsal sistemin işleyişi sonucunda egemen ideoloji ortaya çıkmaktadır. Bu ideolojinin ortadan kaldırılması için ona imkân

oluşturan bütün toplumsal süreç ve oluşumların değiştirilmesi ve yeni bir ideolojik sistemin inşa edilmesi gerekmektedir ve bu imkânsıza yakındır (Kazancı, 2003: 48).

2.2.3. Noam Chomsky ve Edward S. Herman'ın Propaganda Modeli

Edward S. Herman ve Noam Chomsky, tarafından 1988 yılında yayımlanan Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği (*Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*) eserinde daha önce Walter Lipmann tarafından kullanılan "rıza imalatı" kavramı ile kapitalist ülkelerdeki medya, siyaset ve iş dünyası arasındaki ilişki incelenmiştir. Ana akım medya kuruluşlarını ekonomi politik yaklaşımla değerlendirildiği eserde kamuoyu ve hegemonya kavramları üzerinde durulmuştur. Yazarlara göre kamuoyunun rızası, egemen güçlerin hedefleri doğrultusunda medya yoluyla yürütülen psikolojik savaşla elde edilmek istenmektedir. Medya kendisini denetleyen ve finanse eden egemen güçlerin çıkarına hizmet eder ve onların lehine propaganda faaliyetleri yürütür. Ön planda tutmak istedikleri önemli gündem maddeleri ve ilkeleri söz konusudur. Medya politikalarının şekillendirilmesi için baskı kullanmalarına gerek yoktur. Bunun için kendilerine yakın çizgide düşünen medya çalışanlarının ve editörlerin medyalarda iletilen içerikleri propaganda ile uyumlu hale getirilmesi yeterlidir. Bu sistem, ana akım medya kuruluşlarının yanı sıra reklam ajansları, film stüdyoları, dergiler, yayın evleri vb. medya türlerini kapsamaktadır. Bu kuruluşların sahiplik yapılarının tekelleşmesi, büyümesi ve küreselleşme sürecinde sınır ötesine yayılması ile tam kontrol sağlanmaktadır (Herman ve Chomsky, 2012: 16-17).

Chomsky, propagandayı "demokratik toplum üzerinde düşünce bekçisi" olarak nitelendirmektedir. Birinci Dünya Savaşından sonra *Creel Comission* adıyla anılan bu propaganda biçimi ile Amerikan halkı anti-Alman propagandasıyla İkinci Dünya Savaşına hazırlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Avrupa'daki gibi "sosyal

demokrat" olan Amerikan kamuoyunun görüşünü muhafazakârlaştırmak için propaganda faaliyetlerine hız verilmiştir. İş dünyasının okul kitaplarına sponsor olması, spor ve rekreasyonun ele geçirilmesi, Hollywood üzerinden yayılan popülizm dalgası, cinayet, uyuşturucu, muhtaç anneler ve dengesiz bütçe korkusu ile ilgili haberlerin abartılması, skandal haberciliği, ünlü kişilerin hayatlarının sürekli ön planda tutulması gibi örneklerle "şovenist fanatizm" pompalanmıştır. Devlet propagandasının başarısını, eğitimli sınıfların desteğini kazanmaktan geçtiğini ifade eden Chomsky, yine rızanın imalatına dikkat çekmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 295).

Geliştirilen propaganda modelinde, güç ve zenginlik tarafından yana olan eşitsizliğin, medyanın tercihlerinde de etkili olduğu üzerinde durulmuştur. Haberlerin sunumunda birbiri ile ilişkili olan ve birbirini destekleyen beş süzgecin varlığına işaret edilmiştir. Genellikle haberler bu beş filtreden geçirilerek uygun olanlar seçilir ve sunumu yapılır (Herman ve Chomsky, 2012: 72):

1. Egemen medya firmalarının kar amacı gütmesi, medya sahipliğinin tekelci anlayışta olması ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren büyük işletme yapısı (genellikle holdingler);
2. Reklamların medya için başta gelen gelir kaynağı olması;
3. Medya, kamu yönetimi, iş dünyası ve uzmanlar (akademisyenler, profesyonel danışmanlar vs.) arasında karşılıklı enformasyon ağı;
4. Medyayı disiplin etmek için aşırı saldırgan denetim (Bu denetim iyi finanse edilmiş "sağ" politika tarafından desteklenmektedir);
5. Kontrol mekanizması olarak "antikomünizm" korkusunun işlenmesi[3].

[3] Günümüzde bu korku öğesi yerini terörizm, islamofobi ve Çin korkusuna bırakmıştır (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 294).

2.2.4. Michel Foucault'un Güç ve İktidar Denkleminde Propaganda

Michel Foucault'ya (2005: 22) göre iktidar, insanların tıpkı bir mala sahip olmaları gibi bir sahipliği ifade eden belirli haklar bütünüdür. Her bireyin tek tek sahip olduğu belli bir iktidar alanı söz konusudur. Bireysel iktidarların belirli bir sözleşmeyle (Anayasa, Seçim Yasası vb.) bir merkezi güce devredilmesi siyasi iktidarı ortaya çıkarmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren hukuksal bir model esas alınarak "hükümranlık" kurulmaktadır. Foucault, bu geleneksel model iktidarı, hükümranlık, yasama, yargılama ve itaat sistemi içerisinde incelemektedir. Ona göre bu iktidar şekli olumsuz, sınırlayıcı bir hükümranlıkta ve bireylerin yaşama hakkını üzerinde söz sahibi olabilecek niteliktedir. Bu noktada Foucault'nun güç ve iktidar arasındaki ayrımı devreye girmektedir.

Canetti, (1998: 279), güç ve iktidar arasındaki farklılığı kedi ile fare arasındaki ilişkiye benzetmektedir. Kedinin fareyi yakalama yetisi "güç" olarak ifade edilmektedir. Farenin yakalanması ve öldürülmesi için bu güç yeterlidir. Fakat kedinin fareyle oynama dürtüsü nedeniyle biraz kaçmasına izin verir. Bu zaman zarfında fare güce maruz kalmamaktadır. Ancak kedinin iktidarının baskısı altındadır ve her an yakalanma tehdidi altındadır. Bu durumda iktidar alanı mekânsal ve zamansal olarak bir genişleme halindedir ve güçten çok daha fazla etki alanına sahiptir. Propaganda bu güç ve iktidar ayrımında olduğu gibi doğrudan mesajın verilmesinden ziyade geniş bir iktidar alanı yaratmaktadır.

Hapisane'nin Doğuşu adlı eserinde, Faucault, (2000: 18), panoptik[4] sistemden bahsederek, bu sistemin iktidarın görünmeden gözetleyen yapısına göndermede bulunmaktadır. İktidarın bir fetişe dönüştüğünü ifade ederken, toplum için ulaşılmaz,

[4] Penoptikon ya da "gözlem evi", merkezi bir gözetleme kulesi etrafında birçok hücreden oluşan, bir gardiyanın birçok mahkumu aynı anda denetleyebildiği dairesel yapı filozof Jeremy Bentham'ın yaratıcı imgeleminin bir ürünüdür (Akyol, 2015: 157).

parçalanmaz kutsal bir yapı olarak toplum bilincine yansıtılan iktidarın yeni biçimi tarafından, "izleniyorsun" mesajı verilerek toplumun bilinç yapısının tahakküm altına alındığını ifade etmektedir. İktidar bu haliyle görünmeyen fakat her şeyi gören, duyan ve bilen tanrısal bir güçle donatılmıştır. Bu sistem karşısında toplumsal bilince yerleşen kuşku bilincin sakatlanmasına böylelikle kaçınılmaz itaatin gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Yılmaz (2007: 102-103), yüksek lisans tezinde Foucault'nun biyo-iktidar kuramını Nazi dönemi propaganda faaliyetleri üzerinden analiz etmiştir. Foucault'ya göre beden, siyasal alanın içinde yer alan beden, iktidar tarafından kuşatılmakta, sınırlandırılmakta ve eğitilmektedir. Bu durum, biyolojik olanın, organik bir erk tarafından denetim altına alınması demektir. Modern toplumlarda, beden hem iş gücü olarak üretim sürecine katılmalı hem de üretilen nesnelere bağımlı kılınarak disiplin altına alınmalıdır. Böylece iktidar, bedeni üretken hale getirirken, bir yandan da sisteme tabi kılmaktadır. Biyo-iktidar olarak anılan bu güç biçimi, krallar gibi öldürerek değil yaşatarak yönetmektedir. Biyo-iktidar yaşamı tam anlamıyla kontrol eden bir iktidar biçimidir. Hem bireyin bedeni, hem de toplumsal olan bedeni ifade eden nüfus, demografi bilimin verileriyle birlikte, cinsiyet, doğum-ölüm oranı, toplumun sağlığı gibi konular üzerinden sıkı kontrollere tabi tutulmaktadır. Biyo-iktidar o kadar ileri gitmektedir ki ırkçılığın devreye sokularak başka ülkelerdeki bedenler üzerinde iktidar sahibi olmayı arzulamaktadır. Irklar arasında hiyerarşik bir düzen kuran biyo-iktidarlar ölmesi ve yaşaması gereken ırkları tespit etme cüreti gösterirler ki bu savaş demektir. Nazi Almanya'sının 2. Dünya savaşında da yaptığı biyo-iktidara en çarpıcı örnek olarak değerlendirilmektedir.

2.2.5. Gramsci'nin Hegemonya Yaklaşımı Bağlamında Propaganda

Antonio Gramsci'nin hegemonya yaklaşımı, kitle iletişim çalışmalarının egemenlik kavramı üzerinden Karl Marks'ın "yönetici sınıflar ve yönetici fikirler" görüşü ile Louis Althusser'in "Devletin ideolojik Aygıtları" görüşüne paralel bir şekilde ele alınmaktadır. Gramsci'ye göre hegemonya, yönetici sınıfın devlet organları, düşünce kuruluşları, organik aydınlar, dinsel kuruluşlar, sendikalar gibi siyasal ve siyasal olmayan sivil toplum alanları ile bir bütün halinde ittifakının (tarihsel blok) işleyişini ifade etmektedir. Bütün bu aktörler devletin ve egemen sınıfın iktidarını güçlendirmek için bir arada hareket etmektedir. Kültür, iktidar ve ideoloji kavramları hegemonyaya hizmet eder. Hegemonya, sadece elit bir azınlığın, kitleleri kendi çıkarlarına uymaya zorlamaya muktedir olduğu bir durum değildir. Liberal-kapitalist yönetimler halkın rızasını öncelemektedir. Baskı ve silahlı yöntemlere en son başvurulmaktadır. Kendisi de bir alt sınıf olan egemenler, propaganda gibi yöntemlerle diğer alt sınıfların yaşam alanlarının düşünsel içeriğini düzenleyebilmekte ve yasaklar koyabilmektedir. Hegemonya yalnızca bu gücün etkisiyle değil, egemen sınıfların bir bütün olarak hareket etmesiyle işler. Gramsci eserlerinde bu üstyapı kurumlarının karmaşık işleyişini çözümlemeye çalışmıştır. Güç kavramını yeniden tanımlayarak gücün baskıcı olmayan yönlerini açıklamaya ağırlık vermiştir. Gramsci'nin merak ettiği temel iki soru şu şekildedir: Elit bir azınlık, toplumun sayısal olarak çoğunluğunu kapsayan geri kalanına zora başvurmadan nasıl hükmetmektedir ve bu çoğunluk hükmedilmeyi neden kabul etmiştir? Karl Marx'ın haber verdiği sosyalist devrim dururken nasıl oluyor da toplumlar, bir avuç kapitalistin kendi çıkarları doğrultusunda onları yönlendirmelerine müsaade ediyorlar? (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 361-362; Yaylagül, 2006: 96-97).

Gramsci, (2007: 69-80), egemen sınıfın fikirlerinin topluma yayılması için "organik aydın" olarak tabir ettiği bilgi emekçisi olarak kullanılan din görevlileri,

öğretmenler, kitle iletişim kuruluşlarında çalışanların önemli role sahip olduklarını belirtmektedir. Bu kişiler, gündelik hayatın dilini kullanarak burjuva sınıfının egemen blok olmasına katkıda bulunurlar. Dolayısıyla işçi sınıfının örgütlenmesinin ve sınıf bilinci oluşmasının önünü kesmek için ticaret ve sanayi alanındaki küçük burjuva sınıflarının çıkarlarını ifade eden milliyetçi sağ görüşlere başvurulmaktadır. Bu noktada kilit kavram olan sağduyu ön plana çıkmaktadır. Liberal-kapitalist bakış açısını yansıyan görüşler organik aydınların ve medya kurumlarının elinde işlenerek propaganda faaliyetlerine dönüşür ve bu görüşlerin ortak bir uzlaşı haline getirilmesi ile sokaktaki insana sağduyu olarak görünür. Gramsci, bu burjuvazi hegemonyasının yıkılması için, işçi sınıfının kendi hegemonyasını ve kendi aydınlarını yaratması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun için gerekli olansa burjuvazi çıkarlarına hizmet eden tarihsel blokla başka bir tarihsel bloğun yer değiştirmesidir. Bu durum ancak hegemonya krizi ile söz konusu olabilecektir.

2.2.6. Guy Debord Açısından Gösteri Toplumu ve Propaganda

Guy Ernest Debord, 1967 yılında yayımlanan Gösteri Toplumu (*La Societe du Spectacle*) adlı eserinde, fiziki olan ve toplumsal gerçekli ifade eden tüm simgesel süreçlerin, kitle iletişim araçlarında sahte bir gerçeklik olarak – diğer deyişle gösteri olarak – yansıtılmakta olduğunu iddia etmektedir. Modern üretim koşullarının geçerli olduğu toplumlarda tüm yaşam, devasa bir gösteri birikimi olarak görünür. Kendi bütünlüğü içinde ele alındığında gösteri, mevcut üretim tarzının hem sonucu hem de tasarısıdır. Gerçek dünyaya bir eklenti, ona ilave edilen bir süs değildir. Gösteri, gerçek toplumun gerçekdışılığının can alıcı noktasıdır. Tüketim toplumu olgusuna da dikkat çeken Debord, modern tüketimin dayattığı sahte-ihtiyaçlara, toplumun ve tarihin şekillendirilmediği hiçbir sahici ihtiyaç ya da istekle karşı konulamayacağını ifade etmektedir. Bu meta bolluğu, toplumsal ihtiyaçlardan mutlak kopuşu temsil etmektedir.

Metaların mekanik birikimi, karşısında canlı arzunun çaresiz kaldığı sınırsız bir yapaylığı ortaya çıkarmaktadır. Yapaylığın bu yığılma gücü, her yerde, toplumsal yaşamın zedelenmesine edilmesine yol açmaktadır. Gerek enformasyon ya da propaganda, gerekse reklam ya da doğrudan eğlence tüketimi biçiminde olsun bütün özel biçimleriyle gösteri, toplumsal olarak hâkim olan yaşamın mevcut modelini oluşturmaktadır. Gösteri, üretimde önceden yapılmış seçimin her alanda onaylanması ve bunun sonucu olan tüketimidir. Gösterinin biçimi ve içeriği, var olan sistemin koşullarının ve amaçlarının tümüyle aynen doğrulanmasıdır (Debord, 2006: 37-39).

Debord'un çalışmalarını "moda" ve "mekân" kavramı ile birlikte değerlendiren (Kaya, 2017: 826), gösteri toplumunun bireyi pasifleştirdiğini hatırlatarak gerçek ile sahte olanın ayırt edemez hale geldiğini dolayısıyla bireyin hayatının kökten bir değişime uğradığını ifade etmektedir. Bireyin toplum içerisindeki varoluşu üretimden tüketime doğru yönlendirilmiş ve birey sahte ihtiyaçları giderebilmek için sürekli çalışmaya mecbur kalmıştır. Bu yoğun mesai karşısında ona boş zaman ve tüketme "özgürlüğü" verilmiştir. Fakat bu "özgürlük" de sahtedir çünkü bireylerin bu zaman tüketimi de yine kapitalist sistemin verdiği bir görev bilinci ile gerçekleşmektedir. Bireyin psikolojik ve fizyolojik olarak ayakta kalması için bu sahte ihtiyaçları karşılamak zorundadır. Sonuç olarak Debord haklı çıkmış ve gösteri toplumunun yanılsamalı hayatı, mekânı ve zamanı kendi isteklerine göre dizayn etmeye devam etmektedir. "Tüketim propagandası" olarak ifade edilen bu durum yabancılaşmaya işaret etmektedir (Sanemoğlu, 2017: 78).

Gösterinin, dolayısıyla tüketim propagandasının nesnelere yüklediği anlamlardan birisi de yeniliktir. Gösteri olgusu sürekli olarak güncel olanı arz ve talep etmektedir. Bu nedenle eskiye ait olan kıymetli değil, yeniyi bünyesinde barındıran yani "moda" olan kıymetlidir. Dolayısıyla gösterinin etkisi altına giren nesneler yeniliği

temsil eder ve metalar gösteri nesnesi olarak sunulmadan önce yeniliğini tescillenmek zorundadır. Sürekli yenilenerek moda olan gösteri nesneleri boş zaman değerlendirmesi açısından da yeni gösteri mekânlarının ortaya çıkması söz konusudur. Tüketim propagandasının katedralleri olan AVM'ler, gıda, giyim, eğlence vb. tüketim nesnelerinin tek mekânda sunulduğu bir gösteri merkezi halini almıştır (Kaya, 2017: 826-829).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇERNOBİL FELAKETİ SONRASI PROPAGANDA FAALİYETLERİ (ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ)

Çalışmanın bu bölümünde, Çernobil Nükleer Kazası propaganda ekseninde ele alınacaktır. Bu amaca ulaşmak için kazanın gerçekleştiği 26 Nisan 1986 tarihinden başlayarak aynı yılın Aralık ayı sonuna kadar konu ile alakalı haberler dönemin en yüksek tirajlı gazetesi olan Hürriyet Gazetesinde taranmıştır. Taranan haberler gündem belirleme kuramı kapsamında içerik analizine tabi tutulacak ve propagandaya örnek teşkil edecek alıntılara yer verilecektir. Analize geçmeden önce Çernobil Nükleer Kazası, literatürde yer alan çalışmalar ekseninde ele alınacak, gündem belirleme kuramı ve içerik analizi hakkında bilgi verilecektir.

3.1. Gündem Belirleme Kuramı

Araştırmanın analiz bölümüne geçmeden önce, propaganda yöntemlerinden biri olan ve analiz bölümünün kuramsal arka planını oluşturan Gündem Belirleme Kuramı hakkında kısa bir bilgi vermek gerekmektedir. Medyanın haberleri sunuş biçimiyle ilgilenen "Gündem Belirleme Kuramı" (*Agenda-setting*), Maxwell McCombs ve Donald L. Shaw tarafından geliştirilmiştir. Bu kuramının temeli, "medyanın gündem belirleme işlevi" olarak ifade edilen, medyanın kitlelerin ne hakkında konuşacağını ve gerçekleri nasıl düşüneceklerini oluşturduğu gündemle etkilediği görüşüne dayanmaktadır. Medya istediği konulara ya da olaylara ağırlık vererek toplumun gündemini belirlemektedir. Bunu yaparken de bilgi üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturarak toplumsal iktidara sahip olan egemenlerin bu ilişkilerini sürdürmelerine hizmet etmektedir. McCombs ve Shaw (1972: 176-178), gündem belirleme kuramının ampirik olarak denenmesi için 1968 ABD başkanlık seçimlerini örnek olay olarak çalışmışlardır. Kararsız seçmenlerin kararlarının medya tarafından sunulan haberlerle

nasıl etkilendiğini araştıran kuramcılar, medyanın önemli gördüğü olayların seçmenler tarafından da dikkate alındığını tespit etmişlerdir.

Gündem kavramı "zamanın belirli bir noktasında önemlilik sırasına göre dizilmiş konu ya da olayların listesi" biçiminde tanımlanmaktadır. Çıkış noktası Walter Lippmann'ın kamuoyu ile ilgili araştırmalarına kadar dayandırılabilecek olan gündem belirleme kuramına göre, kitle iletişim araçları halka "ne düşüneceklerini söylemede" çoğu kez başarılı olmayabilir; fakat izleyicilerine "ne hakkında düşüneceklerini" anlatmada çok başarılıdırlar (Dearing ve Rogers, 1996: 2'den aktaran Yüksel, 2007: 577). Bir başka deyişle, kitle iletişim araçları dünyayı kamuoyu için inşa etme gücüne sahiptir ve bu yönde çalışırlar Bu tezin savunucularına göre, daha önce gerçekleştirilen kitle iletişim araştırmaları "bilme ve farkında olma" yerine, "tutum değişimi" üzerinde durmuşlardır. Geleneksel propaganda bakış açısını sunan bu görüşün aksine gündem belirleme görüşü, kitle iletişim araçlarının belirli konular hakkında tutum değişimi yerine, "farkında olmaya" odaklanmaktadır. Böylece, kamuoyunun dikkati, belirli görüşlerin biçimlendirilmesinden ziyade kitle iletişim araçlarının halkın ilgi alanındaki konular hakkında belli "idrake" ulaşmalarındaki rolüne çevrilmiştir. Bunun gerçekleştirilmesi için medya kuruluşlarındaki karar vericilerin (eşik bekçilerinin) konulara verdiği öncelikler ön plana çıkmaktadır. Onların öncelikleri halkın öncelikleri halini almaktadır. Her televizyon, gazete ve derginin gündemi, her birinin izleyicilere sunmayı tercih ettikleri enformasyondan oluşmaktadır. Konuya verilen öneme göre öncelikler belirlenmekte ve konular önem sırasına göre manşet, ilk sayfa, haber detayı, yorum, köşe yazısı, söyleşi şeklinde hedef kitleye sunulmaktadır. Bu hiyerarşiye göre büyük puntolar ve fotoğraflarla başlayan sunum tercihi, haberin niteliğine ve önemine göre küçük başlık ve kısa cümlelere kadar düşer; hatta hiç verilmez (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 180-181).

Diğer yandan ülke yönetiminden sorumlu kişilerin ve politikacıların, herhangi bir konuya verdikleri önem de gündemin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Örneğin bir problemin çözümü için bütçeden ayrılan miktar, bir tesisin açılışı, mecliste yapılan konuşmalar ayrı birer gösterge olabilmektedir. Ayrıca gündem belirleme yaklaşımına göre, medyanın haber sunma biçimleri ve kamuoyunun bu konuya yönelik ilgisi de siyasilerin hangi konulara değinileceğine ilişkin gündemlerini etkilemektedir (Yüksel, 2007: 579).

3.2. Araştırma Sorusu

26 Nisan 1986 tarihinde gerçekleşen Çernobil Nükleer Kazası, sadece Sovyet Rusya sınırlarını etkilememiş geniş bir coğrafyaya yayılarak uluslararası bir tehdit halini almıştır. Sovyet yönetimi kazayı üç gün kamuoyundan gizlemiş ve olabildiğince az bilgi paylaşarak olumsuz bir imaj vermemek için çaba sarf etmiştir. Diğer yandan, o dönemde son evreleri yaşanan Soğuk Savaş ortamında bu kaza Batı Bloku için bir gündem belirleme malzemesi olmuştur. Türkiye açısından ise yakın komşudan gelen radyasyon tehdidinin olumsuz etkileri hakkında kamuoyuna karşı net bir yaklaşım sergilenememiştir. Bu üç durum üzerinden bakıldığında, araştırma sorusu; *"Çernobil Nükleer Kazası sonrasında devletlerin takındıkları tutumlar, yapılan açıklamalar ve gerçekleştirilen faaliyetler siyasal propagandaya örnek teşkil edebilir mi?"* olarak ifade edilebilir.

3.3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, tarihi 17. yüzyıla kadar uzanan propaganda kavramı ile ilgili genel bilgilerin verilmesi, ana akım ve eleştirel yaklaşımların ortaya konması ve örnek olay olarak Çernobil Nükleer Kazası sonrasında yaşananların propagandaya örnek teşkil edecek yönlerinin Hürriyet gazetesi örnekleminde incelenmesidir. Bu amaca

ulaşmak için, ana akım propaganda yaklaşımlarından olan Gündem Belirleme Kuramı belirlenmiş ve tespit edilen haberler içerik analizine tabi tutulmuştur.

3.4. Araştırmanın Önemi

Günümüzde hâlâ etkin olarak kullanılan siyasal propaganda, tarihsel gelişim içerisinde farklı olay ve durumlarda farklı yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Her olay ve durumun kendine has özellikleri nedeniyle tek bir propaganda biçiminden bahsetmek mümkün değildir. Bu çalışmanın önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır; SSCB sınırları içerinde gerçekleşen fakat uluslararası etkiye sahip olan Çernobil Nükleer Kazası, farklı devletler tarafından farklı biçimlerde ele alınmış ve bu yaklaşımlar içerisinde propagandaya örnek olabilecek durumlar ortaya çıkmıştır. SSCB'nin kriz yönetimi olarak başvurduğu propaganda, başta ABD olmak üzere Batı Bloku devletleri tarafından Sovyet Rusya'ya yönelik bir karşı propaganda olarak kullanılmış; Türkiye özelinde ise kazadan olumsuz etkilenilmeyeceğinin kamuoyuna inandırılması için yine propagandaya başvurulmuştur. Üç farklı propaganda biçiminin görülmesi açısından çalışma önem arz etmektedir.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Zaman kısıtlılığı ve maddi sınırlılıklar nedeniyle dönemin en yüksek tirajlı gazetesi olan Hürriyet seçilmiştir. Ayrıca, gerek uluslararası düzeyde gerekse Türkiye'de kamuoyunun nasıl etkilendiği hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olmadığı için propagandanın nasıl karşılık bulduğu tespit edilememiştir. Bu etkenler araştırmamızın sınırlılıklarını belirtmektedir.

3.6. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada uygulanacak araştırma yöntemi olan içerik analizi, bir söylem ile ilgili ilk bakışta algılanabilen içeriğin yerine, metin içinde saklı olan içeriğin ortaya

çıkarılmasına hizmet eden bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bireyler tarafından fark edilmeyen noktaların görünür kılınmasına yönelik "ikinci bir okuma" yöntemidir. İçerik analizinin, 20. yüzyılın başında, Columbia Gazetecilik Okulu'nun gazetelere yönelik yaptığı nicel analiz çalışmaları sırasında keşfedildiği kabul görmektedir. İçerik analizi, yaşantılar ve deneyimler yoluyla elde edilen özgün yöntemleri kapsamaktadır. Bu yöntemler, çözümlenmesi istenilen mesajlara ve amaçlara göre farklı yapılara sahip olabilmektedirler. Literatürde yer alan araştırmalarda içerik analizinde kullanılan tekniklerin genel-geçer ve standart formlarda olmadığı görülmektedir. Temel bir takım kurallar olmakla birlikte hangi tekniğe nerede, ne için ve hangi biçimde başvurulacağı daha önceden belirlenmelidir (Bilgin, 2014: 1-8).

Gündem belirleme araştırmaları ile içerik analizinin ilişkisi Dearing ve Rogers'ın çalışmalarında tanımlanmıştır. İçerik analizi, metinlerdeki anlamları ölçümlemekte ve açık ya da gizli anlamları ortaya çıkarmaktadır. Gündem belirleme çalışmalarında içerik analizi tekniği genellikle sayılabilir verilerin medya içeriğindeki kullanımlarına odaklanmaktadır. Bu kullanım gazetelerdeki haberlerin birinci sayfadaki sayılarının, haber detaylarında ise paragraf ya da cm/sütün sayılarının hesaplanması şeklinde olurken, televizyonlarda ise belirli bir takvimde gösterilen haberin ne kadar sürede işlendiğinin tespit edilmesine dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında gazetelerin birinci sayfalarındaki ve iç sayfalardaki haberlerin sayısal dökümünün tespit edilmesi anlamında niceliksel; söz konusu haberlerin değerlendirilmesi ve yorumlanması (olumlu, olumsuz ve nötr) bağlamında incelenmesi ise niteliksel içerik analizi tekniğini ifade etmektedir (Dearing ve Rogers, 1996: 17-18'den aktaran Bayram, 2011: 298).

3.7. Araştırmanın Örneklemi

Bu çalışma için örneklem olarak dönemin en yüksek tiraja sahip gazetesi olan Hürriyet Gazetesi seçilmiştir. 1 Mayıs 1948 tarihinde Sedat Simavi tarafından kurulan Hürriyet Gazetesi, kurulduğu yıllardan bu güne birçok yeniliği ilk uygulayan gazete olarak ön plana çıkmaktadır. Sedat Simavi'nin başyazar olduğu gazetenin yayın hayatına getirdiği ilk yenilik o döneme kadar tercih edilen uzun haber anlayışının tersine, haberleri özlü ve kısa olarak vermesidir. Sadece siyasi konulara değinmeyin aktüel ve magazin haberleri gibi "ciddi" olmayan içeriğe de yer veren Hürriyet Gazetesi, bu özellikleri ile kısa sürede kolay okunan ve her kesime hitap eden bir kitle gazetesi konumuna gelmiştir. 1948 Londra Olimpiyatlarına foto muhabiri göndererek büyük boylu fotoğrafların yer aldığı haberlere yer vermesi bir diğer yenilik ve tiraj artırıcı uygulama olmuştur. O yıllarda gazeteciliğe hâkim olan edebiyat kökenleri gazetecilerin ağırlığını muhabirlere veren Hürriyet, yazar odaklı gazeteciliğin haber odaklı gazeteciliğe doğru meyil göstermesine öncü olmuştur. 1950'li yıllarda yazı işlerinde ilk daktilo kullanımı, basım yöntemi olarak klişehane kullanımı yine Hürriyet Gazetesinin öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Türk basın sektöründe ilk defa renkli fotoğraf basan, spor haberlerine dair başlıkların ilk sayfada veren ve yurt dışında baskısı olan ilk gazetedir. Ayrıca 1950-1953 yılları arasında gerçekleşen Kore Savaşına muhabir göndererek Türk gazeteciliğine savaş muhabiri kavramını kazandıran da Hürriyet olmuştur. Bu özellikleri ile kurulduğu yıllardan günümüze kadar en yüksek tirajlı üç gazete içinde yer alan Hürriyet Gazetesi, hem halka yönelik içeriklerin hem de ciddi haberlerin dengeli olarak dağıtılması anlayışını benimsemiştir (Kılıç, 2003: 99-101).

1980'li yıllarda Türkiye'de basının toplumsal değişme ile ilişkisini inceleyen Oktay (1987: 140), Hürriyet Gazetesini liberal eğilimli olarak tanımlamış; yayınlandığı günden itibaren kitle gazetesi olabilmesini "mutfak haberleri" olarak nitelendirdiği

çarşı-pazar haberlerine ağırlık vererek orta sınıfın desteğini almasına bağlamıştır. Haberlerin verilmesinde her türlü aşırılıktan sakınılarak bu hedef kitlenin tercih edilmesinin tirajlarını artırdığı ifade edilmiştir.

Haber değeri taşıyan bir olayın nasıl yansıtılacağı ile ilgili liberal ve eleştirel olmak üzere iki tür yaklaşım söz konusudur. Liberal görüşte haber değeri, bir olay veya olgunun kamu yararına yönelik önemine göre belirlenmektedir. Haberin iki taraflı bir etkinlik olduğu öne sürülmekte ve ağır basan tarafta kamuoyunun yer aldığı ifade edilmektedir. Medya kuruluşlarının görevini, toplumsal olayların, görüş ve gerçeklerin yansıtıldığını bir ayna olarak savunan liberaller, 'tarafsız' bir haberi 'doğru' ile özdeş olarak ele almaktadırlar. Eleştirel görüş ise haber değerinin belirleyicisi olarak haber medyasının seçkinlerini işaret etmektedir. Bu görüşe göre kamunun bilgisine sunulacak haberlerde, neyin yararlı ve doğru olduğuna karar verilirken, egemen güçlerin çıkarlarına ve medyanın önceliklerine öncelik verilmektedir (Karabay, 2000: 92'den aktaran Başçı, 2015: 34).

"Hürriyet" gazetesinin adıyla da temsil ettiği liberal düşünce, gazetenin sloganında kendini göstermektedir: "Günlük müstakil siyasi gazete". Gazetenin kurucusu Sedat Simavi, ilk başta "bağımsız" anlamına gelen "müstakil" yerine "tarafsız" kelimesinin tercih edildiğini, fakat halkın faydası için taraf tutulacağını, "müstakil" olduğu için hiçbir zaman tuttuğu tarafın aleti olmayacağını ifade etmiştir. Bu özgürlükçü ve dengeli anlayış Semavi'nin ilk sayıdaki yazısında da kendini göstermektedir: *"Hürriyet'in bütün kuvveti yalnız kendi maddi imkânlarına dayanarak çıkabilmesindedir. Bundan dolayı da kimseyi gücendirmekten korkmayacak ve kimseyi memnun bırakmak kaygısını gütmeyecektir"*(Başçı, 2015: 68).

Liberalizm, son dönem Osmanlı düşünürlerinden başlayarak günümüze kadar birçok ülkede olduğu gibi farklı evrelerden geçmiştir. Cumhuriyet yıllarında çok partili

hayata geçiş örnekleri olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924), Serbest Fırka (1930) ve Demokrat Parti (1945) tam anlamıyla olmasa da liberal programı olan partilerdir. 2. Dünya Savaşından sonra, ABD önderliğindeki Batı Cephesinde yer alan Türkiye, Demokrat Parti'nin de etkisiyle, Avrupa'daki liberalist örneklerin yerel şartlarda yeniden üretilmesi olarak görülmüş; ne var ki zaman içerisinde "merkez sağ" olarak kendini konumlandırmıştır. 1960'lara gelindiğinde, Türkiye'deki liberalizm, Fransa'da olduğu gibi ideolojik olarak sol-dışı, sola tamamen kapalı ve merkez sağa konumlanmış ve demokrasiyle kapitalizm savunuculuğunu harmanlamış bir fikriyat olarak anlamlandırılacak ve siyaset sahnesinde yer alması 1983 yılında iktidara gelen Turgut Özal hükümeti ile mümkün olacaktır. Turgut Özal'ın Anavatan Partisi, daha önceki merkez sağ partilerden farklı olarak hem sosyal demokratları, hem liberalleri, hem milliyetçileri hem de muhafazakârları bünyesinde barındıran bir oluşumdur. Zamanla parti içindeki muhafazakâr ve liberaller arasında çekişme yaşanmış; liberallerin "özgürlükçülüğü" kâğıt üzerinde kalarak özel hayata indirgenmiş ve zenginlikle dolayısıyla neo-liberlizmin tohumlarının atılmasıyla sonuçlanmıştır (Gürpınar, 2013: 61-102). Hürriyet gazetesi de dengeli bir tutumla Turgut Özal iktidarı ile mesafeli bir tutum sergilemiştir. Hatta Sedat Simavi'den sonra gazetenin başına geçen Erol Simavi ile Başbakan Turgut Özal arasında, gazete kâğıdına uygulanan sübvansiyonların kaldırılması sonrasında uzun süreli anlaşmazlık yaşanmıştır (Öngen, 2017: 34).

Güveli (1985) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, 1985 yılına ait gazete tirajlarına yer verilmiştir. Şekil 3.1.'de görüldüğü gibi Hürriyet Gazetesi yıllık ortalama 646.402 satışla birinci sırada yer almaktadır.

Gazetelerin Ocak'85-Aralık'85 Dönemi Aylara Göre Satış Rakkamları

	BULVAR	CUMHURİYET	GÜNAYDIN	GÜNEŞ	HÜRRİYET	MİLLİYET	TERCÜMAN	TOPLAM
1985 yılı günlük ortalama net satış	217.356	100.644	172.829	241.500	646.402	319.699	230.087	2.559.856
OCAK'85	214.212	104.211	207.073	161.913	716.603	281.138	211.472	2.635.486
ŞUBAT'85	278.487	99.582	202.002	152.335	699.225	313.768	192.537	2.640.021
MART'85	251.479	100.454	199.363	194.458	750.814	323.901	210.351	2.781.745
NİSAN'85	258.345	96.654	197.002	302.242	771.227	306.555	226.045	2.848.292
MAYIS'85	221.287	91.219	171.908	500.648	651.236	305.295	226.222	2.827.823
HAZİRAN'85	217.033	91.762	193.859	456.304	659.674	534.226	259.839	3.119.553
TEMMUZ'85	119.265	85.958	157.257	201.481	532.937	384.263	220.637	2.321.352
AĞUSTOS'85	139.847	80.861	152.690	140.407	559.680	290.843	184.342	2.180.162
EYLÜL'85	197.173	116.645	142.197	200.407	614.197	287.065	232.442	2.420.568
EKİM'85	228.089	116.505	159.249	215.835	589.287	296.580	285.414	2.453.191
KASIM'85	189.261	111.785	144.389	189.191	579.018	247.110	262.371	2.178.527
ARALIK'85	291.945	109.957	148.855	184.104	631.745	279.216	245.183.	2.329.351

Şekil 3.1. 1985 yılı Gazete Tirajları
(Kaynak: Güveli, 1985: 14).

26 Nisan 1986 tarihinde gerçekleşen Çernobil Nükleer Kazasına ilişkin ilk haber 3 gün sonra 29 Nisan 1986 yılında tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi SSCB yetkililerinin patlamayı gizleme çabasıdır. Mayıs ayı sonuna doğru giderek gündemden düşen olayın tekrar gündeme gelmesi 28 Kasım 1986 tarihinde Hollandalı yetkililerin Türk çayında radyasyon tespit edildiği iddiası üzerine çıkan habere rastlamaktadır. Bu olayın Aralık ayı süresince tekrar gündemin üst sıralarında yer alması nedeniyle bu dönemde yer alan haberler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

3.3. Çernobil Nükleer Kazası

26 Nisan 1986 günü sabah saatlerinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde (SSCB), Kiev kentinin 100 km kadar kuzeyindeki Çernobil Nükleer Santralının 4. ünitesinde gerçekleştirilen bir test sırasında büyük bir nükleer kaza meydana gelmiştir. Kazadan sonra yapılan soruşturmalar, kazanın reaktör tasarımındaki hatalar ile güvenlik sistemlerinin devreden çıkarılması, işletme kurallarının hiçe

sayılması ve reaktörün kararsız bir duruma getirilmesi gibi bir dizi insan hatası sonucu meydana geldiğini göstermiştir. Böylece meydana gelen hızlı bir güç yükselmesini izleyen buhar patlaması reaktörü ve reaktör binasını tahrip etmiş, reaktörün üst kapağını yerinden fırlatarak reaktörün üstünü açık bırakmıştır. Birkaç saniye sonra meydana gelen ikinci bir patlama ile üstü açık kalan reaktörün kızgın parçaları büyük bir hızla dışarı taşmış ve bu sırada reaktörden salınan radyoaktif gaz ve radyoaktif madde karışımı 1200 metreyi aşan yüksekliklere çıkarak atmosfere karışmıştır. Oluşan radyoaktif bulutlar meteorolojik koşullara bağlı hareket ederek Avrupa üzerinde yayılmaya başlamış ve sadece Avrupa'yı değil hemen hemen tüm Kuzey yarın küresini etkilemiştir. Çıkan yangınlar itfaiye ekipleri tarafından 3,5 saat sonra söndürülse de reaktörden büyük miktarda füzyon ürünlerinin salınımı 10 günlük bir süre boyunca devam etmiştir. 9 Mayıs 1986 tarihinde Sovyetler tarafından yapılan müdahalelerden sonra artık büyük bir radyoaktif madde salınması ihtimali ortadan kaldırılmıştır (Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, 1988: 1).

Çernobil kazasının meydana gelmesinin nedenlerinden biri olarak Nükleer Güvenlik Doktrinine uygun olarak inşa edilmemiş olması üzerinde durulmaktadır. Her nükleer santralde, diğer bütün elektrik üretim santrallerinde de olduğu gibi, rahatlıkla giderilebilen arızalar ve kazalar olabilmektedir. Nükleer Güvenlik Doktrinine göre bu arızaların kayıtları tutularak Birleşmiş Milletler Örgütü'nün bir alt kuruluşu olan IAEA'ya (*International Atomic Energy Agency*: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na) bildirilmektedir (Özemre vd., 2000: 41-42).

Nükleer enerji elektrik üretimi için güçlü bir araç olmasının yanı sıra tehlike potansiyelinden ötürü bazı endişelere neden olabilmektedir. İkinci Dünya Savaşında çok acı sonuçlar doğuran nükleer enerji barışçıl amaçlarla kullanılmaya başlanmasından itibaren bazı kesimler tarafından güvenlik nedeniyle eleştirilse de 1950'lerin sonlarına

kadar dünya kamuoyunun gözünde olumlu bir hava söz konusu olmuştur (Friedman vd., 1992: 305). Ne var ki, ilk nükleer santral kazası 29 Eylül 1957'de Sovyet Rusya'daki Kyshtym Nükleer Santralinde gerçekleşmiştir. Nispeten küçük etkili gerçekleşen bu kaza olabildiğince dünya kamuoyundan gizlenmiş ve etkilerine dair bilgiler paylaşılmamıştır. 10 Ekim 1957 yılında ise İskoçya'da bulunan Windscale Nükleer Santralinde GCR tipi Plütonyum üretimine dönük reaktörden bir miktar radyasyon sızıntısı olmuştur. Bu kaza sonucunda süt, sebze, meyve, et gibi gıda maddelerinin bazılarında radyasyon düzeyi hayatî bir tehlike arz etmeyecek kadar yükselmiştir. Ölümle ya da akut radyasyon hastalığıyla sonuçlanan hiçbir vaka kaydedilmemiştir. Kanser vakaları ile ilgili istatistiklerde de bu olaya bağlı herhangi bir artış tespit edilmemiştir. Çernobil'den önceki bir diğer etkili kaza 28 Mart 1979'da ABD'de Pennsylvania'daki PWR tipi bir reaktörde gerçekleşmiştir. Bu reaktör 1960'ların sonuna doğru geliştirilmiş olan Batı Anlamındaki Nükleer Güvenlik Doktrinine uygun olarak koruyucu bir kabuk içine yerleştirilmiş olduğundan, reaktörün kalbi ergimeye başlar başlamaz reaktör binası hemen boşaltılarak koruyucu kabuğun kapısı dışardan kapatılmış ve açığa çıkan yüksek düzeydeki radyasyon içeriye hapsedilmiştir. Bu kazada reaktörün koruyucu kabuğunun dışına ilk anda havalandırma tesisatından havaya karışmış olan radyasyondan başka radyasyon sızmamıştır. Bu radyasyon ise 15 km çaplı bir daire içinde, bir insanın bir akciğer röntgeni çektirirken aldığı dozdan çok çok düşük bir doz olan, 0,08 mSv'lik bir doza sebep olmuştur. Sonuç olarak kimse ölmemiş ya da akut radyasyon hastalığına yakalanmamıştır. Nükleer kaza sınıflandırılmasında en büyük kazadan bir önce gelen bu kazanın bu şekilde atlatılmış olması Batılı anlamındaki Nükleer Güvenlik Doktrinine uygun olarak inşa edilmiş olan nükleer santrallerin son derece güvenli ve güvenilir olduklarının bir kanıtıdır (Özemre, vd., 2000: 42-47).

Three Mile Island'daki kazadan sonra en ufak hatayı affetmeyen bu sistemlerin sağladığı faydalara değip değmeyeceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu kazaların nelerden kaynaklandığına bakıldığında, kompleks yapıya sahip olan bu sistemlerin aşırı uzmanlık gerektirmesi bu yüzden insan hatalarının ve dikkatsizliğin telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurması, denetim ve bakımların gerektiği gibi yapılmaması, erken uyarı sistemlerinin gerektiği gibi kurulmaması, teknoloji eksikliği ve soğuk savaş nedeniyle ülkeler arası bilgi paylaşımının gerçekleşmemesi gibi büyük sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu gelişmelerin sonunda Avusturya ve İsveç'te yapılan halk referandumu sonuçlarına göre nükleer tesislerden aşamalı olarak vazgeçilmiştir. 1986 yılında Çernobil kazasının gerçekleşmesi ile birlikte nükleer karşıtı eylemler artmaya başlanmış ve Almanya, İngiltere, Belçika, Finlandiya gibi ülkelerde nükleer santral inşası durdurulmuştur. 1989'a gelindiğinde, Japonya ve Fransa, nükleer enerjiye büyük ölçüde güvenmeye devam edilmiştir. Ne var ki, Japonya'daki Tokaimura (1999) ve Fukushima (2011) nükleer kazaları endişeleri haklı çıkarmıştır. Tüm bu süreçlerin sonunda yüzlerce insanın can kaybına uğradığı, sayısı tespit edilemeyecek kadar geniş bir nüfusun kanser tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı ve birçok yerleşim yerinin boşaltıldığı görülmektedir. Sadece Çernobil Nükleer Kazasında radyoaktif ışınların yarattığı şiddetli ısı sonucunda 28 kişi hayatını kaybetmiştir. Acil durum ekibinde görev yapan 134 kişi akut radyasyon sebepli hastalıklara yakalanmıştır. Çevre ülkelerde ve Ukrayna'da yaklaşık 100.000 kişi evlerinden tahliye edilmiş ve terkedilmiş kentler ortaya çıkmıştır. Reaktör sahasında 750.000'den fazla personelin katılımıyla oldukça yüksek maliyetli temizleme ve iyileştirilme çalışmaları yürütülmüştür. Kazanın etkilediği alanlarda yakın zamanda görülen tiroit kanseri vakaları bu kazanın etkileriyle ilişkilendirilmektedir (Friedman vd., 1992: 305-306; Yılmaz, 2017: 22-37).

Çernobil'de yaşanan büyük ölçekli nükleer felaket sonrasında dünya genelinde nükleer krizlere yönelik erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesine ve radyoaktivite

ölçüm istasyonlarının kurulmasına ilişkin çalışmalar başlatılmıştır. Ancak nükleer tesislerin çevresinde radyoaktivite ölçümlerinin işletmelerin sorumluluğunda olması bazı sorunlara yol açmıştır. Bazı durumlarda ticari kaygılar nedeniyle ölçüm değerleri şeffaf bir biçimde paylaşılmamaktadır. Ölçüm verilerinin paylaşılmaması uluslararası arenada çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu durumu önlemeye yönelik, bağımsız denetim ve ölçüm istasyonları kurulmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye'de de 1986 yılında TAEK öncülüğünde olası nükleer tehlikelerin tespitine yönelik "Radyasyon Erken Uyarı Sistemi (RESA)" kurulmuştur (Yılmaz, 2017: 89).

Friedman ve arkadaşları (1992) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, beş ABD gazetesi ve üç büyük televizyon kanalı 26 Nisan 1986 tarihinden itibaren 2 haftalık bir periyodda incelenmiştir. Haberlerde kazanın nedenleri ve insanlar üzerindeki etkisinin ele alındığı, nükleer enerjinin güvenliği ve geleceği ile ilgili başta ABD olmak üzere dünya genelindeki nükleer santrallerin karşılaştırılmasının yapıldığı ve Sovyetler Birliğinin uygulamalarına yönelik eleştirilerin yer aldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın bir diğer önemli sonucu Çernobil kazası vesilesiyle başta ABD olmak üzere dünya genelindeki nükleer santrallerin güvenliği ve güvenilirliği sorgulanmıştır. Nükleer santrallere yöneltilen eleştirilerin yanı sıra hükümetlerin düzenleyici politikalar geliştirmesi gerektiği haberlerde ifade edilmiştir.

Saraçoğlu (2006: 35-37) tarafından gerçekleştirilen literatür taramasında Çernobil nükleer kazasının etkileri şu şekilde sıralanmıştır:

> 1. Kaza sonrasında radyoaktif çekirdeklerin çevresel yaşam alanlarına etkisi: kısa dönemde ovalar ve hayvan otlaklarına, tarım arazilerine radyoaktif bulutla ve yağmurlar aracılığıyla yayılarak et, süt vb. gibi yiyecekleri bulaşlı hale getirerek besin zincirine geçmek; uzun dönemde ise, orman ve orman ürünlerini bulaşlı hale getirmek olarak bulunmuştur.

2. Kaza sonrasında ilk olarak büyük bir şaşkınlık ve panik yaşanmış, sonrasında çevreye yayılan radyasyonun olası olumsuz etkilerini en aza indirmek amaçlı pek çok ülkede kamusal önlemler alınmıştır. Bu önlemler, kimi ülkelerde günümüzde de uygulanmaktadır.

3. Radyasyonun sağlık etkileri içinde, yalnızca çocukluk çağı tiroit kanserlerinde anlamlı bir artış gösterilmiştir. Bu bulgular kısa süreli latens periyot nedeniyle başlangıçta büyük bir şüpheyle karşılanmasına karşın günümüzde büyük ölçüde kabul görmektedir.

4. 0-18 yaşlar arasında ışın almış çocuklarda, tiroit kanser insidansının attığı yönünde hiç şüphe yoktur. Tiroit kanserlerindeki artış, erişkin nüfus için özellikle, 1986-1987'nin temizlik işçileri arasında beklenmektedir. Yapılan çalışmalarla günümüzde bu konu üzerinde daha çok konuşulacağı düşünülmektedir.

5. 1986-87 yılları arasında çalışan temizlik işçileri ve önemli derecede radyasyon dozu almış kişiler arasında lösemi olgularında artış eğilimi izlenmektedir. Ancak yalnızca Rusya kohortunda temizlik işçilerinde elde edilen verilerde istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Ukrayna ve Belarus'daki lösemi olgularında ilişkili elde edilen veri yoktur. Üç ülkede kontamine bölgelerde yaşayan çocuk ve erişkinler arasında lösemi olgularının attığına ilişkin veri yoktur. Özetle, bu güne dek, lösemi riskinde bir artışa ilişkin uluslar arası kabul edilmiş bir kanıt bulunmamaktadır denebilir.

6. Sağ kalanlarda sabit kromozom bozuklukları tespit edilmiştir. Bu kromozom zedelenmelerinin, ışın almış kişilerde ve bu kişilerin nesillerine aktarıldığında, değişken latent süreler sonrasında kimi hastalıkların insidansının artmasına neden olacağı beklenmektedir. Ancak şu ana dek, genel olarak tüm kanser insidanslarında ve mortalitesinde, radyasyona maruz kalma ile ilişkili artışa ilişkin bir bilimsel kanıt yoktur.

7. 2000 yılında temizlik çalışanlarının 240 bini kayıt altına alınmıştır. Hasta kişilerin durumu ilerlemekte, sayısı artmaktadır. Temizlik çalışanlarında kardiyovasküler, serebrovasküler, tiroit ve öteki tümöral olmayan patolojilere ait bilgiler vardır, bu verilerin sonuçlarını değerlendirmek için henüz erkendir. İlerideki çalışmalarda sonuç durumları belirtilmelidir.

8. Doğum defektlerinde bir artışa neden olduğu gösterilen bir kanıt yoktur.

9. Radyasyon korkusu nedeniyle radyasyonla ilgisi olmayan psikolojik hastalıkların, zararlı sağlık etkilerinin önlenemez dedikoduları, yeniden yerleşmenin sıkıntısı, ekonomik güçlükler, kaza sonuçlarına yüksek politizasyonla müdahale ve öteki faktörlerin açık kanıtı vardır. Estonya'da Çernobil Temizlik işçilerinde yapılan bir çalışmada, kazayı takiben ilk 6,5 yıl içinde intiharlarda beklenenin çok üstünde büyük bir artış bulunmuştur. Bu durum temizlik için askeri güç kullanılması, radyasyon dozu ve onun etkileri ve gelecekte radyasyonla ilişkili sağlık risklerinin hakkındaki belirsizlik nedenli olasıdır.

10. Radyasyonla ilişkili büyük sağlık sorunları olmakla birlikte; bunlar, bilgisizlik ve uygun olmayan istatistiksel yöntemlerle yapılan, yeterince uygun olmayan çalışmalar nedeniyle büyük ölçüde abartılmış ve yanlış yorumlanmış olabilir.

3.4. Bulgular ve Yorum

3.4.1.Hürriyet Gazetesinin Nicel İçerik Analizi

Çalışmanın bu bölümünde ilgili takvimde tespit edilen haberlerin nicel içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Nicel analiz için ilgili haberlerin içeriğini dikkate almadan fiziksel olarak konumları, hacimleri ve sayıları tespit edilmiştir. Buna göre ilk sayfada, arka sayfada ve iç sayfalarda yer alan haberlerin detaylarına dair sayısal analizler Tablo 3.1.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1. Hürriyet gazetesinde yer alan haberlerin sayısal analizi

Tarih	İlk Sayfa	Arka Sayfa	İç sayfa
29 Nisan	6 cm/sütun	-	27 cm/sütun
30 Nisan	122 cm/sütun	-	143 cm/sütun
1 Mayıs	98 cm/sütun	-	162 cm/sütun
2 Mayıs	6 cm/sütun	-	69 cm/sütun
3 Mayıs	36 cm/sütun	-	110 cm/sütun
4 Mayıs	102 cm/sütun	-	49 cm/sütun
5 Mayıs	84 cm/sütun	-	76 cm/sütun

6 Mayıs	32 cm/sütun	-	60 cm/sütun
7 Mayıs	16 cm/sütun	128 cm/sütun	92 cm/sütun
8 Mayıs	-	72 cm/sütun	117 cm/sütun
9 Mayıs	52 cm/sütun	-	89 cm/sütun
10 Mayıs	32 cm/sütun	-	115 cm/sütun
11 Mayıs	-	-	42 cm/sütun
12 Mayıs	-	-	73 cm/sütun
13 Mayıs	-	-	67 cm/sütun
14 Mayıs	-	115 cm/sütun	41 cm/sütun
15 Mayıs	-	-	108 cm/sütun
16 Mayıs	-	-	110 cm/sütun
17 Mayıs	78 cm/sütun	-	63 cm/sütun
18 Mayıs	-	-	13 cm/sütun
19 Mayıs	-	-	52 cm/sütun
20 Mayıs	-	-	22 cm/sütun
21 Mayıs	125 cm/sütun	-	77 cm/sütun
22 Mayıs	-	-	25 cm/sütun
23 Mayıs	-	-	15 cm/sütun
25 Mayıs	87 cm/sütun	-	84 cm/sütun
27 Mayıs	-	-	9 cm/sütun
29 Mayıs	-	-	21 cm/sütun
30 Mayıs	-	-	5 cm/sütun
29 Kasım	9 cm/sütun	-	14 cm/sütun
30 Kasım	-	-	17 cm/sütun
2 Aralık	76 cm/sütun	-	69 cm/sütun
3 Aralık	62 cm/sütun	-	42 cm/sütun
7 Aralık	52 cm/sütun	-	21 cm/sütun
9 Aralık	16 cm/sütun	-	55 cm/sütun
10 Aralık	-	-	22 cm/sütun
12 Aralık	32 cm/sütun	-	43 cm/sütun
13 Aralık	25cm/sütun	-	62 cm/sütun
14 Aralık	12 cm/sütun	-	63 cm/sütun
15 Aralık	-	-	7 cm/sütun
16 Aralık	-	-	65 cm/sütun
20 Aralık	32 cm/sütun	-	78 cm/sütun
24 Aralık	42 cm/sütun	-	113 cm/sütun

25 Aralık	23 cm/sütun	-	43 cm/sütun
Toplam	**1257 cm/sütun**	**315 cm/sütun**	**2650 cm/sütun**

Tablo incelendiğinde 44 günlük Hürriyet gazetesinde Çernobil nükleer kazası ile ilgili haber tespit edilmiştir. 29 Nisan - 10 Mayıs tarihleri arasında bir haber yoğunluğunun olduğu görülmektedir. 29 Nisan günü ilk sayfada alt başlık olarak verilen olayın iç sayfalarda kısıtlı düzeyde ele alındığı görülmektedir (Şekil 3.2.).

Hürriyet'in 7x7 talihlileri belli oldu
Bayram gibi çekiliş
Hürriyet'i var edenlere
MERHABA
38. yılımızı doldururken
Hürriyet
Katılması sizden Destek bizden
1 Mayısı bekleyin
Mayıs "doludizgin" geliyor
Politika virajda
Ankara eylemi gerçekleseydi, İstanbul ve İzmir'de zincirleme sabotaj yapacaklardı
Büyük suçlama
"Müsteşar, sabotajı biliyordu"
Mercedes'in kaputunda can verdi
Hüriye'nin acı sonu
SHP'de 'karakedi, buzdolabına kondu
Sovyetler'de nükleer kaza
GİZLİ PAZAR TOPLANTISI
Faizde, "küçük indirimde" karar kılındı
Özal, "şok" tan korktu
"ÖZÜR"LE GELEN DOSTLUK
Evren'in iptal istemi inceleniyor
YAZ 86 ŞENLİĞİ
7+77
Canlı gelinlik

Şekil 3.2. 26 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfası

Kazaya dair detayların ortaya çıkmasıyla birlikte devam eden 12 gün içerisinde Çernobil Nükleer Kazası ile ilgili haberler ana sayfa gündeminde yer almış ve 13 gün ilk sayfa haberlerinde yer verilmiştir. En fazla haber yoğunluğunun yer aldığı günler

kazanın detaylarının ortaya çıktığı 30 Nisan (265 cm/sütun) ve 1 Mayıs (260 cm/sütun) olmuştur (Şekil 3.3. ve Şekil 3.4.).

Şekil 3.3. 30 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfası

Şekil 3.4. 1 Mayıs 1986 Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber

10 Mayıs 1986 tarihinden sonraki günlerde sadece 17, 21 ve 25 Mayıs tarihlerinde ilk sayfada haber yer almış (Şekil 3.5., Şekil 3.6. ve Şekil 3.7); iç sayfalarda yer alan haberlerin ortalaması 40 cm/sütun olarak tespit edilmiştir. 24, 26, 28 ve 31 Mayıs 1986 tarihlerinde Çernobil faciası ile ilgili herhangi bir haber içeriğine rastlanmamıştır.

Şekil 3.5. 17 Mayıs 1986 Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber

Şekil 3.6. 21 Mayıs 1986 Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber

Şekil 3.7. 25 Mayıs 1986 Hürriyet gazetesi ilk sayfasında yer alan haber

Mayıs ayının son bulması ile birlikte gündemden düşen Çernobil Kazası, 29 Kasım 1986 tarihinde Hollanda'ya ihraç edilen Türk çayında radyasyon tespit edildiği ile ilgili bir haberin ilk sayfanın alt başlığında yer almasıyla tekrar gündeme gelmiştir (Şekil 3.8.).

Şekil 3.8. 29 Kasım 1986 tarihli Hürriyet gazetesi'nin ilk sayfası

Bu tarihten itibaren Aralık ayının sonuna kadar 11 gün ilk sayfada olmaz üzere toplam 15 gün boyunca ortalama 73 cm/sütun haberlerle Çernobil Nükleer Kazasının etkileri tekrar yoğun bir gündem teşkil etmiştir (Şekil 3.9., Şekil 3.10., Şekil 3.11. ve Şekil 3.12.).

Çay korkusu
Batı'nın "Radyasyon var" iddiası, yerli çay satışlarını durdurdu
Hürriyet
Evren'den talimat... MGK'den, hükümete tavsiyeler...Ve harekete geçildi...
Irticaa 3 darbe
İnönü: 'Vatandaş, dinle korkutuluyor'
16'lık nine!...
Politikada doğum ve ölüm sancıları
"Yüzde 5"e dikkat!...
YEDEK KUPON
İSTE 2. KUPON

Şekil 3.9. 2 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber

6 yıl sonra Almanya'da bulduk
Esrarengiz kaçak Murat Bayrak'la konuştuk
Hürriyet
Çay korkusu ile gelen uzman uyarısı
DİKKAT "Radyasyonu hafife almayalım"
Küçük ilanla banka satışının sırrı çözüldü
Gizli alıcı Kastelli'ydi
4 hain, ölü ele geçirildi
...VE, "NİKÂH" TAMAM
11 HDP'li ANAP'ta
Haciz tanımayanlar da var
İş dünyasında sağlam basanlar
DİE'ye göre Enflasyon 11 ayda yüzde 28.6
Bakan Karaevli'den, fuarda soru:
"HANİ BENİM HEDİYEM?"
SHP'de istifa günü
VAP'ta "Paydos"

Şekil 3. 10. 3 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber

Şampiyon halterci, bugün Türkiye'de... Bulgar ajanlarını faka bastırdık
...Ve Süleymanov, özgürlüğe UÇTU
Türk halterci arkadaşı anlatıyor: "Tek isteği, Türkiye'ye sığınmaktı"
Hürriyet
Bulgaristan'da şok ve yalan
13 yaşında ANNE
Son haber, Frankfurt'taki Battelle Enstitüsü'nden
Çayda yine RADYASYON
ABD'den çifte vaat
Ankara cephesi
Perle, "tavize taviz" istedi
İnönü'den Ecevit'e güç birliği önerisi
SHP'de İnönü'ye rağmen toplantı
Kasım-Zeynep, yazılı çiçek kimden?...
"KÜÇÜK ANNE"NİN DRAMI
Bursalı S.Y., çocuk doğurduğuna sevinemedi
Semra Özal, "Irtica için eşim, politik konuşabilir" dedi ve ekledi: "Biz, Atatürk nesliyiz."
66 ÇİFT NİKAH
LÜKS YÖNETİCİ
ÖĞRENCİLERİ
Kuran kursunda 'kolej' havası...
MİLYAR YAĞMURUNA ŞANS ORTAKLIĞI

Şekil 3.11. 12 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber

...da çatışma... İki şehit verdik...
YUNAN BELA ARIYOR
Ankara çok sert ama soğukkanlı
Hürriyet
Kesin rapor: Demlenince, radyasyon etkisini kaybediyor
Çay'ı şimdi içebilirsiniz
Almanya'dan müjde!
Battelle: "Türk demi, radyasyonu öldürüyor"
Ve, hükümet güvence!
"Günde 20 bardak çay bile zararsız"
NAİM'e yuva
Emeklilye zam...Vatandaşa patronluk yolu...Şirketlere kolaylık...
Halka açılana vergi desteği
Semra Hanım'a şifalı otlar
SHP'den 6 istifa oldu... İnönü, sert konuştu
"Ecevit-Özal anlaştılar"
"Osmanlı'ya ayıp ettik gardaş"
Sovyetler'de bir şeyler oluyor
YENİ YILDA
Hürriyet'ten yine süper armağan
7 YENİ YUVA
Ataköy'de hem de dayalı döşeli
Geniş bilgi KELEBEK'TE
MİLYAR YAĞMURUNA ŞANS ORTAKLIĞI

Şekil 3.12. 20 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber

Gündem belirleme kuramı ile birlikte değerlendirildiğinde, Çernobil Nükleer Kazası, komşu ülkede gerçekleşen ve Türkiye'yi de doğrudan etkileyen bir olay olarak Hürriyet gazetesi tarafından yoğun olarak gündemde tutulmuştur. Gündem belirleme kuramına göre, kitle iletişim araçları bir konuya verilen öneme göre öncelikleri belirlemekte ve haberleri önem sırasına göre ilk sayfa, manşet, sürmanşet, alt başlık, iç sayfa haberi, yorum, köşe yazısı, söyleşi şeklinde hedef kitleye sunmaktadır. Bu hiyerarşiye göre büyük puntolar ve fotoğraflarla başlayan sunum tercihi, haberin niteliğine ve önemine göre küçük başlık ve kısa cümlelere kadar düşer; hatta hiç verilmez (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 180-181). Tablo 3.1.'e bakıldığında, ilgili takvim içerisinde Çernobil Nükleer Kazası ile ilgili haberler, toplam 29 günde ilk sayfadan verilmiş ve 1257 cm/sütun haber içeriği üretilmiştir. 3 gün arka sayfada konumlandırılan 315 cm/sütun haber içeriği söz konusudur. 44 gün içerisinde de iç sayfalarda 2650 cm/sütun içerik sunulmuştur.

3.4.2. Hürriyet Gazetesinin Nitel İçerik Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, Hürriyet gazetesinde yer alan haberlerin içeriklerinin nitel değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir. Çalışmanın nicel içerik analizinde haberler, konuların detaylarına dikkat edilmeden konumlarına ve sayısal dökümlerine göre değerlendirilmiştir. Nitel içerik analizde ise haberlerin başlıklarına göre yaklaşım derecesi (olumlu, olumsuz ve nötr), önemli haberlerin detayları, gündemde yer alma nedenleri, yetkililerin ve uzmanların açıklamaları gündem belirleme kuramı ve propaganda ekseninde değerlendirilecektir.

Tablo 3.2.'de, Hürriyet gazetesinde tespit edilen haberlerin başlıklarına yer verilerek yaklaşım derecelerine göre değerlendirilmiştir. Haber metinlerinin tamamına bu çalışmada yer verilmesi mümkün olamayacağı için haber başlıkları üzerinden bir fikir edinmek amaçlanmıştır. Haber başlığı ve haberin ifade ediliş tarzı, haberlerin

semantik yapısı, sunuş biçimi ve konuya yaklaşımı açısından "olumlu", "olumsuz" veya "nötr" olarak üç derecede ele alınmıştır:

Tablo 3.2. Hürriyet gazetesi haber başlıkları ve haberlerin niteliğine ilişkin analiz

Tarih	Haber Başlığı	Haberin Derecesi	Haberin Konumu
29.04.1986	Sovyetler'de Nükleer Kaza	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
29.04.1986	Nükleer Panik!	Olumsuz	İç Sayfa
30.04.1986	Nükleer Alarm	Olumsuz	İlk Sayfa (Sürmanşet)
30.04.1986	Bilim Adamları: Patlama Bizi de Etkiler	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
30.04.1986	Ya Akkuyu?	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
01.05.1986	Suya, süte, balığa dikkat!	Olumsuz	İlk Sayfa (Sürmanşet)
01.05.1986	Nükleer yangın söndürülemiyor: Cehennem gibi	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
01.05.1986	Bir reaktör daha eriyor	Olumsuz	İç Sayfa
01.05.1986	Çevre Genel Müdürlüğü: "Şu anda tehlike yok"	Olumlu	İç Sayfa
02.05.1986	Nükleer Şov	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
02.05.1986	Balkanlarda Alarm	Olumsuz	İç Sayfa
02.05.1986	"Türkiye için tehlike yok"	Olumlu	İç Sayfa
03.05.1986	Ölüm bulutu 220 kilometre ötede	Olumsuz	İlk Sayfa (Sürmanşet)
03.05.1986	Nükleer kazanın verdiği ders	Nötr	İlk Sayfa (Alt Başlık)
04.05.1986	Ve korkulan oldu: Ölüm bulutu sızdı	Olumsuz	İlk Sayfa (Sürmanşet)
04.05.1986	Biraz ciddiyet	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
04.05.1986	Nükleer kazaya insan hatası yol açtı	Olumsuz	İç Sayfa
04.05.1986	Nasıl Korunmalı?	Nötr	İç Sayfa
05.05.1986	Bulut Tedirginliği	Olumsuz	İlk Sayfa (Sürmanşet)
05.05.1986	Radyasyon ne zaman etkiler?	Nötr	İlk Sayfa

			(Alt Başlık)
05.05.1986	Radyasyon ve etkileri	Olumsuz	İç Sayfa
05.05.1986	Nükleer tehlikenin bir kolu Japonya'da	Olumsuz	İç Sayfa
06.05.1986	Yiyeceklerden korkmayın	Olumlu	İlk Sayfa (Alt Başlık)
06.05.1986	Reaktör gömülüyor	Nötr	İlk Sayfa (Alt Başlık)
07.05.1986	Ölüm bulutu yalayıp geçti	Nötr	İlk Sayfa (Alt Başlık)
07.05.1986	Der Spiegel: "Binlerce kişi kansere yakalanabilir"	Olumsuz	İç Sayfa
07.05.1986	İşte Ölü Kent	Olumsuz	Arka Sayfa
08.05.1986	Nükleer İtiraf	Olumsuz	Arka Sayfa
08.05.1986	Şu korkulu radyasyon sorunu	Olumsuz	İç Sayfa
09.05.1986	İhracata radyasyon darbesi	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
09.05.1986	Ölüm kaçışı başladı: Düpedüz cinayet	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
09.05.1986	Suudiler mal alımını durdurdu	Olumsuz	İç Sayfa
10.05.1986	Sebze ve meyvede ucuzluk bekleniyor	Nötr	İlk Sayfa (Alt Başlık)
10.05.1986	Moskova taksitle açıklama yapıyor	Olumsuz	İç Sayfa
11.05.1986	Dünya kamuoyuna boyun eğdiler	Olumsuz	İç Sayfa
12.05.1986	"Çernobil'i dünyaya geç duyurduk	Olumsuz	İç Sayfa
13.05.1986	Moskova: "Tehlike geçti"	Olumlu	İç Sayfa
14.05.1986	Çernobil faciası hala sır küpü: 8 nükleer soru	Olumsuz	Arka Kapak
14.05.1986	Tehlike yüzyıllarca sürecek	Olumsuz	İç sayfa
15.05.1986	Çernobil'den Türkiye'nin alacağı ders	Nötr	İç Sayfa
15.05.1986	Gorbaçev faciayı anlattı	Nötr	İç sayfa
16.05.1986	Çernobil'de radyasyon sızıntısı azaldı, ama sürüyor	Nötr	İç Sayfa
16.05.1986	Radyasyon fırsatı!	Olumlu	İç Sayfa
17.05.1986	Nükleer Teşhis: Radyasyon var tehlike yok	Nötr	İlk Sayfa (Sürmanşet)
18.05.1986	Batı Trakya Türkleri radyasyon paniğinde	Olumsuz	İç Sayfa
19.05.1986	Pravda Gazetesi: "Halka Güvenilmedi"	Olumsuz	İç Sayfa
20.05.1986	100 bin kişi radyasyon aldı	Olumsuz	İç Sayfa
21.05.1986	Radyasyon hattında adım adım	Nötr	İlk Sayfa

			(Sürmanşet)
21.05.1986	Radyasyonla gelen kürtaj kuyruğu	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
21.05.1986	Radyasyon ambargosu	Olumsuz	İç Sayfa
22.05.1986	Çernobil aileleri parçaladı	Olumsuz	İç Sayfa
23.05.1986	Çernobil'de ölü sayısı 15	Olumsuz	İç Sayfa
25.05.1986	Yağmur ve sis korkusu	Olumsuz	İlk Sayfa (Sürmanşet)
25.05.1986	ABD, Sovyetlerle iş birliğine hazır	Olumlu	İç Sayfa
27.05.1986	Çernobil'de ölenlerin sayısı 19'a çıktı	Olumsuz	İç Sayfa
29.05.1986	Çernobil yüzünden 100 bin kişi tehlikede	Olumsuz	İç Sayfa
29.11.1986	Hollanda'nın İddiası: "Türk Çayı"nda radyasyon…	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
30.11.1986	Doktorlarda çay korkusu	Olumsuz	İç Sayfa
02.12.1986	Çay korkusu	Olumsuz	İlk Sayfa (Sürmanşet)
03.12.1986	Dikkat! "Radyasyonu hafife almayalım"	Olumsuz	İlk Sayfa (Manşet)
07.12.1986	Zirvede radyasyon şakası	Nötr	İlk Sayfa (Alt Başlık)
09.12.1986	Radyasyona karşı dava	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
10.12.1986	Radyasyon Meselesi	Nötr	İç Sayfa
12.12.1986	Çayda yine radyasyon	Olumsuz	İlk Sayfa (Manşet)
13.12.1986	"Radyasyonda 15 yıl kritik"	Nötr	İlk Sayfa (Alt Başlık)
13.12.1986	Radyasyona ilaç, "Esmer Yosun"	Olumlu	İç Sayfa
14.12.1986	"5 katlı radyasyon banyosu yaptık"	Olumsuz	İlk Sayfa (Manşet)
14.12.1986	Atom Enerjisi Enstitüsü: Her şey normal	Olumlu	İlk Sayfa (Alt Başlık)
15.12.1986	Çaydaki radyasyon, adaçayına zam getirdi	Olumsuz	İç Sayfa
16.12.1986	Çayda radyasyon vurgunu	Olumsuz	İç Sayfa
16.12.1986	Alternatif İçeceklere hücum	Nötr	İç Sayfa
20.12.1986	Çayı şimdi içebilirsiniz	Olumlu	İlk Sayfa (Manşet)
20.12.1986	"Türk demi radyasyonu öldürüyor"	Olumlu	İlk Sayfa

			(Alt Başlık)
20.12.1986	"Günde 20 bardak çay bile zararsız"	Olumlu	İlk Sayfa (Alt Başlık)
24.12.1986	2. Radyasyon dalgası gizlendi	Olumsuz	İlk Sayfa (Sürmanşet)
24.12.1986	Çernobil'den Türkiye'ye 6 fatura	Olumsuz	İlk Sayfa (Alt Başlık)
25.12.1986	"Allah 3. buluttan korusun"	Nötr	İlk Sayfa (Sürmanşet)

Toplamda 50 olumsuz, 16 nötr, 11 olumlu olmak üzere 77 haber başlığı söz konusudur. Tablo 3.3.'deki yüzde oranlarına bakıldığında haberlerin % 64,93'ünün olumsuz olduğu görülmektedir.

Tablo 3.3. Hürriyet gazetesinde yer alan haberlerin frekans ve yüzde analizi

Haberin Derecesi	**Frekans**	**Yüzde**
Olumsuz	50	% 64,93
Olumlu	11	% 14,29
Nötr	16	% 20,78
TOPLAM	77	% 100

Yukarıda başlıkları verilen haberlerin tamamının detayları ile ilgili bilgilere bu çalışmada yer vermek mümkün olmasa da gündem belirleme kuramı ve propaganda konuları ile birlikte değerlendirilebilecek haberlerden detaylar ve alıntılar paylaşmak mümkündür.

Kazanın 26 Nisan 1986 tarihinde meydana gelmesine rağmen 3 gün sonra dünya gündeminde yer almaya başlamıştır. Diğer ülkeleri de ilgilendiren ve hayati öneme sahip bu olayın dünya kamuoyundan gizlenmesi diğer deyişle bir "gündem" maddesi olarak sunulmaması, gündem belirleme kuramında ifade edilen, kitle iletişim araçlarının "bilgi verme" ve "farkındalık yaratma" misyonuna tezat bir durum olarak tarihe geçmiştir.

29 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında alt başlık olarak yer alan haberin (Şekil 3.2.) iç sayfalardaki detayları şu şekilde verilmiştir (Şekil 3.13.):

Nükleer panik!

●Sovyetler, nükleer santraldaki kazada ölen ya da yaralananlar konusunda bir açıklama yapmadı. Sızıntı İskandinav ülkelerinde paniğe yol açtı.

MOSKOVA, (Ajanslar) Sovyetler Birliği'nde bir nükleer santralda birçok insanın yaralanmasına ve büyük ihtimalle ölmesine yol açan bir kaza meydana geldi. Kazanın Ukrayna'da Kiev Kenti yakınlarında **Chernobyl** Nükleer Santralı'nda meydana geldiği bildirildi. Sovyetler'in resmi **"TASS"** ajansı, kazadan birçok kişinin **"etkilendiğini"** ve bunlara yardım yapıldığını bildirdi. Batılı gözlemciler, Chernobyl gücündeki bir nükleer santralda meydana gelecek kazalarda ölü sayısının kaçınılmaz olduğunu belirttiler. **"TASS"** Ajansı Chernobyl'de meydana gelen kazanın Sovyetler Birliği'ndeki nükleer santrallarda ilk kaza olduğunu bildirdi ve Batı'da meydana gelen bu tür kazaların listesini verdi. Batılı kaynaklar ise Ural Dağları'nda 1950'lerin sonlarında bu türden bir kaza meydana gelmiş olduğunu öne sürdüler. **"TASS"** Ajansı'nın bildirisinde kazadan **"etkilenenlere yardım yapıldığı"** ve kaza ile ilgili olarak özel bir hükümet komisyonu kurulduğu da yer alıyor. Sovyetler Birliği'nin bu kez Chernobyl Nükleer Santralı'nda meydana gelen kaza konusunda **"açık"** davrandığına dikkat çekilerek, bu tutumun lider Gorbaçev'in **"açıklık"** politikasına uygun düştüğü kaydediliyor.

Öte yandan, İskandinav ülkelerinde dün sabahtan itibare radyoaktivitenin artması kuzey dünyasında paniğe yol açtı. Radyoaktivitenin artması üzerine İsveç'in Stockholm'un kuzeyinde Forsmark Nükleer Santralı'nın 600 işçisi tahliye edildi. Ancak daha sonra Forsmark Santralı'nda bir nükleer sızıntı olduğu saptanamadı. Bu arada Norveç ve Danimarka'da da radyoaktivitenin arttığı gözlendi.

Finlandiya'nın Tampere Kenti'nde radyoaktivitenin normalin 5 katına ulaşması üzerine Sovyetler Birliği'nde Estonya veya Letonya'daki aşırı radyoaktif havanın Batı'ya kaymış olabileceği yolunda spekülasyonlar başladı.

Şekil 3.13. 29 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber detayı

"Sovyetler Birliği'nde bir nükleer santralde birçok insanın yaralanmasına ve büyük ihtimalle ölmesine yol açan bir kaza meydana geldi. Kazanın Ukrayna'da Kiev kenti yakınlarında Çernobil Nükleer Santralinde meydana geldiği bildirildi. Sovyetlerin resmi TASS [5] ajansı, kazadan birçok kişinin "etkilendiğini" ve bunlara yardım yapıldığını bildirdi. Batılı gözlemciler, Çernobil gücündeki bir nükleer santralde meydana gelecek kazalarda ölü sayısının kaçınılmaz olduğunu belirttiler. (...) TASS Ajansı'nın bildirisinde kazadan etkilenenlere yardım yapıldığı ve kaza ile ilgili olarak özel bir hükümet komisyonu kurulduğu da yer alıyor. Sovyetler Birliği'nin bu kez Çernobil Nükleer Santralında meydana gelen kaza konusunda "açık" davrandığına dikkat çekilerek, bu tutumun Gorbaçev'in "açıklık" politikasına uygun düştüğü kaydediliyor. (...) Öte yandan İskandinav ülkelerinde dün sabahtan itibaren radyoaktivitenin artması kuzey dünyasında paniğe yol açtı. Radyoaktivitenin artması üzerine İsveç'in Stockholm'ün kuzeyinde Forsmark Nükleer Santralının 600 işçisi tahliye edildi. Ancak daha sonra Forsmark Santralında bir nükleer sızıntı olduğu saptanamadı. Bu arada Norveç ve Danimarka'da da radyoaktivitenin arttığı gözlendi. Finlandiya'nın Tampere Kentinde radyoaktivitenin normalin 5 katına ulaşması üzerine

[5] Sovyet Rusya'nın resmi ajansı olan TASS'ın açılımı *Telegrafne Agentsva Sovyetskova Soyuza* olarak geçmektedir. Türkçesi, "Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı" olan kurum Sovyet rejiminin değişmesinden sonra aynı kısaltma ile devam ederek "Telgraf Haberleşme ve İletişim Ajansı" (Telegrafnoye Agentsva Svaziyi Sobşçeniya) olarak değiştirilmiştir. (http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvVEFTUw, 2019).

Sovyetler Birliği'nde Estonya ve Letonya'daki aşırı radyoaktif havanın Batı'ya kaymış olabileceği yolunda spekülasyonlar başladı.

Kısıtlı bilgilerin yer aldığı 26 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesindeki iç sayfa haberinde, Rusya'ya yakın ülkelerde panik yaşandığı ifade edilirken; ölü sayısı ve kazanın etkileri ile ilgili detaylı bilgiye yer verilmemiştir. Kazanın kamuoyundan 3 gün saklanmasına rağmen, Sovyet resmi ajansı olan TASS'a göre Sovyet lider Gorbaçev'in "açık" davrandığının belirtilmesi tipik bir propaganda örneğidir. Son olarak ilk günkü haberlerde kazanın Türkiye'ye olan etkileri ile ilgili bilgi verilmemiştir.

30 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde ise ilk sayfada ve sürmanşetten (Şekil 3.13.) verilen haberlerde ve iç sayfada yer alan haber detayında kazaya dair ayrıntıların, fotoğrafların, uzman görüşlerinin ve kazanın Türkiye'ye etkilerinin paylaşıldığı görülmektedir.

Tepemizde ölüm bulutu dolaşıyor

NÜKLEER ALARM

Nükleer santraller için hala ısrarlı mıyız?...

Ya Akkuyu?

Sovyetler Birliği'nde dev bir nükleer santral alevler içinde. Yayılan radyasyon bulutları insanlığı tehdit ediyor.

30 Nisan 1986 Çarşamba

Hürriyet

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

Kurucusu: SEDAT SİMAVİ (1896 - 1953)

TÜRKİYE TÜRKLERİNDİR

YIL:38 SAYI:13668

1977'DE HİZMETE GİRMİŞTİ

Mutfağa KDV, 1 yıl ertelendi

"Çifte kambur" yarısı ses verdi

BİLİM ADAMLARI:

Patlama bizi de etkiler

Şekil 3.14. 30 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında yer alan habear detayı

İç sayfada yer alan haber detaylarına bakıldığında kazanın etkileri ile ilgili şu bilgiler paylaşılmıştır:

"Sovyetler Birliği'nde, Ukrayna Bölgesi'ndeki Çernobil Nükleer Elektrik Santralı'nda meydana gelen ve ilk açıklamalarda "radyasyon sızıntısı" olarak yansıtılan kazanın, nükleer patlama olduğu kesinlik kazanıyor. Sovyetler Birliği, çok büyük olduğu anlaşılan nükleer yangının söndürülmesi için Federal Almanya ve İsveç'ten yardım istedi. İsveç, Sovyetler'in talebinin içeriğinden, santralde nükleer yakıt bulunan depoların bir kısmının veya tamamının eridiğinin anlaşıldığını açıkladı. Bunun büyük bir felakete yol açabileceği belirtilirken, İskandinav ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin komşuları, ciddi bir nükleer tehditle karşı karşıya geldiler.

TASS Ajansı, Çernobil Nükleer Santralı'nda meydana gelen kazada iki kişinin öldüğü ve kazadan sonra bölge halkının tahliye edildiği de açıklandı. Kiev'in çevresinde 30 kilometre çapındaki bir kuşağın tehlikeli bölge ilan edildiği belirtildi. Öte yandan, Moskova Radyosu yaptığı bir açıklamada, 'Çernobil Kazası ve Batıdaki bu tür kazalar, nükleer gücün barışçı amaçlarla bile olsa kullanılmasının ne denli tehlikeli olduğunu gösteriyor' denildi. (…) Bu arada, Kuzey ülkelerinde önceki gün radyasyon artışı belirlenmesi paniğe yol açarken, Polonya dün bir açıklama yaparak, radyasyon bulutunun ülkenin üzerinden geçtiğini, ancak çok yüksekte olması nedeniyle korkulan tehlikeyi yaratmadığını ileri sürdü. Batılı gözlemciler ise Çernobil gibi yıllık 3 milyon kilovat gücündeki bir santraldeki böyle bir patlamanın, ciddi bir tehdit oluşturacağını ve ölü sayısının çok yüksek olması gerektiğini belirttiler.

Sovyet resmi haber ajansı TASS, olaydan saatlerce sonra verdiği haberde, Çernobil Nükleer Santralı'nın 'Bir kaza sonucu hasar gördüğün ve bazı kayıplar olduğunu' bildirmekle yetindi. Moskova'dan dün bu konuda resmi hiçbir açıklamada bulunulmadı. Yabancı basın mensuplarının bölgeye gitmeleri ise yasaklandı. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Alexander Sazanov, 'Basın mensuplarının bölgeye gitmelerinin tehlikeli olabileceğini göz önüne alarak böyle bir karar verildiğini' bildirdi.

Amerika, Çernobil Nükleer Santralı'nda meydana gelen kaza ile ilgili olarak Sovyetler Birliği'ne yardım etmeye hazır olduğunu bildirdi. Başkan Reagan, 'Bu gibi sorunları gerek bilimsel, gerek tıbbi açıdan halledebilecek kadar deneyimimiz var' dedi, ancak Sovyetlerden kendilerine henüz yardım talebi gelmediğini açıkladı. Öte yandan, İngiltere Çevre Koruma Sekreteri Kenneth Baker da, ülkesinin Sovyetlere kaza ile ilgili yardım yapmaya hazır olduğunu söyledi.

Önceki sabah erken saatlerde tüm İskandinav ülkelerinde radyasyon artışı gözlenmesi üzerine Kuzey ülkelerinde, özellikle de İsveç'te başlayan panik büyüyor. (...) İsveç Enerji Bakanı Birgitta Dahl, dün Sovyetler Birliği'ne çağrıda bulunarak sivil nükleer programlarını uluslararası denetime açmalarını istedi. Radyasyonun artması üzerine Sovyetler Birliği'ne soru yönelttiklerini; ancak kendilerine hemen açıklama yapılmadığını belirten Dahl 'Komşularını hemen uyarmadığı için' Sovyetler Birliği'ni şiddetle eleştirdi. Radyasyon miktarının İsveç'te 5 ile 10 kat arasında artış gösterdiği, Danimarka'da normalin 5 kat üzerine çıktığı, Finlandiya'da İsveçinkinin 10 katına ulaştığı, Norveç'in başkenti Oslo'da se yüzde 50 oranında arttığı açıklandı. Danimarka ve İsveç, konuyla ilgili olarak Moskova'dan ayrıntılı rapor istedi, ancak bunlara henüz bir cevap alınamadı.

İsveç, Danimarka, Finlandiya'da halkın radyasyonlara karşı etkisi olduğu bildirilen 'iyot' haplarından temin etmek için eczanelere hücum ettiği bildiriliyor. Hükümetler ise halkı, iyot hapları almaya gerek olmadığı, radyasyon bulutunun çok yükseklerden geçtiği şeklindeki uyarısıyla sakinleştirmeye çalışıyor.

Öte yandan, TASS'ın, 'ülkede ilk kez nükleer bir elektrik santralında kaza meydana geldiğini' ileri sürmesine karşılık, 1958 yılında da Urallar'da Çeryabinsk yakınlarında nükleer artıkların gömüldüğü bir alanda patlama olmuştu. Bu patlama sonucu ortaya çıkan radyoaktif sızıntı, 2600 kilometrekarelik bir bölgeyi etkisi altına almış ve yüzlerce kişinin ölümüne yol açmıştı. Sovyetler Birliği, bu kazadan hiçbir

zaman söz etmedi. Ancak Amerika Merkezi Haber Alma Örgütü (CIA) ve ülkelerinden kaçan Sovyet bilim adamları, Çeryabinsk'teki kazayı dünyaya duyurdular.

Sovyetler Birliği'nde, meydana gelen nükleer kazadan sonra Türkiye'deki birçok kuruluş, radyasyon tehlikesine karşı alarma geçirildi. İstanbul'da Termos Gölü kıyısında, Karadeniz'de Akçakoca'da radyasyon tespiti için seyyar radyasyon ekipleri çalışmalara başladılar. Radyasyon tespit çalışmalarını Türkiye Atom Enerjisi Genel Sekreterliği, Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi ile Meteoroloji Genel Müdürlüğü ortaklaşa sürdürüyorlar.

Türkiye'deki radyasyon tehlikesine karşı bilim adamları da değişik görüşler ortaya koyuyor. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Atom Bilimleri Dalı öğretim üyelerinden Prof. Cengiz Yalçın, 'Kiev'deki nükleer santralda patlama meydana gelmişse, radyasyondan ülkemizin de etkilenmesi büyük bir ihtimal dâhilindedir' dedi. Türkiye Atom Enerjisi Genel Sekreteri Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre, atmosferdeki hava akımının nükleer santraldan çıkan radyasyondan Finlandiya ve İsveç'e kadar uzamasının ülkemizi etkileyeceği anlamına gelmediğini söyledi. Alarma geçen İstanbul'daki Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi Müdür Vekili Mutlu Dökmen ise Sovyetler Birliği'ndeki nükleer kazanın, Türkiye'yi radyasyon bakımından nasıl etkileyeceği konusunda araştırmalar yaptıklarını, konuyla ilgili olarak şimdilik kesin bir şey söylenemeyeceğini belirterek, 'İnşallah radyasyonun etkisi altında kalmayız' dedi.

Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi Müdürü Mutlu Dökmen, Dökmen konuyla ilgili şunları söyledi: '(...) İstanbul'a Terkos Gölü'ne bir teknisyen ile bir sağlık fizikçisinden oluşan bir ekip gönderdik. Bu ekip, yurdumuzda havadaki radyasyonun artıp artmadığını belirlemekle görevlidir. Bir başka ekimiz ise Karadeniz kıyısında, Akçakoca'nın batısında görevlidir. Akçakoca'nın doğusundaki radyasyon tespitini ise Ankara yapacak Biz, yarın Şile'ye bir başka radyasyon tespit ekibi göndereceğiz. Eğer havadaki radyasyon oranının yüzde 20'yi aştığını belirlersek ilgililere haber vereceğiz. Halkımızın radyasyona karşı uyarılmasını sağlayacağız. Bize çalışmalarımızda Meteoroloji de büyük ölçüde yardımcı olacak. Çünkü Sovyetler Birliği'nden hava akımının yurdumuza nasıl aktığı önemlidir. Sovyetler Birliği'ndeki nükleer kazanın yurdumuzu etkilememesi temennimizdir. Eğer radyasyon tehlikesinin büyük olduğunu belirlersek, bu konuda 'kapalı yerlerden dışarı çıkmayın. Radyasyon bulutlarının yurdumuzu terk etmesini bekleyin' demekten başka yapacak bir şeyimiz yok.'

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Atom Bilimleri Dalı Öğretim üyelerinden Prof. Cengiz Yalçın, şu bilgiyi verdi: 'Kiev'deki nükleer santraldan bir sızma olmuş ise mesele yok. Eğer bir patlama meydana gelmiş ise o zaman iş değişir. Sovyetler Birliği'nden gelen haberlere göre, Kiev'deki olayda insanların öldüğü ileri sürülüyor. Bunun anlamı, bir patlamanın meydana geldiğidir. Eğer patlama olmuş ise radyoaktiviteden ülkemizin de etkilenmesi büyük bir ihtimal dâhilindedir. Etkilenme alanına İstanbul ve Karadeniz'deki yerleşim merkezlerimiz de girer. Özellikle atmosferdeki radyoaktivite, yağmur nedeniyle yeryüzüne kolaylıkla indiğinden, araştırmalar sebze ve bitkiler üzerinde yapılmaktır. Herhâlde konuyla ilgili resmi kuruluşlarımız alarma geçmiştir. Benim ileri sürdüğüm ihtimaller patlama ile ilgilidir. İskandinav ülkelerinde nükleer santrallara karşı bir alerji var. Çünkü santrallardan meydana gelecek sızıntılar, insan sağlığına zarar veriyor. Bu nedenle, bu ülke insanları nükleer araştırmalara karşı çok hassas. Tehlike atmosferdeki radyoaktivite miktarına bağlıdır.'

Öte yandan Başbakanlık Çevre Genel Müdürü Mustafa Evirgen, 'Sovyetler Birliği'ndeki nükleer santral sızıntısı dolayısıyla Türkiye atmosferindeki normal radyasyon miktarında, şimdilik hiçbir artış yok' dedi. Atom Santralları Daire Başkanlığı'ndan bir yetkili ise (çekirdek) kor yanması ya da genel tabiri ile Çin

Sendromunun tonlarca uranyumun açığa çıkmasına neden olabileceğini belirterek, bu ihtimalin zayıf olduğunu, çünkü olayın bu aşamaya gelene kadar yüzlerce kere engellenebileceğini söyledi. AA muhabirinin konuştuğu Amerikan Ulusal Atom Laboratuvarı Başkanı Anthony Melonofska, 'Radyasyon bulutu yön değiştirirse, Türkiye önlem almalıdır. Aksi halde bir tehlike doğabilir' dedi. Londra'da bir açıklama yapan İngiliz Meteoroloji yetkilileri, radyasyon bulutunun hava değişimi ile birlikte güneye doğru yöneldiğini bildirdiler. Bu gelişme üzerine görüştüğümüz meteoroloji yetkileri ise rüzgârların kuzeye doğru estiğini belirterek, nükleer serpinti taşıyan bulutların yurdumuza gelmesinin imkânsız olduğunu bildirdiler. Yetkililer, 'Patlama Sovyetler Birliği'nin Ukrayna Bölgesi'nde olmuş ve yayılma başlamıştır. Ancak bu yayılma rüzgârlar istikametinde olur. Eğer rüzgârlar güneye doğru esseydi, bir tehlike söz konusu olabilirdi. Ancak büyük bir şans eseri rüzgârlar yurdumuzdan kuzeye doğru esmektedir. Yani nükleer serpinti bulutlarını adeta yukarı doğru itmektedir. Şu an için tehlike söz konusu değildir. Zamanla zaten radyasyon etkisini kaybedecektir' dediler.

İsveç'te atom bilimi uzmanları Çernobil Santralı'ndaki kazada, binlerce insanın ölmüş olabileceğini söylerken, Kiev'den gelen Finli turistler, bölgeden 25 bin kişinin tahliye edildiğini ileri sürdüler. İngiltere'de ise, uzmanlar gelecek 10 yıl içinde Kiev'in 500 kilometrelik çevresinde 10 bin kanserden ölüm vakası meydana gelebileceğini belirttiler.

Sovyetler Birliği'nde kazaya uğrayan nükleer santral olayı, Türkiye'nin gerçekleştirmeyi planladığı Akkuyu ve Sinop nükleer santrallarını gündeme getirdi. 28 Mart 1979' da Amerika'da Three Mile Island Nükleer Santralı kazasından sonra ABD, hiçbir yeni nükleer santral inşasına izin vermeyişinin yanı sıra, hazırlanmış 107 santral projesi iptal edilirken Türkiye, projelerde direnmişti. Başbakan Özal, kendisinden önce verilmiş kararı iptal etmiş olmak istemedi. Elindeki döviz imkânlarını kullanmadan Yap-İşlet ve Devret formülü ile artık istekli piyasası kalmamış nükleer santral pazarına girdi. Nükleer santral sanayiini Türkiye'ye satacağı santrallara bağlamış olan Kanada ile 1986 Ağustosu'nda Akkuyu Nükleer Santralı için bir ön anlaşma yapıldı. İnşaat 68 ayda tamamlanacak, 665 megavat gücünde elektrik üretecek kapasitede olacaktı. Yüzde 40 hissesi TEK'e yüzde 60 hissesi ise yapımı üstlenen konsorsiyuma ait olacaktı. Fakat aradan geçen bir yıla yakın süreye rağmen konsorsiyum, gerekli krediyi toparlayamadığı için proje askıda kaldı.

Buluşların çok büyük bir kısmı hep uzaktan kumandalı cihazlardı. Kimsenin girmesi mümkün olmayan yerlere gidebilecek birçok su geçirmez uzaktan kontrollü robotlar da imal edildi. Robotlar, zehirli kalıntıların ortadan kaldırılmasında ve kimyasal temizlemede kullanılıyor. Radyoaktif ışınların bulaştığı beton duvarları 3 santim kazıyacak, kimyasal ve su püskürtecek yöntemler de geliştirildi. İçeride çalışan işçilerin dışarıyla konuşmalarını sağlayacak özel radyolar oluşturuldu. Radyoaktif yakıtın en ufak parçalar halinde bulaştığı yerler de bilgisayarlar yardımıyla saptanıyor. Three Mile Island'ın yarattığı bu teknoloji ile daha önce Fransa, İspanya ve İtalya ilgilenmiş, araştırmalara para ödemişlerdi. Diğer ülkeler ise 'İlgilenmeyiz' demişlerdi. Sovyetler Birliği ise hiç ilgi göstermemişti."

30 Nisan 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan bu haberlere bakıldığında Çernobil Nükleer Kazası ile ilgili bilgi eksikliği olduğu ve kazanın etkilerine dair yurt içinde ve yurt dışında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Sovyet yetkililerin kaza ile ilgili kamuoyuna geç ve eksik bilgi verdiği eleştirilirken, Federal Almanya'dan ve İsveç'ten yardım istenip ABD ve İngiltere'nin yardım talebine cevap verilmemiştir. Bu

durum Sovyet rejiminin olaya politik baktığının göstergesidir. Soğuk Savaş olarak ifade edilen dönemin politik atmosferinde zayıf görünmek istemeyen ve bu yönde propaganda yapan Sovyet yönetimi ilerleyen tarihlerde bunun zararını görmüştür. İlk başta "sızıntı" olarak duyurulan kazanın aslında bir patlama olduğuna dair işaretler ortaya çıktığında çevre ülkelerin alması gereken önlemlerde aksama olmuş ve bunun etkileri yıllar sonra ortaya çıkmıştır. Kamuoyundan bilgilerin gizlenmesi ölü sayısı ve radyasyon bulutlarının akıbeti ile ilgili spekülasyonların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, bölgeye gitmek isteyen basın mensuplarına tehlikenin devam etmesi nedeniyle izin verilmediğini ifade ederken, Çernobil Santralı etrafında bulunan 30 km çapındaki alanın tehlikeli bölge ilan edilmiştir. Ayrıca TESS tarafından Çernobil'in Rusya'da gerçekleşen ilk nükleer kaza olarak duyurulmuş ancak 1958 yılında da bir nükleer kaza meydana geldiği ve bunun kamuoyuna duyurulmadığı ABD gizli servislerince iddia edilmiştir. İsveç, Danimarka ve Finlandiya'da radyasyonun etkilerini azalttığı belirtilen iyot haplarına talep artmış, hükümetler ise radyasyon bulutunun çok yüksekten geçtiğini ve buna gerek olmadığını bildirmiştir.

Çernobil Nükleer Kazasının Türkiye'deki etkileriyle ilgili haberlere bakıldığında, Türkiye Atom Enerjisi Genel Sekreterliği, Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi ile Meteoroloji Genel Müdürlüğünün ortaklaşa çalışmalar gerçekleştirdiği görülmektedir. Resmi yetkililerin açıklama yapmak için bu araştırmaların sonuçlarını beklediği ve olabildiğince halkı korkutmaktan çekindikleri görülürken ODTÜ Atom Bilim Dalından yapılan açıklamada eğer sızıntı değil de bir patlama olduysa Türkiye'nin etkilenmemesinin imkân dâhilinde olmadığı ifade edilmiştir. Meteorolojiden yapılan açıklamada ise rüzgârın yönünün kuzeye doğru olması nedeniyle bir tehlike olmadığı ifade edilmiştir. Diğer yandan kaza ile beraber Türkiye'nin nükleer santral projeleri de gündeme gelmiş, Akkuyu ve Sinop Nükleer Santralları ile ilgili endişeler ortaya konmuştur. Amerika'daki Three Mile Island

Nükleer Santralında gerçekleşen kazadan sonra dünya genelindeki ülkelerin nükleer enerjiden aşamalı olarak vazgeçmesine rağmen Türkiye'deki projelerin iptal edilmesi gündeme gelmemiştir. Ayrıca nükleer enerji ile ilgili yeni teknolojilerin geliştirilmesine rağmen içinde Sovyet Rusya'nın da bulunduğu çoğu ülkenin bu teknolojilerle ilgilenmedikleri ifade edilmiştir.

En fazla haber içeriğinin yer aldığı 1 Mayıs 1986 tarihine gelindiğinde sürmanşette verilen haberde "Suya, süte, balığa dikkat!" başlığıyla tehlikenin boyutları ortaya çıkmaya başlamıştır:

"(...)Yetkililer, radyasyon etkilerinin sadece havadan değil, kara ve deniz yoluyla da etkin olabileceğini belirterek: 'Bugünlerde mümkün olduğu kadar Karadeniz ve Marmara Bölgesi balıklarını yemeyin. Radyasyon tehlikesine karşı iyotlu tuz kullanın.' uyarısında bulundular. İstanbul Balıkçılar Derneği Başkanı Kemal Yarar da, yönetim kurulunu olağan üstü toplantıya bir toplantıya çağırarak, TÜBİTAK ve bakanlık yetkililerinden, denizdeki radyasyon tehlikesi konusunda araştırma yapılmasını isteyeceklerini söyledi. Kiev'deki nükleer santralda meydana gelen patlamadan sonra Türkiye'de atmosferdeki radyoaktivitenin 10 kat arttığını açıklandı. Ancak bu artışın henüz endişe edilecek oranda olmadığı, hesaplanan radyoaktivitenin dünya sağlık kuruluşlarınca belirtilen tehlike limitinin henüz 7 kat altında bulunduğunu bildirdi.

İskandinav ülkelerinin yanı sıra, Avrupa ülkelerinde panik başladı. Tüm gazeteler olayı birinci sayfadan verilirken, Avusturya'da küçük bebeklerin sokağa çıkarılmaması istendi. Birçok Avrupa ülkesinde dün de eczanelerin önünde iyot hapları satın almak isteyenlerin oluşturduğu kuyruklar görüldü. İyot hapının radyasyondan doğrudan etkilenen tiroit bezlerinin çalışmasını normalleştirdiği yolunda yayınlar yapıldığı için, Avrupalılar ilk önlem olarak bu yola başvurdular. Polonya'da süt içme yasağı devam ederken, İsveç Hükümeti, dün halktan yağmur sularının içilmemesini istedi. Danimarka'da ise Sağlık Bakanlığı yetkilileri yaptıkları açıklamalarda, radyasyonun grip etkisi yarattığını bildirdiler, ateş yükselmesi ve kusmalar görüldüğünde halkın derhal hastanelere başvurmasını istediler. Danimarkalılar da iki günden beri sürekli iyot hapları alıyorlar.

Su Ürünleri Yüksek Okulu yetkilileri, radyasyon tehlikesini ciddiye almamayı büyük bir gaflet olarak nitelendirerek, şu açıklamayı yaptılar: 'Radyasyon, güneş ışığı gibi her yerde kolaylıkla girer. Sadece hava yoluyla değil, kara ve deniz yoluyla da hem insanları, hem de hayvanları tehdit eder. Önemli olan Türkiye'de radyasyon tehlikesinin var olup olmadığının belirlenip, bilimsel bir gerçeklikle ortaya konulmasıdır. Sovyetler Birliğinden Karadeniz'e dökülen Don, Dinyeper, Dinyester gibi nehirler de Türkiye'de rahatlıkla radyasyon taşıyabilir. Radyasyonlu sulardaki balıklarla, diğer deniz ürünleri de tehlikelidir. Havada çözünmüş halde bulunan radyasyonlu gazlar, suya geçer. Ayrıca suda çözülmüş tuzlar, çeşitli besinler vardır.' Yetkililer, radyasyonlu havayı soluyan bir ineğin bile sütünün içilmemesi gerektiğini belirterek, konuyla ilgili olarak şu uyarıda bulundular: 'Radyasyonlu havayı teneffüs eden insanlar gibi hayvanlar da, bitkiler de radyasyondan zarar görürler.

Radyasyondan etkilenen sebze ve meyveleri yiyen insanlar, hayvanlar hep tehlike içerisindedir. Radyasyon yağmur sularıyla sebze ve meyvelere bulaşabilir. Bu durumu göz önüne alan Polonya, radyasyon tehlikesine karşı süt satışlarını durdurmuştur. Bizde ise konu henüz tartışılmaya devam edilmektedir.'

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Nükleer Tıp Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ali Görpe, radyasyon tehlikesine karşı iyotlu tuz yenilmesini önerdi. Radyasyon tehlikesine karşı tedbir almanın imkânsız olduğunu belirterek şunları söyledi: 'Radyoaktif maddeler insanlara bulaştığında kesin belirti vermezler. Ancak, atom bombasının patladığı hallerde veya büyük dozlardaki radyasyon insanlar üzerine yayıldığında ilkin büyük bir halsizlik görülür. Buna bağlı olarak vücutta yer yer kanamalar görülür. Bu kanamalar, dişeti kanamaları, deri kanamaları biçiminde kendini belli eder. Vücudun mikroplara karşı direnci azalır ve enfeksiyonlar görülmeye başlar. Eğer radyasyonun dozu az ise, insan vücudundaki harabiyet daha yavaş süreli olur. Bu dönem İçinde kanser hastalığı veya genlerde bozukluk ortaya çıkarak sakat çocuklar meydana gelir. 'Prof. Dr. Ali Görpe, radyasyon tehlikesine karşı alınacak önlemleri şöyle sıraladı: 'Eğer radyoaktif madde iyotlu ise, iyotlu yiyecek ve haplar alındığında vücut gelecek iyotlu radyasyonu tutmaz. Süt, iyotla çabuk birleşen yiyecek olduğundan radyasyon tehlikesi anında bu gıda alınmamalıdır. Radyasyonun etkisini yavaş yavaş gösterdiğini anlatan uzmanlar, radyasyon etkisinde kalan bir kişide, "Halsizlik, isteksizlik, mide bulantısı, baş dönmesi, şiddetli baş ağrısı, kusma ve kanlı ishal gibi belirtilerin görüldüğünü' belirterek şunları söyledi. 'En son kanlı ishal ve kusma devam ederse, kesin ölüm gelir. Tehlikenin önceden bilinmesi büyük önem taşır. Radyasyonun ne zaman geleceği belli olmadığından acil olarak kullanılabilecek 'nükleer serpinti sığınağı' denen korunma yerlerine ihtiyaç vardır.'

Türkiye Atom Enerjisi Başkanlığı kontrol ekiplerinin ülke genelinde aralıksız ölçümleri sürdürdüğünü bildirdi. Ankara, Çekmece, Akçakoca, Samsun, Şile-Kefken merkezinde 24 saat aralıksız ölçüm çalışmaları yapıldığı belirtildi. Sütlerin, yağmur sularının ve tüm kıyılarımızın sürekli kontrol altında alındığı da kaydedildi. ODTÜ Atom Çekirdeği Kürsüsü öğretim görevlisi Prof. Dr. Cengiz Yalçın konuya ilişkin olarak şöyle dedi: 'Türkiye'nin Marmara, Karadeniz, Trakya yöreleri ile nehirler, göller ve bitki örtüleri üzerine serpim oranlarının ne olduğunun ölçülerek coğrafi değerlendirilmesi yapılmalı.'

Hacettepe Üniversitesi Fizik Bölümü Öğretim Görevlisi Prof. Dr. Dinçer Ülkü de atmosfer şartlarının radyoaktivite miktarını bir saniye içinde normale düşüreceği gibi, bin yıl da saklayabileceğini vurguladı. 'Olayın meydana geldiği geniş çevrede önümüzdeki yıllarda kanser vakalarının arttığı görülecektir. Kanser türü, kan kanseri olacaktır' dedi. Nükleer santraldaki patlamanın atom bombası ile kıyaslanamayacağını kaydeden Prof. Ülkü, atom bombası patladığında tehlikenin belirli bir zaman içinde sınırlandığını, nükleer santraldaki patlamada ise en etkili nötronların atmosfere yayılarak uzun süre kaldığını söyledi.

Ankara Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi Başkam Prof. Uğur Biget, havadaki radyoaktivitenin süt ve yağmur suyunda yapılan ölçümlerle belirlendiğini bildirdi ve 'Bu ölçümlerle radyoaktivite miktarını saptamak için 3 haftaya ihtiyaç var, ama havadaki radyoaktivitenin, mevcudun 10 katına çıktığını saptadık' dedi.

Öte yandan, Başbakanlık Çevre Genel Müdürü Muzaffer Evirgan, Sovyetler Birliği'nin Çernobil Nükleer Enerji Santralı'nda meydana gelen kaza dolayısıyla, Türkiye'de şu anda bir tehlikenin söz konusu olmadığını bildirdi. Sovyetler Birliği'nden doğan nükleer tehlike konusunda Türkiye'de çeşitli önlemler alındığı açıklandı. Devlet Bakanı Ahmet Karaevli, Hürriyet muhabirine, "Çevre Genel Müdürlüğü'nden aldığım raporlara göre, Türkiye için tehlike yok" dedi.

Bir reaktör daha eriyor: Sovyet Televizyonu dün akşam Çernobil Nükleer Santralı'nın bir fotoğrafını yayınladı. 10'ar saniyelik sürelerle iki kez gösterilen siyah-

beyaz fotoğrafta hasara uğramış bir bina görüldü. Ünlü Sovyet yorumcu Galkln, fotoğraftan söz ederken 'Kendiniz de görüyorsunuz iki Batılı ajansların yazdıkları gibi dev bir hasar veya yangınlar yok' şeklinde konuştu. Sovyet yetkilileri, 2 kişinin öldüğünü yineleyerek, 197 kişinin de hastanelere kaldırıldığını açıkladı. Çernobil'de ikinci bir reaktörün daha erimekte olduğu yolunda işaretler bulunduğunu öne sürdüler. Aynı kaynaklar, radyoaktivitenin bölgedeki ırmaklara karışabileceği, bunun ise "korkunç sonuçlar" doğurabileceği de kaydedildi.

Bu arada BBC Radyosu, Amerikan uydularından çekilen fotoğrafların, Çernobil Nükleer Enerji Santralının damının uçtuğunu gösterdiğini açıkladı. İngiliz Radyosu, fotoğrafların yangının sürdüğünü gösterdiğini belirttikten sonra, 'Bu yangın haftalarca sürebilir ve çevrede bulunan diğer nükleer reaktörlere de sıçrayabilir' dedi.

Yanan santralın bulunduğu Ukrayna'nın Sağlık Bakanı Anatoli E. Romenko ise, sağlık konusunda bir konferansa katılmak üzere gittiği Amerika'da, nükleer kaza konusunda Batı basınında yer alan haberlerin çoğunun 'hayali' olduğunu ileri sürdü ve 'O kadar önemli bir şey olsaydı, ben derhal vazifemin başına dönerdim' diye konuştu.

ABD Başkanı Ronald Reagan, nükleer elektrik santralında meydana gelen kazadan büyük üzüntü duyduğunu açıkladı ve Sovyet Lideri Mihail Gorbaçev'e bir 'geçmiş olsun' mesajı gönderdi. Reagan ayrıca, bakanlıklar arası bir kurul oluşturulmasını ve gelişmeler karşısında alınacak önlemlerin kararlaştırılmasını istedi. Bunun üzerine Dışişleri, Enerji, Gıda Bakanlıklarıyla Hava Kuvvetleri Nükleer Düzenleme Konseyi ve Merkez Haberalma Örgütü temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruldu. ABD Dışişleri Bakanlığı Yardımcısı Rozanne Ridgeway de Sovyetler Birliği'nin Washington Maslahatgüzarı Oleg M. Sokolov'a, nükleer kazayı hemen Amerika'ya bildirmedikleri için Başkan Reagan adına 'teessüflerini' iletti. Amerika Birleşik Devletleri Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Ajansı Başkanı Kenneth Adelman, Kongre'ye yaptığı açıklamalarda, Sovyetler'in 2 kişinin öldüğü yolundaki iddialarının 'mantığa aykırı' olduğunu söyledi ve 'Çernobil Nükleer Elektrik Santralı'nda meydana gelen kaza, tarihteki en feci nükleer felakettir' dedi. Santralın bulunduğu bölgenin hayati tehlike içinde olduğunu belirten Adelman, 30 kilometrelik bir bölgenin tamamen tahliye edildiğini açıkladı. Ayrıca, santralda çalışanlar ile ailelerinin en büyük risk grubunu oluşturduğu kaydederek, toplamı 2 bin kişinin durumunun çok ciddi olduğunu söyledi. Adelman, rüzgârın yön değiştirmesi halinde, Kiev'dekilerin de can güvenliğinin tehlikeye girebileceğini ileri sürdü. Pentagon (ABD Savunma Bakanlığı) yetkilileri ve bazı Kongre üyeleri, yangının 'mangal ateşi gibi' günlerce sürebileceğini ve KH-11 tipi casus uydusunun çektiği fotoğraflarda santralın çatısının tamamen uçtuğunun ve duvarlarının çöktüğünün belirlendiğini bildirdi. Yetkililer, nükleer santralda meydana gelen yangın nedeniyle reaktörün çevresindeki sıcaklığın 2 bin ile 4 bin dereceye ulaştığını, ateşin suyla söndürülmeyeceğini bildirdiler. Suyun bu ateşin üzerine sıkılması halinde radyoaktivitenin büsbütün püsküreceği belirtildi. Yanmakta olan reaktörün yanındaki bir başka reaktörün de tehlike içinde olduğu ileri sürülürken, reaktörden çıkan dumanın çok miktarda radyoaktiviteyi etrafa yaydığı kaydedildi."

1 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haberlerde Çernobil Nükleer Kazası sonrasında ortaya çıkan ayrıntılarla birlikte bazı önlemlere dair açıklamalara verilmiştir. Radyasyonun etkilerinin sadece havadan değil karadan ve denizden de gelebileceği ifade edilerek gıda konusunda süt ve balık tüketimine dikkat çekilmiştir.

Ayrıca radyasyonun insan sağlığına olumsuz etkilerinden ve hastalık belirtilerinden bahseden uzmanlar iyot kullanımını tavsiye etmiştir. Ayrıca uzun vadede özellikle kan kanseri riski üzerinde durulmuştur. Başta üniversitelerdeki ilgili bilim insanları olmak üzere çeşitli kurumlardan gelen uyarıların aksine Sovyet yetkilileri ve Türkiye'deki devlet kademesindeki yetkililer tehlikeli bir durum olmadığını ve verilen tepkilerin abartılı olduğunu ifade etmişlerdir. ABD'den gelen açıklamalarda ise casus uydulardan bölgeye ait görüntülerin elde edildiği ve tehlikenin devam ettiği belirtilmiştir.

2 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haberler aşağıdaki gibidir:

"Nükleer Şov: Sovyetler Birliği, Çernobil'deki nükleer santralda çıkan yangının söndürüldüğünü ileri sürerken, Batı Avrupa ülkeleri, Moskova'dan derhal ayrıntılı açıklamada bulunmasını istediler. İskandinav ülkeleri ise Doğu Avrupa ülkelerinden yiyecek maddesi ithalatını durdurdular. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ronald Reagan da, Sovyet Lideri Gorbaçev'den bir mesaj aldığını, ancak mesajda, Amerika'nın yardım önerisine cevap verilmediğini söyledi. Sovyet yönetiminin nükleer santralda meydana gelen patlama konusunda ayrıntılı açıklama yapmadığını da sözlerine ekleyen Başkan Reagan, 'Onlar bu gibi konularda ağzı sıkı davranıyorlar' dedi. Açıklamasında, Sovyetler Birliği'ne doğrudan eleştiri yöneltmekten kaçınan Başkan Reagan, 'Sovyetler Birliği'nin bu konuda daha açık davranmasını beklerdik' derken, İskandinav ve Ortak Pazar ülkeleri de nükleer kazayla ilgili yardım önerilerini tekrarladılar ve Sovyetler Birliği'nin kaza ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi vermesini istediler.

Kazadan sonra Balkanlar'da radyoaktivite oranının artmaya başladığı bildirildi. Yugoslavya'da radyoaktivitenin tehlikeli düzeyin bir hayli altında olduğunun belirtilmesine rağmen, yetkililer, Polonya ve Sovyetlerden gelen uçak yolcularının radyoaktivite testine tabi tutulduğunu bildirdiler. Romanya'da da radyoaktivitenin arttığı bildiriliyor. İsveç'te uzmanlar, Sovyetlerden hâlâ radyasyon gelmesi halinde bunun Yugoslavya, İtalya ve Yunanistan'da beklenmesi gerektiğini belirttiler. Birleşmiş Milletlerdeki Ukrayna Temsilcisi Guennadi Udovenko, Batı basınında yer alan haberlerin abartılmış olduğunu, özellikle Amerika'nın kazanın sonuçları hakkında fazla spekülasyon yaptığını söyledi.

Sovyetler Birliği'nin Çernobil Nükleer Enerji Santralı'ndaki yangının söndüğü yolundaki açıklamalarının doğru olabileceğini belirten Amerikalı uzmanlar, ancak başka bir reaktörün yanması olasılığının bulunduğunu tekrarladılar. İsveç Televizyonundan yayınlanan ve uydulardan alındığı belirtilen bir filmde, iki 'sıcak noktanın' görüldüğü, bunlardan birinin diğerine göre daha 'sönük durduğu' kaydedildi. Ancak bazı Batılı uzmanlar ise ikinci bir reaktörde yangın çıkmasının çok küçük bir olasılık olduğunu ileri sürdüler. Federal Almanya Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher Moskova'dan, Çernobil tipindeki atom santrallarını geçici olarak kapatmasını istedi. Bu arada Federal Almanya, İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri, kazanın meydana geldiği Ukrayna bölgesinde bulunan vatandaşlarını geri çağırdılar. Federal Almanya ve İngiltere, Sovyetler Birliği'nden gelen yolcuları radyasyon testlerine tabi tutmaya başladılar. İsveç, radyasyon oranının düşmesi üzerine, hamile kadınları teskin edici nitelikte bir bildiri yayınladı. Sovyetler Birliği'nden önceki gün yapılan

açıklamalarda, yaralı sayısının 197 olduğu ve olayda sadece 2 kişinin öldüğü söylenirken, Ukrayna'dan ülkelerine dönen bir grup Japon genci, Ukrayna Radyosu'nun ilk açıklamada ölü sayısını 300 olarak verdiğini söyledi.

Çernobil'deki patlamadan sonra kuzey ülkelerine yönelen radyasyon bulutunun Polonya ve Avusturya'dan sonra Federal Almanya için de tehlike oluşturduğu açıklandı. Offenbach Federal Alman Radyasyon ve Meteoroloji Merkezi yetkilileri, bulutun tüm Avrupa için tehlike kaynağı olduğuna dikkati çektiler ve Almanya'nın Bavyera Eyaletinde radyasyon oranının normalin üzerine çıktığını bildirdiler. Öte yandan, ABD Dışişleri Bakanı George Shultz, Çernobil kazasında ölenlerin sayısının Sovyetler Birliği'nin açıkladığı rakamın çok üstünde olduğunu belirtti.

Türkiye için tehlike yok: Kiev'deki nükleer santralda meydana gelen patlama ile ilgili olarak Türkiye Atom Enerjisi Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Hasbi Yavuz, 'Bugün için en ufak bir tehlike bahis konusu değildir' dedi. Doç. Yavuz, eğer atmosferdeki radyasyon miktarı normalin 1 milyon katı değerinde bir artış gösterirse o zaman tehlikeden söz edilebileceğini söyledi. Başkan Yardımcısı, olayı bir teneke su ile bir bardak suya damlatılan mürekkebe benzetti. Yavuz, radyasyonların geniş bir alan içindeki etkisinin giderek azalıp normal düzeye geldiğini belirtti. Doç. Dr. Yavuz, Hürriyet'e olayla ilgili şu açıklamada bulundu: 'Türkiye'deki doğal radyoaktivite miktarının 1 milyon katı kadar artış söz konusu olmadığına göre, tehlikeden bahsetmek olanaksızdır. Radyoaktif gazların, atmosferde dağıldıktan sonra rüzgârların etkisi ile Türkiye'ye sürüklenmesi söz konusu olsa bile zamanla bu dağılmalar, radyoaktivitenin etkisini azaltır. Nitekim önümüzdeki Cumartesiden itibaren rüzgârın yön değiştirerek Kuzey'den Güney'e doğru eseceği tahmin ediliyor. Bu durum karşısında bile tehlikeden söz edilemez. Şu gün için süt, yumurta, sebze ve et yemekte bir sakınca yok. Biz her an ülkemizin kritik olarak niteleğimiz bölgelerinden gelen raporları değerlendiriyoruz. Bu değerlendirmelere göre her şey normal olarak seyrini takip ediyor' dedi.

Başbakanlık Türkiye Atom Enerjisi Kurumunda görevli fizik mühendisi Nusret Tuğrul başkanlığındaki 3 kişilik radyasyon tarama ekibi, dün Karadeniz'in Amasra, Bartın, Zonguldak, Ereğli ve Akçakoca kesimlerinde seyyar cihazlarla ölçüm yaptılar. Batı Karadeniz Bölgesinde radyasyon tehlikesi olup olmadığını belirlemeye çalışan ekip, akşamüzeri son ölçümü Akçakoca ilçesinde tamamladı. Akçakoca muhabirinin sorularını cevaplayan Radyasyon Ölçüm Ekibi Başkanı Nusret Tuğrul, ölçümlemeye ilişkin rakamlar konusunda bilgi vermedi ve sadece, 'Ölçümlerimizde Karadeniz'in bu kesimlerinde kesinlikle radyasyon tehlikesinin olmadığını söyleyebilirim' dedi. Ekip daha sonra Ankara'ya döndü."

"Nükleer Şov" başlığıyla verilen haberlerde, Sovyetler tarafından yangının söndürüldüğü ileri sürülürken yardım taleplerinin geri çevrildiği belirtilmiştir. ABD Başkanı Ronald Reagan'ın ifadelerine yer verilen haberde, Sovyetlerin yeteri kadar bilgilendirme yapmadığından şikâyet edilmiştir. İskandinav ve Ortak Pazar ülkelerinden de benzer tepkilerin geldiği ifade edilirken Doğu Avrupa ülkelerinden gıda ithalatının durdurulduğu açıklanmıştır. Başta Balkan ülkeleri olmak üzere Avrupa genelinde radyasyon oranlarının arttığı tespit edilirken, Birleşmiş Milletlerdeki Ukrayna temsilcisi bu haberlerin abartıldığını ve ABD'nin spekülasyon yaratmaya çalıştığı iddia edilmiştir.

Reaktörlerde çıkan yangının söndürüldüğü ifade edilirken yeni yangın riskleri üzerinde durulmuştur. Federal Almanya, Fransa, İngiltere vd. Avrupa ülkeleri Ukrayna'da bulunan vatandaşlarını geri çağırmış, bölgeden gelen yolcular radyasyon testine tabi tutulmuştur. Ölü sayısı ile ilgili spekülasyonlar devam etmektedir.

Türkiye Atom Enerjisi Kurumundan yapılan açıklamada ise Türkiye için tehlikenin söz konusu olmadığı, kurum tarafından yapılan ölçümlerde de 'kesinlikle' radyasyon tehlikesinin olmadığı belirtilmiştir.

3 Mayıs 1986 tarihine gelindiğinde, sürmanşetten verilen haberde Romanya'da radyasyon korkusunun yaşandığı "Ölüm bulutu 200 kilometre ötede" başlığıyla verilmiştir. Haberin detayları şu şekildedir:

"Sovyetler Birliği'ndeki nükleer santral infilakından sonra Polonya üzerinde oluşan radyasyon bulutu, 220 km uzağımızdaki Romanya üzerine geldi. Yugoslavya'da da radyasyon, 12 miliröntgenden, 100 mili röntgene yükseldi. Türkiye'nin yalnızca 220 kilometre kuzeyindeki Bükreş ile batıda bulunan Cluj bölgesinde radyasyonun, normalin çok üzerinde çıktığı bildirildi. Romanya televizyonundan dün ilk kez uyarıda bulunan yetkililer, halktan şişe suyu içmemelerini, sebze ve meyveleri titizlikle yıkamalarını istediler. Uyarıda, küçük ve büyükbaş hayvanlarla tarım ürünlerini koruma yolları da açıklandı. Sağlık kuruluşları, 18 yaşından küçüklere 'Potasyum iyot' hapları dağıtmaya başladılar.

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Ahmet Yüksel Özemre, Romanya üzerinden Türkiye'ye doğru bir hava hareketinin haber alındığını belirterek 'Radyoaktifli bulutlar kıyılarımıza ulaşsa bile gücünden bir hayli kaybetmiş olacak' dedi. Ülkemizde radyasyon düzeyinde bir artış kaydedilmediğini, Istrancalar'dan en kuzeydoğu sınırımıza dek yapılan ölçümlerde radyasyon seviyesinin normal olduğunu kaydeden Ahmet Yüksel Özemre şunları söyledi: 'Yarın (bugün) İğneada'da yeniden ölçüm yapılacak. Ayrıca bugünden itibaren de Küçükçekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi Radyobiyoloji Bölümü, 4 ay süreyle Karadeniz'de çıkan ve halkımızca çok tüketilen balık ve deniz ürünlerindeki doğal radyoaktivitenin artıp artmadığını kontrol edecek.'

(...) İsveçli uzmanlar, nükleer santralın çevresinde hala ölüm tehlikesi bulunduğunu ve sıcaklığın çok yüksek olduğunu hatırlattılar ve 'Her şeye rağmen neler olup bittiğini tam olarak bilemeyiz' dediler.

Sovyet lideri Gorbaçev, Çernobil'deki nükleer kazadan bu yana ilk konuşmasını yaptı, ancak kazaya hiç değinmeden, nükleer denemelerin yasaklanması yolundaki Sovyet önerilerinden söz etti. Bu arada Sovyet televizyonu, Batı kitle iletişim araçlarını Çernobil'deki nükleer kazaya ilişkin bir iftira kampanyası açmakla suçladı.

Öte yandan, İngiltere'de yayınlanan The Financial Times Gazetesi dün, Moskova'daki Batılı diplomatlara dayandırarak verdiği haberinde, Çernobil felaketinden sonra Sovyet yönetiminin aynı tipteki 20 reaktörün faaliyetlerini durdurduğunu yazdı. Batı'dan gelen baskılar üzerine Sovyetler Birliği, Çernobil

Nükleer Santralında meydana gelen kaza konusunda 'açık' davrandığını kanıtlamak için çabalarını artırdı. Kremlinden dün yapılan açıklamada, olayda yaralanan 197 kişinin arasında yabancıların bulunmadığı güvencesi verilirken Çernobil'deki radyasyon oranının 1.5-2 kat düştüğü açıklandı.

Nükleer Kazanın verdiği ders: Çernobil Nükleer Santralında meydana gelen kaza, Amerika ve Sovyetler Birliği gibi, aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan iki süper gücün birbirlerine ihtiyaçları olduğunu, karşılıklı sorumlulukların bulunduğunu bir kez daha kanıtladı. İki gün önce Batı'dan yardım istemediğini açıklayan Moskova, kemik iliği nakli konusunda, dünyaca ünlü Amerikalı Uzman Doktor Robert Gale'in Çernobil'e gitme isteğini onaylarken, Washington Büyükelçiliğinin İkinci Sekreteri Vitaly L. Curkin, Amerikan Kongresinde önceki akşam Çernobil konusunda hesap verdi."

Haber detaylarında her geçen gün kazanın özellikle Romanya, Yugoslavya gibi Balkan ülkelerindeki boyutları ile ilgili yeni bir gelişme yaşanırken, Türkiye Atom Enerjisi Kurumunda gelen halkı teskin edici açıklamalar devam etmiştir. İsveçli uzmanlar ise tehlikenin henüz tam olarak geçmediğini belirterek temkinli bir yaklaşım sergilemektedirler. Batılı ülkelerden gelen baskılar nedeniyle daha açık davranmaya başlayan Sovyetler Birliği, aynı tipteki 20 reaktörün faaliyetini durdurduğu açıklarken, Sovyet lider Gorbaçev ilk kez açıklama yapmıştır. Diğer yandan ABD ile Sovyet Rusya arasındaki Soğuk Savaş, kaza nedeniyle yerini iş birliğine bırakmaya başlamıştır.

4 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde sürmanşetten verilen büyük puntolarla "Ölüm bulutu sızdı" haberi uzmanları haklı çıkarmıştır (Şekil 3.15.).

Ve korkulan oldu

Türkiye, yayılan radyasyonun etkisi altında

ÖLÜM BULUTU SIZDI

RESMEN AÇIKLANDI: Sovyetler Birliği'ndeki kazadan sonra yayılan radyasyonun Türkiye'yi etkilemeye başladığı, Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Prof. Özemre tarafından bildirildi

RADYASYON HARITASI

KARADENIZ

Ölüm bulutuna Özal aldırmıyor

Biraz ciddiyet

4 Mayıs 1986 Pazar

Hürriyet

GÜNLÜK MUSTAKIL SIYASI GAZETE

Kurucusu: SEDAT SİMAVİ (1896 - 1953)

Şekil 3.15. 4 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haber detayı

İç sayfalarda yer alan haber detayları aşağıdaki gibidir:

"Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre, Sovyetler Birliği'ndeki Çernobil Nükleer Santralı'nda meydana gelen kazadan sonra yayılmaya başlayan radyasyonun Türkiye'yi de etkilemeye başladığını bildirdi. Böylece, ölüm bulutunun öncü radyasyonlarının Türkiye'ye ulaştığı resmen açıklanmış oldu. Prof. Dr. Özemre, Anadolu Ajansı muhabirine Ankara'da yaptığı açıklamada, radyasyonun dün saat 08.30'dan itibaren Türkiye'yi etkisi altına aldığını belirtti. Prof. Dr. Özemre, 'Radyasyon bulutu Türkiye'yi İğneada ile Zonguldak'ın biraz batısında kalan bölgeyi kapsayacak şekilde etkilemeye başlamış bulunmaktadır' dedi. Edirne'de dün akşam saat 22.00'de yapılan ölçümlerde, yağan yağmur sonrası toprak ve su birikintilerinde normalin üzerinde radyasyon artışının belirlendiğini açıkladı. Edirne'de belediye ve trafik arabalarından halka anonslar yapıldı. Yapılan anonslarda halk, 'Açıktaki suları kullanmamaları, içmemeleri açıkta bulunan bahçelerden sebze ve meyve yememeleri konusunda uyarıldı...' Kurumun radyasyon kontrol ekiplerinden gelen bilgilerin değerlendirilmesine devam edildiğini bildiren Prof. Dr. Özemre, şöyle konuştu: 'Radyasyon bulutunun şiddetinin Karadeniz Ereğli, Karasu (Sakarya), Kandıra (Kocaeli) Düzce üzerinde daha fazla olduğu İstanbul ve Trakya'da ise sabahın erken saatlerinde doğal radyasyon düzeyinin en çok bir misli arttığı, ancak İstanbul'da saat 15.00'te normal düzeye döndüğü tespit edilmiştir.'

Sovyetler Birliği'ndeki nükleer santralde meydana gelen patlamanın ülkemize getireceği tehlike ile ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülüyor. Başbakan Turgut Özal, önceki akşam Devlet Konukevi'nde ANAP il başkanlarına verdiği yemekten önce gazetecilerin konuyla ilgili sorularını cevaplandırdı. Özal ile gazeteciler arasında şu konuşma geçti:

Soru: Türkiye için nükleer tehlike büyüyor şeklinde haberler var.

Özal: Yahu kardeşim, bu işi teknisyenler bilir. Bana ne soruyorsunuz? Çok meraklısınız. Daha doğrusu şöyle bir radyasyon artsa 10-15 misli, manşetlerimizi atsak diyorsunuz.

Gazeteciler: Hayır efendim, o zaman çok büyük bir paniğe neden olur.

Özal: İşte öyle istiyorsunuz, tirajımız artsın diye.

Gazeteciler: Biz insanların ölmesini istemeyiz.

Özal: Tabii istemezsiniz, yani sizin istediğiniz birey olarak söylemiyorum; ama olursa büyük haber olur.

Gazeteciler: Meteoroloji, rüzgâr tahminleri vermiyor.

Özal: Balkanların üzerindeymiş canım. Romanya ve Bulgaristan üzerindeymiş. Yayıldıkça etkisi azalıyormuş; bizimkiler öyle söylüyorlar. Tehlikesi yok diye.

(...) Radyasyon tehlikesinin ülkemizi ne ölçüde etkileyeceği konusunda Devlet Bakanı Abdullah Tenekeci, 'Tehlike kapımızda... Bu işin şakaya gelir tarafı yok. Kamuoyunun gerçekleri öğrenmesi ve ne gibi önlemler alınabileceği konusunda kendilerine bilgi verilmesi gerekir' dedi. Konuyla ilgili olarak hükümet, Atom Enerjisi Başkanlığı yetkilileri ve bilim adamları farklı görüşler savunurlarken, Devlet Bakanı Tenekeci şunları söyledi: Bütün temennimiz atmosfer hareketlerinin güneyden kuzeye doğru yönelmesi idi. Başlangıçta da böyle oldu. Bu yüzden İsveç, Finlandiya ve Polonya, Çernobil Nükleer Santralından yayılan radyasyonları derhal fark etti. Ancak bugünlerde rüzgâr ve atmosfer hareketleri yön değiştirdi. Kuzeyden güneye doğru hareket eden atmosfer akımları Balkanlar'da bir yüksek basınç merkezi oluşturdu. Olayın meydana geldiği Çernobil ile ülkemiz arasındaki uzaklık 2 bin kilometreden fazla olduğundan, bu afetten ne kadar etkileneceğimizi zaman gösterecektir. Şansımız varsa şu günlerde Afrika'da oluşacak yeni bir cephe sistemiyle Balkanlar'dan ülkemize gelecek atmosfer akımı önlenir. Aksi halde ülkemiz de bu büyük tehlike ile karşı karşıya

kalabilir. Yugoslavya, Romanya'da olduğu gibi halkımız da bu durumda derhal uyandırılmalıdır.

Nükleer kazaya insan hatası yol açtı: Kiev'deki Çernobil Nükleer reaktörü radyasyon saçmaya devam ederken, Sovyetler Birliği ilk kez resmi bir ağızdan, faciayla ilgili olarak, dünya kamuoyuna ayrıntılı bilgi verdi ve kazaya 'insan hatasının' neden olduğunu açıkladı. Sovyet Komünist Partisi Moskova Bürosu Şefi Boris Yeltsin'in Federal Alman ARD Televizyonu'na Çernobil faciası konusunda yaptığı açıklama, ilgiyle karşılandı. Reaktördeki yangının henüz söndürülemediğini açıklayan Yeltsin, radyasyon yayılmasını önlemek amacıyla reaktörün üzerine helikopterlerle binlerce torba kum, kurşun ve tonlarca bor atıldığı söyledi. Bölgedeki su kaynaklarına radyasyon bulaştığını kabul eden, ancak nehirlerin henüz kirlenmediğini öne süren Sovyet yetkilisi, tehlikenin giderek ortadan kalktığını savundu. Diğer taraftan Çernobil'den yayılan radyasyon bulutunun İngiltere'ye kadar ulaştığı, bu arada Doğu Avrupa ve İskandinavya'dan sonra Ortadoğu'da da radyasyon oranının yükseldiği bildirildi. Öte yandan aralarında İran, Irak ve İsrail'in de bulunduğu çeşitli Ortadoğu ülkelerinde radyasyona karşı önlemler alınmaya başlandığı haber veriliyor. Ajansların bildirdiğine göre, Doğu Almanya'daki radyasyon oranı ise, normalin 100 katına çıktı. Batı Almanya'da ise, taze sütte radyasyon olabileceği gerekçesiyle, halka çocuklarına süt yerine süt tozu verilmesi çağrısında bulunuluyor. Bu arada İtalya'da, yeşil salata gibi tarla ürünlerinin satışı ile 10 yaşından küçük çocukların ve hamile kadınların taze süt içmeleri 15 gün süreyle yasaklandı.

Örte yandan Sovyet Resmi Haber Ajansı (TASS), Çernobil civarında durumun normale döndüğünü bildirirken Kiev ve çevresinden bazı görüntüler yayınladı. Kazanın meydana geldiği Ukrayna Cumhuriyeti'nin başkenti Kiev'de yarın başlayacak bisiklet yarışı için tüm hazırlıkların tamamlandığını ve yarışın belirlenen tarihte yapılacağını duyuran TASS "Batılı politikacılar Çernobil kazasını kirli siyasi emellerine alet ediyorlar" suçlamasında bulundu. Sovyet Komünist Partisi'nin resmi yayın organı olan Pravda Gazetesi de Amerikan ve Avrupa basınını Çernobil kazasından sonra bir korku ve dehşet kampanyası başlatarak 'Dünyanın dikkatini iğrenç Libya saldırısından uzaklaştırmaya çalışmakla' suçladı."

Daha önce toplumu rahatlamak adına yapılan açıklamaların tersine kazanın etkilerinin Türkiye'yi de etkilemeye başladığı yetkililer tarafından da kabul edilmeye başlanmıştır. Her ne kadar dönemim Başbakan'ı Turgut Özal ile gazetecilerin diyaloğunda geçiştirici cevaplar verilse de Devlet Bakanının olayın ciddiyetine dikkat çektiği görülmektedir.

Diğer yandan Sovyet yetkililer kazanın insan hatası nedeniyle çıktığını ilan etmiş ve tehlikenin giderek azaldığını belirtmiştir. TASS tarafından kazanın olduğu Kiev şehrinde durumun normale döndüğünü göstermek için ertesi gün başlayacak bisiklet yarışının planlanan tarihte gerçekleşeceğini duyurmuştur. Ayrıca Çernobil

kazasının Batılı devletler tarafından propaganda aracı olarak kullanıldığını ima ederek Libya saldırısına yönelik dikkatin Rusya'ya çekilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir.

5 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde sürmanşette yer alan haberler aşağıdaki gibidir:

"Bulut Tedirginliği: Rüzgârın etkisiyle Romanya'dan Türkiye üzerine kayarak özellikle Trakya ve Batı Karadeniz Bölgesini etkisi altına alan radyasyon yüklü ölüm bulutu, uzmanlarca adım adım izleniyor. Başbakanlık Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yüksel Özemre, çeşitli yerlerde yapılan ölçümlerde şimdilik büyük bir tehlikenin söz konusu olmadığını, Trakya'da radyoaktivitenin normal düzeyde olduğunu fakat yağmur yağan yerlerde toprakta yoğunlaştığını belirtti. Yağmur sularının kullanılmaması ve birikintilerden uzak durulması uyarısında bulunurken birçok ailenin bebeğini sokağa çıkarmaya çekindiği gözlemlendi.

Anadolu Üniversitesi Fen Fakültesinden Atom Mühendisi Prof. Dr. Tolga Yarman Hürriyet için "Radyasyon hesabı" yaptı. "Eğer yıllık radyasyonun 7 katı bir kaç saat zarfında alınırsa on binde bir olasılıkla kan kanserine yakalanıyor." *Ölçümlerden sonra "şimdilik önemli bir tehlike bulunmadığı" bildirildi. Kapıkulede bazı tır sürücüleri ve görevliler; baş ağrısından, boğaz yanmasından yakındılar. Bunun psikolojik olabileceği ifade edildi. Bazı hayvanlarda ise karın şişmesi görüldü."*

6 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet Gazetesinde yer alan haberde bulut etkisinin geçtiği ve yiyeceklerden korkulmaması gerektiği belirtilirken kazanın gerçekleştiği reaktörün gömüldüğü bilgisi paylaşılmıştır. Haberlerin detayları şu şekildedir:

"Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre, son ölçümlerden sonra 'Vatandaşlar afiyetle etlerini yiyebilir, süt ve suları içebilir' dedi. Dün, radyasyon tehlikesinin kalmadığını açıklayan Özemre, sadece Edirne civarındaki kırsal alanlarda radyasyonun yerde bulunduğunu, bunun da 2-3 gün içinde ortadan kalkacağını bildirdi. Karadeniz'de radyasyonun tehlikesinin bulunmadığını, balıklar üzerinde de denemeler yapıldığını ifade etti. Ayrıca Karadeniz'de tutulan balıkların radyoaktivitesinde bir artış olup olmadığının haftada 2 gün olmak üzere 4 ay süreyle kontrol edileceğini, bir artma söz konusu olursa, hangi balıkların yenilmemesi gerektiğinin duyurulacağını ifade etti. Önceki gün saat 20.20 civarında Edirne yöresinde yağan yağmurun radyasyon ihtiva etmediğini açıklayan Özemre, topraktaki radyasyon oranının da yarı yarıya azaldığını, havada radyasyon bulunmadığını bildirdi. Birkaç gün içinde tehlikenin tamamen ortadan kalkacağını açıklayan Başkan, korkulacak bir şey kalmadığını, vatandaşların, yiyecek ve içeceklerinde bir tehlikenin söz konusu olmadığını sözlerine ekledi.

Ege Üniversitesi Nükleer Bilimler Enstitüsü'nce yapılan son ölçümde radyoaktif elemanlara rastlandı. Ancak miktarın 'endişe yaratmayacak ölçüde küçük' olduğu bildirildi. Enstitü Müdürü Doç. Dr. Selman Kınacı 'Artacağını da sanmıyoruz. Bu kâbus böylece biter' dedi. (...) Ekibiyle birlikte çalışmalarını sürekli sürdüren Enstitü Müdürü Doç. Dr. Selman Kınacı, konuyla ilgili olarak şöyle dedi: 'Evet, radyoaktif serpinti tespit ettik, ama bu miktar çok az. Artacağını sanmıyoruz. Böyle

patlamalarda yayılma alanı 1400 kilometre olarak bilinmektedir. Bize gelenler de ancak serpintinin kırıntısı olabilir. Bizce, endişe edilecek bir durum yoktur.'

Çernobil Santralı'ndaki kazadan sonra radyasyonun Karadeniz Bölgesini de etkilediği söylentileri üzerine balık tüketiminde önemli oranda düşüş, fiyatlarda ise beklenmedik ucuzluk görüldü. Balıkçılar, bu gelişmeyi 'Balıkta radyasyon şoku' olarak değerlendirdiler.

Reaktör gömülüyor: Sovyet Komünist Partisi Moskova Büro Şefi Boris Yeltsin, Çernobil santralindeki radyasyon sızıntısının dün tamamen durdurulduğunu açıkladı. Federal Alman Komünist Partisinin kongresi için Hamburg'da bulunan Yeltsin, kazadan sonra oluşan nükleer bulutun gözden kaybolmakta olduğunu ve bölgedeki radyasyon oranının giderek düştüğünü de bildirdi. Öte yandan Sovyetler, Çernobil nükleer kaza bölgesini ilk kez TV'den Sovyet halkına gösterdiler. Sovyet TV'si önceki gece kazaya uğrayan nükleer santrali gösteren bir film yayınladı. Helikopterden çekilen renkli filmde santralın hasara uğramayan 3 numaralı ünitesi ile kazada hasar gören 4 numaralı ünitesi gösterildi. İki dakika süren filmde yangınla ilgili olarak duman veya alev görülmedi. Filmle ilgili haberde ise tahribatın Batı basınında abartıldığı kadar büyük olmadığı, sadece bir reaktörün hasar gördüğü ileri sürüldü."

Atom Enerjisi Kurumu başkanının yaptığı açıklamada gıda tüketiminde korkulacak bir şey olmadığı, balık tüketimi ile ilgili de ölçümlerin devam ettiği belirtilmiştir. Ege Üniversitesi Nükleer Bilimler Enstitüsü de benzer şekilde bir açıklama yaparak tespit edilen radyoaktivitenin tehlikeli boyutta olmadığı bildirmiştir. Diğer yandan balık tüketiminin azaldığı ve fiyatlarda düşüş gözlemlendiği belirtilmiştir. Yetkililer tarafından yapılan itidalli açıklamalara rağmen toplum tarafından verilen tepkilerin temkinli olduğu haberlerde görülmektedir.

Rusya'dan gelen haberlerde ise reaktörden sızıntının tamamen durduğu, radyasyon bulutlarının da gözden kaybolmakta olduğu ifade edilmektedir. Sovyet televizyonlarında ilk kez Çernobil'den görüntüler paylaşılmış ve Batı basınında abartıldığı kadar bir hasar olmadığı yönünde kanıt sunularak dünya kamuoyuna mesaj verilmiştir.

7 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin arka sayfasında yer alan "İşte Ölü Kent" başlıklı haberlerde Çernobil Nükleer Santralının bulunduğu şehirden fotoğraf paylaşılmıştır (Şekil 3.16.).

Şekil 3.16. 7 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin arka sayfa haberi

İç sayfalarda yer alan haberlerin detayları ise şu şekildedir:

"Çernobil Nükleer Santralı'nın çevresinde insan yaşamıyor. Santralın hemen yanındaki 50 bin kişilik 'Pripyat' Kenti tamamen boşaltıldı. Ayrıca, yöredeki diğer yerleşim birimlerinden de 2,5 milyon insana yer değiştirildiği bildirildi. Böylece, santrala yakın yerleşim alanları 'ölü kent' görünümünü aldı. Tehdit altındaki Kiev Kenti'nde oturanlar ise korku içinde yaşamalarına rağmen, onların şehirden uzaklaşmalarına izin verilmedi. Bu durum, Batı basınında yoğun eleştiri konusu oldu. Kaza hakkında ilk kez açıklama yapan Sovyetler Birliği Komünist Partisi yayın organı Pravda, dünkü sayısında nükleer reaktörden hâlâ duman yükseldiği açıklandı.(...)

Bu arada, radyasyon konusunda uzman Doğu ve Batı Avrupalı yetkililer Çernobil'deki nükleer kazayla ilgili gelişmeleri görüşmek üzere dün Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da bir araya geldiler. Bir Sovyet diplomatın da hazır bulunduğu toplantıda, radyasyon tehlikesiyle karşı karşıya kalan ülkelere yapılacak tavsiyeler ele alındı. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) yürütme organları ise dün yaptıkları toplantıda Doğu Avrupa ülkelerinden yapılan gıda maddeleri ithalatını durdurmak için karar aldı. (...)

Hollanda ve Federal Almanya'da radyasyonun tehlikeli boyutlarda olmadığı söylenmesine rağmen, çok sıkı önlemler uygulanıyor. Hollanda'da ineklerini dışarıda otlattıkları için 125 çiftçi cezalandırıldı. 150 bin litre süte el konuldu. Federal Almanya'da sebze satışları tamamen durdu. Yuvalarda çocukların bahçeye çıkartılması yasaklandı. Ülkeye girenler sürekli kontrol altında tutuluyor, birçok kent ve kasabada ise caddeler yıkanıyor. Alman çiftçiler, tonlarca ürünün ziyan olduğunu ileri sürerek Sovyetlerden tazminat istemeye hazırlanıyorlar.

Alman 'Der Spiegel' Dergisi'nde yer alan bir yazıda, binlerce Ukraynalının ileride kansere yakalanabileceği kaydedildi. Kazanın ardından Moskova'nın atom enerjisi üretimini kısıtlaması ve Ukrayna'da üretilen tarım ürünlerinin uzun bir süre için imha edilmesi halinde bunun Sovyet ekonomisi için ağır bir darbe olacağı ve ekonomik programların bir çıkmaza sürükleneceği öne sürülüyor. Dergide, Doğu Bloku ülkelerinde de Çernobil kazasından bu yana Sovyetler Birliğinin önemli ölçüde prestij kaybettiği görüşü yer alıyor. Bunun en büyük iki nedeni de; Doğu Bloku ülkelerinde

yiyecek maddelerinin bir bölümünün sağlığa zararlı bulunması ve Sovyetler'in kardeş ülkelere sattıkları nükleer santralların ne denli tehlikeli olduğunun anlaşılması olarak gösteriliyor. Batı dünyasında Sovyetler Birliği, kaza hakkında zamanında bilgi vermediği için şiddetle eleştiriliyor. 'Kara çayır' anlamına gelen Çernobil'deki kazadan kısa süre önce, Ukrayna Enerji Bakanı Vitali Sklyarov'un bir Sovyet dergisine verdiği demeçte, 'Bir reaktörün erimesi 10 bin yılda bir görülür' demişti. Bugün artık Sovyetler Birliği'nde de, Batı dünyasında da atom enerjisinin tehlikesizliği yolundaki bu gibi demeçler kimseyi inandırmıyor. Buna karşılık saygın tıp otoriteleri, 'Bir hastalık yoktur. Radyasyon, ölümün bizzat kendisidir' yolunda açıklamalarda bulunuyorlar.

Ölüm bulutu yalayıp geçti: Sovyetler Birliği'ndeki nükleer santralda meydana gelen kaza sonrası ülkemizi tehdit eden radyasyon tehlikesinin tamamen ortadan kalktığı açıklandı. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Ahmet Yüksel Özemre, radyasyondan belirli ölçüde etkilenen Trakya bölgesindeki ürünlerin bir zarar görmediğini belirterek, 'Allah'a şükürler olsun ki, bu tehlikeyi Türkiye çok ucuz atlattı' dedi. Özemre, radyasyon dalgasının Sinop ile Anamur arasındaki çizginin batısında kalan bölgeleri "yalayıp" geçtiğini vurguladıktan sonra şunları söyledi: 'Zamanında alınan önlemler sayesinde tehlike tamamen önlendi. Halkımız da ayrıca duyarlıydı. Bu arada rüzgâr da bize yardımcı oldu.'

Edirne Valisi Enver Hızlan, HHA muhabirine yaptığı açıklamada, kendilerine ulaşan değişik bir bilgi olmadığını ve daha önce alınan önlemlerin sürdürüldüğünü belirterek şunları söyledi: 'Radyasyonun etkisi, toprağa inmesi halinde tamamen yok olmaktadır. Bu nedenle sebze ve meyveler için bir durum bulunmamakta, etkili ve dikili ürünlerin imhası düşünülmemektedir. Üreticilerin kaygılanmasına hiçbir neden yok. Önlem olarak halen kapalı yerlerde saman ve kuru yemle beslenen hayvanların sütü de, normal olarak alınmakta, bir bölümü günlük ihtiyaçlar için kullanılırken, kalanı da peynir yapımına ayrılmaktadır.'

Haberde 50 bin kişinin tahliye edilmesiyle ölü kente dönüşen Pripyat kentinin durumuna ve ülke genelinde 2,5 milyon insanın yer değiştirmesine rağmen Kiev'de yaşayan insanların şehirden ayrılmalarına izin verilmemesinin Batılı devletlerce eleştirildiği belirtilmiştir. Daha önce Sovyet yetkililerin reaktördeki yangının söndüğünü söylemelerine rağmen Komünist Parti yayın organı Pravda'nın yangının devam ettiğine yönelik haberi Sovyetlerin içinde olduğu çelişkili durumu göstermektedir.

Avrupa Ekonomi Topluluğu, Doğu Avrupa ülkelerinden gerçekleştirilecek gıda ithalatını durdurma kararı kazanın ekonomik etkileri açısından önemli bir gelişmedir. Türkiye'deki yetkililerin aksine Hollanda ve Federal Almanya'daki yetkililer tehlikenin yüksek olmamasına rağmen yoğun önlemler alınması bakış açısı farkını ortaya koymaktadır. Alman Der Spiegel dergisine göre Çernobil Kazasından sonra Sovyet Rusya'nın hem ekonomik yönden etkilenmiş hem de büyük bir prestij kaybı yaşamıştır.

Kaza sonrasında yeterli bilginin paylaşılmaması bunun en büyük nedeni olarak gösterilmiştir. Nükleer enerjiye olan güvenin de azaldığı belirtilirken tıp uzmanlarının radyasyonu ölümün bizzat kendisi olarak gördüklerine dikkat çekilmiştir. Türkiye'deki yetkililerin ise tehlikenin tamamen geçtiğine yönelik açıklamaları "ölüm bulutu yalayıp geçti" başlığıyla verilmiştir.

8 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi arka sayfasında yer alan haberde "Nükleer İtiraf" başlığı ile endişe verici durumun sürdüğü itiraf edilmiştir (Şekil 3.17.).

Hürriyet
GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE
TÜRKİYE TÜRKLERİNDİR
Sovyetler Birliği açıkladı:
"Çernobil'de endişe verici durum sürüyor"
Nükleer itiraf
● Nükleer kazanın üzerinden günler geçtikten sonra, Sovyet resmi haber ajansı TASS, santral çevresinde durumun hâlâ endişe verici olduğunu ve radyasyon bulaşmış kişilere özel bakım uygulandığını bildirdi.
● Sovyetler Birliği'nin, sadece Federal Almanya'da bulunan 133 kişilik özel "nükleer itfaiye" ekibinden yardım istediği açıklandı. Amerikalı nükleer fizikçilere göre, santralda bir "hidrojen patlaması" meydana geldi.
19. Sayfada

Şekil 3.17. 8 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi arka sayfa haberi

İç sayfalarda yer alan haber detayları şu şekildedir:

Sovyetler Birliğinde, Çernobil nükleer santralında meydana gelen kazayla ilgili olarak Pravda Gazetesi'nin yaptığı açıklamaların ardından, dün de Sovyet resmi haber ajansı TASS, ilk kez olay hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Sovyet resmi haber ajansı TASS, nükleer santralın çevresindeki 30 kilometrelik alan içinden tahliye edilenlerin hepsine özel bakım uygulandığını açıkladı. Haberde bu kişilerden hiçbirinin hayati tehlike içinde bulunmadığı ileri sürüldü. Açıklamada, kazanın yan etkilerinin giderilmesi ve bölgenin radyasyondan temizlenmesi için çalışmaların sürdüğü de kaydedildi. TASS'ın 'itirafı' yangının hâlâ sürdüğünü ortaya koydu. Kiev Radyosu'ndan sürekli olarak olayla ilgili gelişmelerin halka duyurulduğunu belirten TASS, sebzelerin tarlada ve mağazada olmak üzere iki kez denetlendiğini bildirdi. Ayrıca doktorlar ve uzmanların bölgedeki radyoaktivite durumunu aralıksız inceledikleri de kaydedildi.

Öte yandan, Amerikalı nükleer fizikçiler, Sovyetler Birliğinin nükleer santral kazasına ilişkin yaptıkları açıklamalardan reaktörde 'hidrojen patlaması' meydana gelmiş olabileceğinin anlaşıldığını belirttiler. Patlamanın santralın faaliyette olmadığı bir sırada meydana geldiği yolundaki Sovyet açıklamasını mantıklı bulan uzmanlar, yangına patlamanın yol açtığı görüşünde birleştiler. Bu arada, Sovyetler Birliği, Federal Almanya'daki nükleer itfaiyeden yardım istedi. Almanya'da yayınlanan Bild Gazetesi, Sovyetler'in Çernobil nükleer santralındaki yangını hâlâ söndüremediğini bu nedenle yardım talebinde bulunduğunu yazdı. Dünyada sadece Almanya'da bulunan ve

133 kişiden oluşan itfaiye ekibi uzaktan kumanda edilen robotlarla donatıldığından, nükleer yangınlarda etkili oluyor.

Öte yandan, 1984 yılında Arjantin, İsveç, Meksika, Hindistan ve Tanzanya ile birlikte silahlanma yarışına karşı bir mücadele başlatan Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu, bu ülkelerle birlikte nükleer denemelerin ve nükleer santralların inşasının yasaklanması için çağrıda bulunmaya hazırlandıklarını bildirdi.

Batılı ülkelerin baskıları nedeniyle zor günler yaşayan Sovyet yönetimi tehlikenin geçmediğine dair açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Radyasyona maruz kalan kişilere yönelik gerçekleştirilen özel bakım ile ilgili bilgi verilirken yangının hala söndürülemediği ve Federal Almanya'dan yardım talep edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca nükleer enerjiye yönelik dünya genelindeki tepkilerin arttığı haber içeriğinde yer almaktadır.

İç sayfalarda yer alan bir diğer haber içeriği de Dr. Gündüz Tezmen tarafından yapılan radyasyon ile ilgili bilgilendirme yazısıdır:

"(...) Radyasyon tıp alanında bilinçli ve kontrollü bir şekilde ve çok küçük dozlarda kullanıldığı için sağlık açısından önemli zararlar yaratmaz. Sağlık için tehlikeli olanı atom hidrojen, nötron bombaları gibi nükleer silahların bir toplumu yok etmek için bilinçli olarak kullanılması ya da geçen gün olduğu gibi nükleer güçte çalışılan ortamlardaki kazalar sonucu kontrolsüz salınmış şeklidir. Nükleer santrallarda bu gibi kazalar zaman zaman olmuş ve muhtemelen daha olacaktır.

Radyasyon nasıl etkiler? İyonizan ışınlar canlıların hücrelerinde de iyonizasyon adı verilen olaylara yol açar. Hücrenin protoplazma denilen kısmı ile vücuttaki su arasında bazı biyokimyasal işlemler oluşur. Bu işlemler radyasyon dozuna ve geçen süreye göre bazı değişmeler gösterir. Hızlı çoğalma yeteneği olan hücreleri daha çok etkileyen bu olaylar hücre çekirdeğindeki DNA molekülünün yapısını da değiştirerek, kişilerin kromozomlarındaki genleri tahrip ederler. Bunun sonucu da o kişinin çocuklarında da bazı hastalıklar ve sakatlıklar görülmesidir. Bütün bu olaylar maruz kalınan radyasyonun dozuna göre farklılıklar gösterir. Bu dozun belirlenmesinde ölçü olarak RAD kullanılır. İngilizce, "Radiation Absorbed Dose" kelimelerinin baş harflerinden oluşmuş bu ölçü birimi vücut dokuları tarafından emilen radyasyon miktarını gösterir. Ayrıca radyasyona maruz kalınan süre de çok önemlidir. Düşük radyasyon dozları sağlık için tehlike yaratmazken bu doza uzun süreler maruz kalınması, kromozomların etkilenmesine ve ırsi bozuklukların ortaya çıkmasına neden olur.

Hangi organlar etkilenir? Çok yüksek dozlar hücrelerin tümünü tahrip ederken, daha düşük dozlar öncelikle hücre çoğalma yeteneğini bozar. Bu nedenle hücre çoğalma hızı fazla olan organlar öncelikle etkilenir."

9 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfasında "Düpedüz Cinayet" ve "İhracata radyasyon darbesi" alt başlıklarıyla verilen haberlerin detayları şu şekildedir:

"Nükleer Santral olayının en korkunç boyutu, dün ortaya çıktı ve Sovyetler Birliği yöneticilerinin ölüm bulutunu, yoğun radyasyon etkisindeki Kiev Kenti halkından 10 gün boyunca gizlediği anlaşıldı. 'Düpedüz cinayet' diye nitelenen bu tutum, Batı'da büyük bir şok yaratırken, gerçeğin öğrenilmesi üzerine Kiev'de büyük panik yarattı. Kentte büyük bir 'ölüm kaçışı' başladı ve halk tren istasyonlarına, hava alanlarına hücum etti. Güvenlik görevlileri paniğin büyümemesi için, alarma geçti ve kritik yerlerde barajlar oluşturuldu. Kent akın akın boşaltılırken, çocuklara öncelik verildiği bildirildi.

Sovyet Komünist Partisi resmi organı Pravda Gazetesi, Çernobil Nükleer Santralında meydana gelen kazanın üzerinden 13 gün geçmesine rağmen, 'Bölgede radyasyonla mücadelenin bitmediğini" açıkladı. "Binlerce kişinin büyük bir azimle mücadeleye katıldığını' yazan gazete, nükleer santralın üzerine günlerden beri kum, bor, kurşun atıldığını ve erimiş madenin çevredeki ırmaklara karışıp halkın içme sularını zehirlemesinden endişe edildiğini bildirdi. İngiliz Yayın Kurumu BBC ise, nükleer santrala 130 kilometre uzaklıktaki Kiev'den kaçmak isteyen halkın tren istasyonlarında, havaalanlarında büyük izdiham yarattığını haber verdi. BBC, gişelerin önünde uzun kuyruklar oluşturan halkın, bir an önce bilet alıp kentten ayrılabilmek için birbirini çiğnediğini bildirdi. BBC, Kiev'deki muhabirine dayanarak verdiği haberde, Kiev halkına kazanın ayrıntıları hakkında sadece 3 gün önce açıklama yapıldığını, ayrıca santralın çevresinde yaşayan 30 bin kişinin yine ancak, üç gün önce Kiev'e nakledildiğini açıkladı. Batılı gözlemciler, buna ve Kiev halkının uyarılmayışına "cinayet" gözüyle bakıldığını ifade ettiler.

Toplumdan gelen baskılar sonucu Sovyet yetkilileri, bazı gerçekleri nihayet halka açıklamak zorunda kalıyorlar. Ukrayna Sağlık Bakanı Anatoli Romanenko, resmi haber ajansı TASS'a verdiği demeçte, 'Rüzgârların son günlerde yön değiştirmesi yüzünden Kiev'deki radyasyon oranının arttığını' söyledi. Sağlık Bakanı, bu artışa rağmen, bölgede insan sağlığını tehdit eden bir durum olmadığını ileri sürdü. Ancak Kievlilerin kendi başlarının çaresine bakmaya çalıştıkları anlaşılıyor. Bu durumu Sağlık Bakanlığının, 'Çok sayıda kişinin radyasyona karşı bilinçsizce ilaç kullanarak zehirlendiği' yolundaki açıklaması da kanıtlıyor.

İhracatta radyasyon darbesi: Suudi Arabistanlı firmalar 'radyasyon bulutu etkisi' altında kaldığı gerekçesiyle dün Türkiye'den gıda malı alımını kestiler. Dün sabah saat 08.05'te İstanbul Atatürk Havalimanı'ndan Dahran'a hareket eden Türk Hava Yolları'na ait TK 830 Sefer sayılı uçağa yüklenen Ortadoğu Entegre Et Sanayiine ait 2 bin ton et, Ankara'da gerisin geriye indirildi. Türk Hava Yolları, ayrıca, dün akşam 20.15'te İstanbul Ankara-Cidde seferini yapacak THY uçağına, Ram Dış Ticaret, Tarım Et, Pınar Et'e ait 13 ton eti almadı. Suudi Arabistan'a ihraç edilen etlerin sevkiyatını yapan Ulu Trans Uluslararası Taşımacılık Firması'nın Genel Koordinatörü Ahmet Enön, 'Suudi Arabistan'a hava yoluyla günde 60 bin dolarlık et sevk ediyorduk. Bu durum, ihracatçı firmaları önemli ölçüde etkileyecektir' dedi."

Her geçen gün yeni skandalların ortaya çıktığı Sovyetlerde, kaza sonrasında 10 gün boyunca Kiev halkına gerekli uyarıların yapılmadığının ortaya çıkmasıyla birlikte

Kiev şehrinden ölüm kaçışı başladığı ve bu durumun Batılı devletlerce "cinayet" olarak değerlendirildiği haberlerde ifade edilmiştir.

Diğer yandan, kazanın Türkiye ekonomisine olan olumsuz etkileri ortaya çıkmaya başlamış ve önemli ihracat pazarlarından birisi olan Suudi Arabistan Türkiye'den gıda alımını durdurmuştur.

10 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde, Suudi Arabistan tarafından gıda ürünlerine yönelik mal alımını durdurma uygulamasının iç piyasalarda ucuzluk beklentisine neden olduğu haberlerde yer almıştır:

"Suudi Arabistan'ın 'radyasyon olabilir' gerekçesiyle Türk gıda maddelerinin alımını durdurması, iç piyasaya olumlu yansıyacak. Özellikle yaş sebze ve meyve uzun süre dayanamayacağı için Suudi Arabistan için düşünülen ürünler iç pazara akacak. Bu da fiyatları düşürecek… Adana, Mersin, Antalya başta olmak üzere güney illerimizden Suudi Arabistan'a ihraç edilen yaş sebze ve meyvelerin de sınırdan geri dönmeye başladığı belirtildi. Bu nedenle, Suudi Arabistan'a sevk edilmek amacıyla hazırlanan mallar iç piyasaya verilecek. Bu da, Suudi Arabistan pazarı açılana kadar, fiyatların düşmesine neden olabilir.

11 Mayıs 1986 tarihli haberde Dünya kamuoyuna boyun eğen Sovyetlerin Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının komşu ülkelere faciayla ilgili bilgi verme konusunda ikna edildiği yer almıştır:

"(...) Ajansın başkanı Hans Blix, Sovyetlerin Çernobil santralı civarındaki radyasyon düzeyi konusunda kendilerine her gün düzenli olarak bilgi vermeye razı olduklarını açıkladı. Bilindiği gibi Sovyetler birliği, kazanın meydana geldiği tarihten bu yana, olay hakkındaki bilgi isteyen tüm dünya ülkelerine ısrarla kulaklarını tıkamıştı. Sovyetlerin bu tutumu, bütün insanları tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle dünyada sert tepkilere yol açmıştı.

Diğer yandan Kiev'de 250 bin öğrenci için yaz tatili erkene alınmış ve okullar tatil edilmişti. Kiev'den kadın ve çocuklarla dolu trenlerin Moskova'ya gelmeye devam ettiği bildirildi. Bu arada Sovyet Novosti Haber Ajansı Şefi Der Spiegel'e yaptığı açıklamada, Çernobil nükleer kazasında ölenlerin sayısının 4 olduğunu duyurdu.

12 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan iç sayfa haberlerinde Rusya içerisindeki belirli kesimlerin de Kremlin'i eleştirmeye başladığı "Çernobil'i dünyaya geç duyurduk" başlığı ile verilmiştir:

"Novosti Haber Ajansı'nın başkanı Valentin Falin, 'Kremlin kazayı daha önceden duyurmalıydı. Oysa bu kez en doğru yolu seçmedi' dedi. Avrupa ülkelerinde ise nükleer enerji aleyhtarı gösteriler devam ediyor. Yugoslavya'da halk Sovyetlerden tazminat istenmesi için gösteri yaptı."

13 Mayıs 1986 tarihli haberde, tehlikenin geçtiği belirtilirken ölü sayısının 8'e yükseldiği ve 3 santral görevlisinin görevi ihmalden cezalandırıldığı açıklanmıştır:

"Sovyetler Birliği, Çernobil Nükleer Santralındaki yangının tamamen sona erdiğini güvence vererek resmen açıklarken, 3 santral görevlisi de ihmalkârlık suçundan disiplin cezasına çarptırıldılar. Patlamadan sızan radyasyonun etkisiyle 6 kişinin daha öldüğünü açıklayan Sovyet televizyonu yanık ve radyasyon etkisiyle 35 kişinin durumunun çok ciddi olduğunu kaydetti."

14 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi arka sayfasında yer alan "8 nükleer soru" başlıklı haberde radyasyonun insan vücuduna etkileri ile ilgili açıklamaların yanı sıra cevap bekleyen 8 soru sıralanmıştır (Şekil 3.18.):

Şekil 3.18. 14 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin arka sayfa haberi

"(1) Sovyetlerin verdiği bilgiler ne derecede inandırıcı? Kazanın büyüklüğünü ve dehşetini gizlemek amacıyla yapıldığı belli olan zoraki açıklamalar; hem tutarsız, hem karışık, hem de haber kaynaklarına göre çeşitli farklılıklar gösteriyor.

(2) Kaza mahallindeki kesin ve son durum nedir? Batılı uzmanlara göre, durum hiç şüphesiz hala çok kritik. Geçtiğimiz hafta başında önü alınmadığı ileri sürülen yangın, hala tehlike saçıyor.

(3) Reaktördeki yangın daha ne kadar sürer? Bilinmiyor, sadece tahminler var.

(4) Öteki üç reaktör için tehlike nedir?

(5) Kazadan sonra oluşan reaktif bulut nerede? Reaktörde 26 Nisan'da meydana gelen patlamadan sonra meydana gelen bulutun kesinlikle kuzey yarın kürede olduğu; İskandinavya ülkelerini yaladıktan sonra Orta Avrupa'ya indiği biliniyor. Ancak şuandaki yeri ve etki alanı konusunda tereddütler var.

(6) Atmosferde yeni bir hava kirliliği, yeni bir facia söz konusu olur mu? Uzmanları en çok bu soru ürkütüyor.

(7) Yeraltında bir kirlenme söz konusu mu?

(8) Batı Avrupa ülkeleri için risk devam ediyor mu?

Diğer bir haber başlığında ise "Tehlike yüzyıllarca sürecek" başlığı ile şu ayrıntılara yer verilmiştir:

"Sovyetler Birliği, santral çevresindeki radyasyonun tehlikesinin tamamen ortadan kalkması için reaktörün yüzyıllarca betona gömülü biçimde durması gerektiği bildirildi."

15 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde Sovyet Komünist Parti Genel Sekreteri Gorbaçev'in açıklamalarına yer verilmiştir:

"Çernobil Nükleer Santralındaki kazadan sonra ilk kez konuşan Sovyet lideri Gorbaçev, kazada 9 kişinin öldüğünü kazadan etkilenen diğer 299 kişinin de hastanelerde tedavi gördüğünü açıkladı. Gorbaçev kazanın sebepleri hakkında konuşmak için erken olmasına rağmen, reaktörün faaliyetinin durdurulmasının planlandığını belirtti. (...) Gorbaçev, Çernobil kurbanlarının Moskova'daki hastanelerde tedavi eden ABD kemik iliği uzmanlarına teşekkür etti. Ayrıca Sovyetler Birliğinin tek taraflı nükleer deneme yasağını 6 Ağustos'a kadar uzatmaya karar verdiklerini de açıkladı. Gorbaçev, 'Çernobil kazası, nükleer savaşın insanlık için ne büyük bir felaket olabileceğini göstermiştir' dedi.

Öte yandan, Amerikan NBC ve ABC televizyonlarının, tatilini Kiev yakınlarında geçirdiğini söyleyen bir Yugoslav turistten alıp yayınladıkları, Çernobil reaktörünü yanarken gösteren TRT'nin de Türk seyircilerine izlettiği film, sahte çıktı. İtalyan devlet televizyonu RAI, filmde yanarken görüntülenen tesisin Çernobil Santralı değil, İtalya'nın Trieste Kentindeki bir çimento fabrikası olduğunu bildirdi."

Gorbaçev'in açıklamaları Çernobil Nükleer Kazasının Sovyet yönetiminin ilk günlerde sergilediği katı tutumunda yumuşama olduğunu göstermektedir. Sahte görüntülerin televizyonlarda doğrulanmadan yayımlanması ise bir kara propaganda örneği olarak dikkat çekmektedir.

16 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan "Radyasyon fırsatı!" başlıklı haberde Avrupa devletlerinin Türkiye'den sebze taleplerinde artış olduğunu ve Suudi Arabistan'ın kısıtlamayı kaldırdığı belirtilmektedir:

"Federal Almanya, Hollanda, Fransa ve İsviçre'den Türk sera malları talep eden firma sayısı arttı. İhracatçılar talebin, sebzelerimizin radyasyon bulutu yememiş olmasından kaynaklandığını söylediler. (...) Konu ile ilgili konuşan Yaş Sebze Meyve İhracatçılar Birliği Başkanı Recep Dervişoğlu, Türkiye'nin ele geçirdiği bu fırsatı çok iyi değerlendirmesi gerektiğini, böyle fırsatların her zaman ele geçemeyeceğini belirterek, 'Avrupa ülkeleri, Türkiye radyasyon tehlikesinin dışında kaldığı için, bizim yaş sebze ve meyvelerimize ağırlık veriyor."

17 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi sürmanşetinde "Radyasyon var şimdilik tehlike yok" başlıklı haberin detayları şu şekildedir:

"İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fizikokimya Anabilim Dalınca yapılan araştırma sonucunda, piyasadaki süt ve yoğurtlarda bulunan radyasyonun, Çernobil olayı öncesine oranla artış gösterdiği belirlendi. Ancak, yediğimiz, içtiğimiz süt ve yoğurtlarda bulunan radyasyonun şimdilik tehlikeli düzeye ulaşmadığı ve sağlığa zararlı olmadığı saptandı"

18 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında "Batı Trakya'da Türkler radyasyon paniğinde" alt başlıklı haberin detayları şu şekildedir:

"(...) Balkan kolunda yaşayan Türk köylerinden 144 kişi, dün sabah yapılan ölçümlerde, vücutlarında çok fazla miktarda radyasyon tespit edildiği için özel koruma altında derhal Selanik Devlet Hastanesine sev edildiler. 'Balkan kolu' olarak bilinen İskeçe köylerinden 74, Gümülcine köylerinde ise 70 kişinin sabahtan öğleye kadar, İskeçe Politeknik Üniversitesi Atom Araştırmaları Merkezi uzmanlarınca yapılan taramalarda, yüksek dozda radyasyona maruz kaldıkları belirlendi."

19 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde "Çernobil, Sovyet basınına eleştiri yapmayı öğretti" üst başlığıyla verilen haberde güvensizlik yüzünden halka kaza ile ilgili geç bilgi verildiği belirtilmiştir:

"(...) Daha önce kaza hakkında zamanında açıklama yapılmamasını eleştiren Sovyetler Birliği Komünist Partisi resmi organı Pravda dün kazayla ilgili açıklamaların gecikmesi yüzünden halkın tedirgin olduğunu yazdı ve 'Halka güvenmek gerekirdi. Güvenilmediği için geç haber verildi.' dedi.

20 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi haberinde ABD'li kemik iliği nakli uzmanı Dr. Robert Gale'in uzun vadede 100 bin kişinin radyasyondan etkileneceğini ifade etmiştir:

"(...) Dr. Gale düzenlediği basın toplantısında 'Belirli düzeyde radyasyon alan en az 50 bin ila 100 bin kişi üzerinde uzun vadede radyasyon etkisi görüleceğini tahmin ediyoruz. Ne yazık ki, bu arada ölenler de olacaktır. Bu sayının az olmasını diliyoruz' dedi.

Öte yandan, Pravda gazetesi, Çernobil Santralında yanan reaktörün çevresindeki enkazın kaldırılması için uzaktan kumandalı bir buldozerin getirildiğini bildirdi.

Bu arada Sovyetler Birliği, Federal Almanya'nın Çernobil faciasından zarar görenler için tazminat isteğini reddetti. Resmi haber ajansı TASS, Alman Başbakan'ı Helmut Kohl'ün bu konuda yaptığı açıklamayı şiddetle eleştirdi ve faşist Almanya'nın Sovyetler Birliğine olan ödenmemiş borçlarını Bonn Hükümetinin unutmuş göründüğünü belirtti. TASS'ın konuyla ilgili yorumunda 'Ama biz, Hitler yönetiminin Sovyet ailelerinde meydana getirdiği acıları, katliamların tahribatını, yaralarını, üzüntülerini henüz unutmadık' denildi."

21 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin sürmanşetinde yer alan haberde radyasyon ölçümleri ile ilgili bilgi verilmiştir (Şekil 3.19.).

Dün Trakya'daydık

Özel olarak getirttiğimiz aletle İstanbul'dan Edirne'ye kadar ölçüm yaptık. SONUÇ: Tehlike sınırında değiliz

Radyasyon hattında adım adım

Almanya'dan getirttiğimiz monitör ile iki uzmanın yaptığı radyasyon ölçümleri, İstanbul'dan Kapıkule'ye doğru gidildikçe oranın arttığını ortaya koydu. Fakat "tehlikeli" durum yok.

Ölçüm işi, buğday tarlalarından çocuk bahçelerine, pazar yerlerinden hamile kadınların karnlarına, hayvan otlaklarından manav dükkânlarına, inek ve koyun dışkılarına kadar uzandı.

Terkos Gölü temiz çıktı. En yüksek radyasyona, Saray'ın Bahçedere Köyü'nde otlayan inek ve koyunların dışkılarında rastlandı. ● 13. sayfada

Radyasyonla gelen kürtaj kuyruğu...

Ukrayna Bölgesi'ndeki akrabalarını ziyaretten Almanya'ya dönen bir kadın, binlerce Sovyet kadınının radyasyon korkusuyla kürtaj yaptırdığını söyledi. ● 13. sayfada

HAMİLE BAYAN Edirne pazarında 7 aylık hamile Fatma Pala'nın vücudunda radyasyon ölçtük. Arkadaşımız Selma Tükel, ikinci çocuğuna hamile Fatma Pala'nın karnına el monitörünü koyarak ölçümü gerçekleştirdi. 12.4 gibi çok düşük bir radyasyon saptanması, en çok genç anneyi memnun etti. (Fotoğraf: Mahir CERÇİ)

KOYUNDA VE KİRAZDA

İstanbul'dan Edirne'ye doğru giderken havada ve topraktaki radyasyonu sık sık ölçtük... İstanbul'da 15,5 olan havadaki radyasyon, ineklerin otladığı Saray'ın Bahçedere Köyü'nde 21 mikroröntgen/saate yükseldi. Süt veren bir koyunda da 111.5 mikroröntgen gibi oldukça yüksek bir radyasyon oranı bulduk. Edirne pazarında satılan Edirne kirazındaki radyasyon, İstanbul'dakinden yüksek çıktı. Ama Edirne'de kirazdaki 22 mikroröntgen/saat değerindeki radyasyonu uzmanlar normal olarak değerlendiriliyor.

21 Mayıs 1986 Çarşamba

Hürriyet

TÜRKİYE TÜRKLERİNDİR

YIL: 39 SAYI: 13689

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

Kurucusu: SEDAT SİMAVİ (1896 - 1953)

FİYATI : 90,91 LİRA
K.D.V. : 9,09 LİRA
TOPLAM :100,00 LİRA

Şekil 3.19. 21 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfasınsa yer alan haber

Hürriyet gazetesinden Selma Tükel'in haberinin detayları şu şekildedir:

"(...) Buğday tarlalarından, çocuk bahçelerine, Pazar yerlerinden, gebe kadınların vücutlarına, hayvan otlaklarından manav dükkanlarına, inek ve koyun dışkılarından Bulgaristan'dan gelen tırların tekerlerine kadar çok çeşitli yerlerde radyasyon ölçtük. Bu araştırma Almanya'dan getirilen radyasyonu ölçen bir el monitörü ile gerçekleştirildi. Bu ölçümleri değerlendiren uzmanlar 417 mikroröntgen / saat radyasyon, insan ve hayvan sağlığı için tehlikenin başladığı bir orandır. Bu ölçümlerden hiçbirinde, buna yakın bir değer bile elde edilmemiştir. Kısaca, tehlike yoktur, fakat radyasyon, eskisinden fazla vardır. Çernobil olayı olmasaydı da, havada ve toprakta radyasyon ölçülecekti. Çünkü radyasyon daima her yerde mevcuttur."

"Radyasyonla gelen kürtaj kuyruğu" başlıklı bir diğer haberde şu detaylar dikkat çekmektedir:

"(...) Federal Almanya'nın gazetelerinden Bild, nükleer kazadan sonra Sovyet kadınlarının kürtaj yaptırtmak için kuyruğa girdiklerini öne sürdü. Ayrıca, nükleer faciadan sonra çevrede oturanların evcil hayvanlarını öldürerek gömdüklerini kaydetti."

22 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan "Çernobil aileleri parçaladı" başlıklı haberin detayları şöyledir:

"Çernobil Nükleer Santralında meydana gelen kazadan sonra bölgeden boşaltılan 92 bin kişiden büyük bir bölümünün başka yerlere gönderilen aile fertlerini bulamadığı bildirildi.

23 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi haberinde Çernobil'de ölü sayısının 15'e yükseldiği belirtilmiştir:

"Uluslararası Atom Ajansındaki Sovyet delegesi Boris Semyonov, Viyana'da verdiği demeçte, Çernobil nükleer kaza kurbanlarının sayısının 15'e yükseldiğini belirtti. Ajans başkanı Hans Blix'ten, nükleer kazalara karşı uluslararası işbirliğini öngören ayrıntılı bir karar tasarısı hazırlaması da istendi."

24 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde Çernobil kazası ile ilgili bir haber yer almazken, 25 Mayıs 1986 tarihinde sürmanşetten verilen haber "Yağmur ve sis korkusu" başlığıyla verilmiştir:

"İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Kimya Mühendisliği bölümü Başkanı Prof. Dr. Fikret Baykut olayı doğruladı, 'kısmen radyoaktif taşıyan yağmur sularının havadaki radyasyonu aşağı indirdiğini, yağmur, sis geçtikten sonra radyasyon oranının da düşmekte olduğunu' söyledi.

Bir diğer haberde ABD'nin Sovyetlerle nükleer işbirliğine hazır olduğu ifade edilirken detaylar şu şekildedir:

"ABD Dışişleri Bakanı George Shultz, Çernobil benzeri yeni bir nükleer felaketten kaçınmak için Sovyet Birliği ile işbirliği yapabileceklerini bildirdi.(...) 'Güvenlik konusunda gerekli adımları atmadığımız sürece, 20 yıla kadar kor erimesine yol açacak bir kaza bekleyebiliriz' dedi.

27 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan haberde ölü sayısının 19'a çıktığı ifade edilmiştir. 30 Mayıs 1986 tarihinde yayımlanan haberinde içeriği şu şekildedir:

"Çernobil kazası ülkede başlatılan 'anti-alkolizm' kampanyasını sekteye uğrattı. Sovyet halkının Çernobil nükleer santralından yayılan radyasyona karşı 'votka' ile korunmaya çalıştıkları bildirildi."

Mayıs ayının sonuna doğru giderek azalan Çernobil kazası ile ilgili haberler Mayıs ayının bitmesiyle birlikte daha seyrekleşmiş ve Kasım ayının sonuna kadar nadiren rastlanmıştır.

Mayıs ayında Hürriyet gazetesinde yer alan haberlerin geneline bakıldığında Sovyet Rusya'nın kazanın gerçekleştiği 26 Nisan 1986 tarihinden itibaren 3 gün boyunca hem ülkede hem de dünya genelinde duyurmaması Batı ülkelerinde yoğun olarak eleştirilmiş ve karşı propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Gündem belirleme kuramına örnek olarak gösterilecek bu durumda, Sovyet Rusya'nın kaza ile ilgili detayları gündeme getirmekten kaçırması, Batı medyası için bir gündem maddesi haline gelerek Soğuk Savaşın politik atmosferinde Komünist Rejimin eleştirilmesi için bir malzeme olarak kullanılmıştır. Dış dünyaya kapalı bir anlayışın tüm dünyayı etkileyen bir olayda mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği istediği kadar Çernobil Nükleer Kazası ile ilgili "gündem oluşturmama" çabası gösterse de başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin ve dünya kamuoyunun "gündem oluşturma" baskıları sonucunda daha açık bir iletişim sergilemek zorunda kalmıştır.

Dünya kamuoyuna zayıf görünmek istemeyen Sovyet rejimi yardım tekliflerini geri çevirmiş; sadece Federal Almanya ve İsveç'ten yardım talep etmiştir. Fakat daha sonra ABD'nin yardım tekliflerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Diğer yandan reaktörlerde çıkan yangınların söndürülüp söndürülmediğiyle ilgili sürekli çelişen bilgiler verilmiştir. 2 Mayıs 1986 tarihli haberde yangının söndürüldüğü belirtilmişken 4 Mayıs 1986 tarihli haberde Boris Yeltsin tarafından yangının devam

ettiği ifade edilmiştir. Yangının tamamen söndürülmesi ile ilgili haber 13 Mayıs 1986 tarihinde verilmiştir.

Kazanın sonuçları ile ilgili diğer bir konu ölü sayısıdır. İlk günlerde 2 kişinin öldüğü duyurulsa da Batı medyası bu sayının gerçeği yansıtmadığı ve böyle bir patlamadan sonra yüzlerce kişinin ölmüş olabileceğini iddia etmiştir. 27 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi haberinde ölü sayısının 19 olduğu belirtilirken, Çernobil Nükleer kazası ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda ölü sayısının 28 olduğu ifade edilmiştir (Friedman vd., 1992: 305-306; Yılmaz, 2017: 22-37). Burada da Batı medyasının abartılı olarak verdiği tahminlerin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Buna benzer abartılı yaklaşım kazanın etkileri ilgili de Batı medyasınca sergilenmiştir ve bu durum Sovyetler Birliğince dünya kamuoyunun ilgisinin Libya'da yaşanan olaylardan uzaklaştırılarak bu ilgilinin Çernobil kazasına çekilmesine yönelik bir operasyon olduğu iddia edilmiştir.

Çernobil Nükleer Kazası ile ilgili Hürriyet gazetesinde yer alan uluslararası haberlerin geneli ile ilgili bir özet vermek gerekirse, hem Sovyetler Birliği, hem de Batı medyası kaza ile ilgili detaylarla ilgili eksik, spekülatif ve manüpilatif bilgi verme eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Haber içeriklerinin diğer deyişle gündemin bu yönde belirlenmesi her iki taraf için propapaganda aracı olarak kullanılmıştır.

Çernobil Nükleer kazasının Türkiye'deki yansımaları ile ilgili haberlere bakıldığında, resmi yetkililerin ülke kamuoyunu korkutacak bilgiler vermekten kaçındıkları ve devlet yönetimi açısından bir zaafiyet söz konusu olmadığını gösterme çabası görülmektedir. Başta Türkiye Atom Enerjisinde çalışan yetkililer olmak üzere, devlet kademesinden gelen açıklamalarda *"bugün için en ufak bir tehlike bahis konusu değildir", "ölçümlerimizde Karadeniz'in bu kesimlerinde kesinlikle radyasyon tehlikesi yoktur", 'vatandaşlar afiyetle etlerini yiyebilir, süt ve suları içebilir'* gibi kesin ifadeler dikkat çekmektedir. Üniversitelerin ilgili birimlerinden yapılan açıklamalarda ise

kazanın olumsuz etkilerinin olabileceği, uzun vadede kanser riski bulunduğu, başta süt ürünleri olmak üzere gıda tüketimine dikkat edilmesi gerektiği ve iyotlu ürünlerin tüketilmesinin radyasyon etkilerini azaltacağı yönünde açıklamalarda bulunulmuştur.

Mayıs ayından sonra seyrekleşen haberler 29 Kasım 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında yer alan "Türk çayında radyasyon" alt başlıklı haberi ile tekrar gündeme gelmiştir:

"Hollanda sağlık makamları, Türkiye'den gelen çaylarda alışılmadık ölçüde yüksek radyasyon saptandığı belirtilerek halkı uyardılar. (...) Sağlık Bakanlığı sözcüsü Annette Schijvenaars'ın verdiği bilgiye göre, Rize bölgesinden gönderilen üç numunede kilo başına 3 bin ila 35 bin arasında değişen radyoaktiviteye rastlandı. Çayda kabul edilebilir oran kilo başına 600 iken bu aşırı artışın Çernobil nükleer kazası sonucu meydana geldiği belirtildi. Oranın yüksek olmasına rağmen şimdilik tehlike arz etmediği ve Türk çayının ülkede satışının yasaklanmadığı belirtildi. Öte yandan Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü yetkilileri ise radyasyon iddialarını yalanladı."

30 Kasım 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan "doktorlarda çay korkusu" başlıklı haberin detayları ise şu şekilde:

"Türk çaylarında yüksek oranda radyasyon bulunduğunun Başbakanlık Atom Enerjisi Kurumu tarafından bilindiği halde, kesin emirle gizli tutulduğu ileri sürüldü. Bu arada resmi yerlerde görevli olan ve durumu bilen çok sayıda bilim adamının, bir süredir evlerinde çay içmeyi bıraktıkları ve ailelerini tehlikeden korudukları ortaya çıktı. Önceki gün de bir tıp seminerine katılan doktorların ikram edilen çayları, 'ölmeye niyetimiz yok' diyerek içmedikleri dikkat çekti."

2 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesi sürmanşette yer alan "Çay korkusu" başlıklı haberde konu gündemin merkezine getirilmiştir (Şekil 3.20.).

Ortak olabilirsiniz... Sadece 21 kupon biriktirmeniz yeterli. KUPON NO: 7

Batı'nın "Radyasyon var" iddiası, yerli çay satışlarını durdurdu

Çay korkusu

İTHAL ÇAYA GÜN DOĞDU

21.sayfada

2 Aralık 1986 Salı

Hürriyet

TÜRKİYE TÜRKLERİNDİR

YIL: 39 SAYI: 13879

GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE

Kurucusu: SEDAT SİMAVİ (1956 - 1965)

FİYATI: 100 LİRA (KDV DAHİLDİR)

Şekil 3.20. 2 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında yer alan haber

"Çayda radyasyon korkusu herkesi sardı. Sabahları çok evde kahvaltıda çay yerine ıhlamur, neskafe ve süt içilmeye başlandı. (...) Sigara gibi çay tiryakisi olanlar, daha pahalı olmasına rağmen dükkan dükkan, market market dolaşıp Türk çayı yerine, 'radyasyonsuzdur' diye ithal çay aramaya başladılar. (...) Hollanda Sağlık Bakanlığının 'Türk çayında radyasyon var' açıklamasından sonra, Türkiye'de de doktorların ve bazı bilim adamlarının hiç çay içmedikleri görülmesi çayda radyasyon paniğini genişletti. Ancak hiçbir yetkili çıkıp da kesin bir radyasyon ölçümü sonucu açıklamadı. Bu da tedirginliği körükledi.

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ahmet Özemre ise 'halka intikal eden herhangi bir gıda maddesinde radyasyon sağlığı açısından zararlı bir durum söz konusu değil' görüşünü savundu. AET ülkeleri ile olan ilişkilerde birilerinin Türkiye'ye çelme atmaya çalıştıklarını öne sürdü.

(...) Analiz için ilk aşamada İstanbul ve Ankara'da piyasada satılan çaylardan bin adet örnek, Radyasyon Güvenlik Dairesi tarafından toplattırıldı. Alınacak sonuçlara göre araştırmanın diğer il ve ilçelerde yaygınlaştırılacağı açıklandı."

3 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesi manşetinde yer alan haber "Dikkat! Radyasyonu hafife almayalım" başlığı ile şu bilgilere yer verilmiştir:

"Çayda insan sağlığı için 600 bekerel/kg sınır kabul edilirken, Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral, Türk çayında 22-23 bin bekerel/kg radyasyon belirlendiğini, çayın demlenmesi ile radyasyon oranının 70-80 kat azalarak 320 bekerele düştüğünü açıkladı. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ahmet Özemre de 'çayda tespit edilen radyasyonun insan sağlığı için kesinlikle zararlı olmadığını' öne sürdü. (...) Bu arada adlarının açıklanmasını istemeyen bazı bilim adamları, 'çay dışında ıspanak, pırasa, kara lahana gibi sebzelerde radyasyon araştırması yapılıp yapılmadığını' sordular, bu konuda halkın aydınlatılmasını istediler."

7 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin manşetinde "zirveden radyasyon şakası" başlıklı haberde dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in "Bize radyasyondan, madyasyondan bir şey olmaz" ve Başbakan Turgut Özal'ın "Azıcık radyasyonlu çay, sağlığa faydalı" açıklamalarına yer verilmiştir (Şekil 3.21.).:

EVREN: "Bize radyasyondan, madyasyondan bir şey olmaz"
ÖZAL: "Azıcık radyasyonlu çay, sağlığa faydalı"
Zirveden radyasyon şakası
Günün başlıca konularından "çayda radyasyon" tartışmasına, Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki espriler, hoşgörülü bir bakış açısı getirdi.
Çankırı'daki tesisin açılışı sırasında Evren ıhlamur, Özal ise çay içerken, "radyasyon" konusu açıldı. Cumhurbaşkanı, gülümseyerek, "Midem rahatsız... Onun için ıhlamur içiyorum" dedi ve ekledi: "Vücudumuz her şeye alışmış... Radyasyondan madyasyondan bize bir şey olmaz..."
Özal da, çayını yudumlarken, "Korkmadan çay içilebilir" dedi ve bunu şöyle açıkladı: "Radyasyonlu çay, lezzetli oluyor..."
21.sayfada
Top fabrikası açılışında şeker fabrikası vaadi
Çankırı Uçaksavar Top Fabrikası'nın açılışında Başbakan Özal, Çankırılılara bir de "şeker fabrikası" müjdesi verdi.
21.sayfada
DÜNKÜ HÜRRİYET
358.905 – İstanbul Matbaası'nda
225.885 – Ankara
96.405 – İzmir
89.815 – Adana
57.905 – Erzurum
828.915 – Adet basılmıştır

Şekil 3.21. 7 Mayıs 1986 tarihli Hürriyet gazetesi ilk sayfa haberi

"(...) Çankırı'daki Uçaksavar Top Fabrikası açılışından sonra verilen yemeğin ardından, Cumhurbaşkanı'nın ıhlamur, Başbakan'ın ise çay içtiğini görüntüleyen foto muhabirleri, bunu görüntülemek istediler. Evren, 'midem rahatsız, ekşime yapıyor. Onun için ıhlamur içiyorum' dedi. Bu arada Başbakan Özal, radyasyon konusunu hatırlatınca, Evren 'haa... o mu?' deyip gülerek 'vücudumuz her şeye alışmış, radyasyondan, madrasyondan bir şey olmaz' dedi. Bu arada Özal, 'radyasyonlu çay daha lezzetli oluyor... Radyasyon var ama zararlı değil ki' diye ekledi. Cumhurbaşkanı'nın suda bile radyasyon bulunduğunu hatırlatması üzerine Özal, radyasyonun ancak çay yapraklarının marul gibi yenmesi halinde insan sağlığına zararlı olacağını kaydetti."

9 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında yer alan "radyasyona karşı dava" alt başlıklı haberin detayları şu şekildedir:

"Çernobil faciasından zarar gören Avrupa ülkeleriyle birlikte Türkiye'nin, Uluslararası Adalet Divanında Sovyetler Birliği aleyhine tazminat davası açacağı bildirildi. Ancak makam SSCB için bağlayıcı olmadığından bir sonuç umulmuyor."

10 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde "Radyasyon Meselesi" başlıklı Coşkun Kırca isimli yazar tarafından yazılan köşe yazısından önemli alıntılar şu şekildedir:

"(...) Yabancı ülkelerden gelen bir kısım haberler, bu ülkelerin yetkin teknik makamlarının söylentileri doğruladığı yolunda. Buna karşılık, kendi teknik makamlarımız, bu haberleri devamlı yalanlıyorlar. (...) Yüzyıllardan kalma kadercilik geleneğimiz, çağımızda geniş ölçüde vurdum duymazlığa dönüştüğünden, bu gibi haberler kamuoyumuzda fazla telaş uyandırmaz. Kendi sağlığımız ve hayatımızla ilgilenmeyi hala bir çeşit kahramanlık ya da rindlik sananlarımız çoktur. Fakat ihraç mallarımızı satın alanların ve en başta Batı Avrupalıların, bu gibi konularda ne kadercilik, ne vurdumduymazlık, ne kahramanlık ne de rindlikle ilgisi vardır. Türkiye'den mal alma uğruna, bırakalım hayatlarını, sağlıklarının bir nebzesini dahi tehlikeye atmak istemeyecekleri kuşkusuzdur. Mesele çok ciddidir. Türkiye'nin şöhreti, çekirdeksel radyasyon konusunda yeterli teknik mercilere sahip olmadığı biçiminde yayılır ise ihracatımız bundan büyük darbe yiyebilir. Ama Türkiye'ni şöhreti, kendi teknik mercilerinin bulgularını örtbas edip yüksek radyasyon oranlı maddeleri tehlikesizmiş gibi dışarıya sattığı biçiminde çıkarsa, sonuç daha da vahim olacaktır.

Türkiye'nin ihracat hamlesinin devam etmesinde hayati çıkarı vardır. Bu yüzden yetkili makamlarımızın, yüksek radyasyon oranlı maddelerin dışarıya satılmasına göz yummuş olabileceklerine inanmak istemiyorum. Kaldı ki böyle bir davranış, aynı maddeler yurt içinde de satıldığına göre, en başta kendi halkımızın sağlığına kastetmek olur. Bu tarz söylentilerin yaygınlaşması ihracat hamlemizi kısa sürede köstekleyeceği gibi, Avrupa Topluluğuna tam üye olma, hatta ortaklık ilişkilerimizi geliştirme girişimlerini de bir çırpıda anlamsız hale getirebilir."

12 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin manşetinde "çayda yine radyasyon" başlıklı haber yer almıştır (Şekil 3.22.).

12 Aralık 1986 Cuma

Hürriyet

TÜRKİYE TÜRKLERİNİNDİR

YIL: 39 SAYI: 13889

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

Kurucusu: SEDAT SİMAVİ (1896 – 1953)

FİYATI: 100 LİRA (KDV DAHİLDİR)

Bulgaristan'da şok ve yalan

Son haber, Frankfurt'taki Battelle Enstitüsü'nden

Çayda yine RADYASYON

Eski çaylarda radyasyon "yok" denecek kadar az. Yenilerinde ise oran, çok yüksek ve tehlikeli boyutlarda. Rekor radyasyon, Türkiye'de "Lipton" markasıyla hazırlanan çayda. Sıvı haldeki çaylarımızın da "sakıncalı" bulunduğu bildirildi. 17. sayfada

Hangi çayda ne kadar radyasyon var? 17. sayfada

Şekil 3.22. 12 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında yer alan haber

"Çaydaki radyasyon tartışmasına bir rapor daha eklendi. Almanya'da Türk çayları toplanırken, Frankfurt'ta Batelle Enstitüsü, özel olarak tahlil ettiği 13 Türk çayı çeşidinde 8 bin ila 31 bin bekerel arasında değişen çok yüksek radyasyon buldu.(...) 'Çayı demlemek, yıkamak, kaynatmak tehlikeyi ortadan kaldırmıyor. Yani insan vücuduna geçiyor. Böylece radyasyon insan vücudunda depo ediliyor. Çaydaki radyoaktif maddeler, çeşitli organlara yerleşiyor. Bunlar da zamanla kansere yol açabiliyor."

13 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında "radyasyonda 15 yıl kritik" alt başlığı ile yer alan haberde Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Radyoloji Profesörü Erdoğan Işıkman'ın açıklamalarına yer verilmiştir:

"(...) Işıkman, 'bakan bir şey söylemiş; radyasyonun azı yarar, çoğu zarar diye, gazetelerde okudum. Bunu öğrencilerimiz söylese mezun olamazlar' dedi. (...) Bir akciğer filmi çekildiğinde insan 2 röntgen radyasyon alır. Bir kez olduğu için vücut bunu tamir edebilir. Ama Çernobil sonucu gelen radyasyon uzun süreli olduğu ve çevreden her noktadan alındığı için tehlikelidir.' Prof. Dr. Erdoğan Işıkman, 'ne gibi önlemler alınabilir?' sorusu üzerine şunları söyledi: 'İşin açıkçası, hiçbir şey yapılamaz. Radyasyon oranı sık sık kontrol edilmelidir. Yağmur suyunda, bitkilerde, sulu sebzelerde radyoaktivite sürekli ölçülmelidir. Saklamaktansa açıkça söylemek daha iyi olur.'

Prof. Dr. Işıkman, radyasyonun uzun sürede kesinlikle kansere yol açtığını söyledi ve şunları ekledi: 'Kanserden başka kemik iliğine etki yapar. Kan sistemini bozabilir. Radyasyonun etkili olduğu bölgedeki halkta 5 yıl sonra kan hastalıları, 10-15 yıl sonra da kanser artma gösterebilir."

13 Aralık 1986 tarihindeki bir diğer haberde esmer deniz yosununun radyasyonun etkilerini yok ettiği verilmiştir:

"(...) Deniz yosunları ile ilgili olarak Fransa'da tez hazırlayan Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Şükran Çarık, 'yenilebilen ve suyu çay olarak içilebilen bu yosun, yapısındaki aljinatlar sayesinde radyoaktif artıkları toplamakta ve sindirim yoluyla dışarı atılmaktadır."

14 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin manşetinde yer alan haberin başlığı '5 katlı radyasyon banyosu yaptık' olarak verilmiştir. Haberin detayları şu şekildedir:

"Bilim adamları, çaydaki radyasyon konusunda yetkilileri 'verileri gizli tutmakla' suçluyor. Cerrahpaşa Hastanesi Radyoterapi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Reha Uzel, 'gazetelerde açıklanan 8 bin bekerel veya 30 bin bekerel gibi değerler bir hayli yüksek. Bir an önce radyasyondan nelerin etkilendiğinin belirlenmesi ve halka açıklama yapılarak tedbir hususunda yol gösterilmesi gerekmektedir' dedi.

Nükleer Fizik Profesörü Tolga Yalman, 'Kişi başına radyasyon yılda 1 rem'i geçmemeli: Oysa Türkiye'de 5 rem'e çıktı. Uluslararası limitler zorlanıyor' dedi. Atom

Enerjisi Enstitüsü Radyasyon Güvenlik Daire Başkanı Özer Özerdem ise 'radyasyon insan sağlığına zararlı değildir' şeklindeki resmi görüşü tekrar etmektedir."

15 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin iç sayfalarında yer alan haberde, çaydaki radyasyon nedeniyle Adaçayı fiyatlarında artış meydana geldiği ifade edilmiştir.

16 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesi haberi "çayda radyasyon vurgunu" ile verilmiştir:

"Çayda yaşanan radyasyon şüphesi katmerli bir vurguna dönüşüyor. Vatandaşın 1985 ürünü çay arayışları sonucu, piyasada hem karaborsa fiyat doğdu hem de radyasyonlu çaylara etiket yapıştırılarak eski çay imajıyla radyasyonlu çaylar satılmaya başladı. (...) Çay-kur yetkilileri şu uyarıda bulundu: 'Kimse üzerine etiket yapıştırılmış çay almasın. Çünkü üretilen çayların üzerinde imalat tarihi mutlaka yazar. Eğer bir etiket varsa bu muhakkak sahtedir.",

20 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin manşetinde "Çayı şimdi içebilirsiniz" başlıklı habere yer verilmiştir (Şekil 3.23).

Şekil 3.23. 20 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin ilk sayfa haberi

"Türk demi radyasyonu öldürüyor: Bir hafta önce çay yapraklarındaki radyasyonu ölçen Almanya'nın Battelle Enstitüsü, şimdi de demlenmiş çaydaki radyasyon oranlarını belirledi ve radyasyonun demlenmiş çayda düşük oranlarda bulunduğunu saptadı."

24 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinin sürmanşetinde "2. Radyasyon dalgası gizledi" başlıklı haber yer almıştır (Şekil 3.24.).

Şekil 3.24. 24 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan ilk sayfa haberi

"Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ahmet Özemre, Çernobil nükleer kazasından sonra Trakya yöresini etkisi altına alan radyasyon bulutunun ardından, Doğu Karadeniz'de etkili olan ikinci bir nükleer bulutun ülkemize geldiğini bildirdi. 'Bu bulut, ilkinden daha az etkili oldu. Bunun için o zaman açıklama yapmadık. Açıklama hem halk arasında paniğe neden olacaktı, hem de ekonomik etkileri görülecekti' dedi. Türkiye'nin Çernobil'deki kazadan sonra ortaya çıkan radyasyon serpintilerinden en az derecede etkilenen ülkeler arasında yer aldığını belirttiğini sözlerine ekleyen Prof. Dr. Özemre, şunları söyledi: 'Gerekli tedbirleri hemen aldık ve yöre halkını uyardık. Kimse bizi kazadan sorumlu tutamayacağı gibi, yine kimse radyasyon konusunda gerekli tedbirleri almadığımızı iddia edemez. Verilmeyecek hesabımız yoktur. Ayrıca, eğer insan sağlığına büyük etkisi olacak bir durum ortaya çıksaydı, bunu açıklamamamız da söz konusu olamazdı. Kimse enayi değil. Üstelik radyasyon konusunda ülke genelinde tedbir alan Avrupa ülkeleri, ekonomilerini mahvettiler. Biz bunu da yapmadık.' Halka intikal eden gıda maddelerinin hiçbirinde insan sağlığına zarar verecek miktarda radyasyon olmadığını da tekrarlayan Prof. D.r Özemre'nin televizyonda önceki gün yaptığı söyleşide kullandığı ve bazı çevrelerce yadırganan ilginç cümlelerden birkaçı şöyle:

'Türkiye'de kesinlikle radyasyon tehlikesi yoktur. Ama bu arada piyasaya sürmediğimiz bazı mallar vardır. Bunları burada açıklayamam.'

'Avrupa ülkelerindeki radyasyon kabul oranları kesinlikle bilimsel değil, siyasidir.'

'Radyasyon işimize yaradı. Bu sayede bu konudaki araç gerecimiz 15 kat arttı. Araştırma ekipleri sayısı 6'dan 25'e çıktı.'

'Üçüncü radyasyon bulutunun bir daha ülkemize gelmemesini Allah'tan istirham ediyorum, niyaz ediyorum, dua ediyorum.'

'Allah bu devlete, hükümete ve millete zeval vermesin.'

"Çernobil'den Türkiye'ye 6 fatura başlıklı bir diğer haberde şu bilgiler verilmiştir:

"İkinci nükleer dalganın aylar sonra açıklanmasının üzerine Hürriyet Araştırma Servisi'nin yaptığı incelemeler Çernobil'in Türkiye'ye çok pahalıya patladığını ortaya koyuyor. Ancak bu konuda tek bir rakam vermek çok güç. Çünkü hasar, gerçek ve psikolojik boyutlarıyla hala devam ediyor. Üstelik yetkililer baştan beri olduğu gibi, bugün bile bazı olguları kamuoyundan saklamakta ısrar ediyorlar. Çernobil'in faturası altı kalemden oluşuyor:

(1) Çay: Türk çayında yüksek oranda radyasyon bulunması tartışması hala devam ediyor. Birinci sürgün çayda çok yüksek olduğu, bunun daha sonraki sürgünlerde azaldığı resmi yetkililerce de kabul edildi. Rize Çay-kur Genel Müdürü Yılmaz Telatar, bu yıl üreticinin tüm ürününün satın alındığını ve üreticinin hiçbir zarara uğramadığını belirtiyor. Ancak bazı yetkililer, çok yüksek oranda radyasyon ihtiva eden ürünlerin imha edildiğini bildiriyorlar. Başta Almanya olmak üzere bazı AET ülkelerinde 1986 ürünü çayımızın satışı yasaklandı. 62 ton Türk çayı iade dildi. Üreticinin zararı yok ama devletin zararı saklanıyor. Tüketicinin zararı ise uzun dönemde anlaşılacak.

(2) Fındık: Yetkililer, fındıkta da üreticinin radyasyon nedeniyle bir zarara uğramadığını öne sürüyorlar. İhracatta birkaç ülke dışında sorun yok.

(3) Et, Balık, Süt: Bu ürünler ile ilgili Mayıs ayında radyasyon korkusu yeni yeni yayılmaya başladığında kuşkulanılmış, daha sonra radyasyon düzeyinin düşük olduğu ilan edilmişti. Suudi Arabistan bir süre et alımını durdurmuş sonra alımlar yeniden başlamıştı. Irak sınırında bekletilen 40 bin hayvan radyasyon ölçümü sırasında telef olmuştu.

(4) Turizm: 1986 yazı, turizm açısından parlak geçmedi. Özellikle Amerikalı turistlerin Avrupa'ya geçmesi nedeniyle bazı bölgelerdeki turistik tesisler boş kaldı. Ancak bunun ne kadarının terör ne kadarının Çernobil nedeniyle olduğu bilinmiyor. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği Genel Başkanı Bahattin Yücel, 'asıl tehlike önümüzdeki sezon' diyor, şunları ekliyor: 'İnandırıcı, gerçekçi açıklamalar yapılmadığı takdirde şüpheler büyüyecek. Bu da Türk turizmini baltalamak isteyenlerin eline bir fırsat verecektir.'

(5) Sağlık: Türkiye'nin üzerinden iki kez geçtiği yeni ilan edilen radyoaktif bulutların, sağlığımız üzerindeki etkilerini şu anda bilebilmemiz çok zor. Yetkililer gerekli bilgileri vermedikleri için kimin, ne zaman ve ne kadar radyasyon aldığını saptayabilmek mümkün değil.

(6) Güven: Yapılan değerlendirmeler, Çernobil'in faturasının en ağır kaleminin devlete duyulan güven alanında olduğunu gösteriyor. Halk, baştan veri bilgi vermemeyi, halkı karanlıkta tutmayı tercih eden, daha sonra da çelişkili ve ciddiyetten uzak şeyler söyleyen kamu kurumlarına ve sözcülerine artık güvenmediklerini, davranışları ve sözleriyle gösteriyorlar. Özellikle Atom Enerjisi Başkanı Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre'nin inandırıcılığını yitirdiği belirtiliyor. Maddi hasar kısa sürede kapansa da bu güven bunalımının onarılması daha fazla zaman alacağa benziyor."

Son olarak 25 Aralık 1986 tarihli Hürriyet gazetesi sürmanşetinde yer alan habere bakıldığında Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral'ın "Allah 3. Buluttan korusun" açıklaması yer almaktadır:

"(...) 'Üçüncü bulut Allah korusun gelebilir... Keklik gibi avlanırız' diyen Aral, Radyasyon güvenlik planının hazırlandığını söyledi. 'İkinci dalga kesinlikle fiili tespitle ortaya çıkmıştır. Seyyar ekipler, yaptıkları ölçümlerde, tedbir alınacak bir şey olmadığını ifade etmişlerdir." (...) Radyasyonun 'bir gece ansızın gelebilirim' deyip geldiğini anlatan Bakan Aral, Türkiye'de 40 yerde erken uyarı sistemi belirlendiğini,

sistem devreye girince Genelkurmay Başkanlığı ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığında alarm çalıp kırmızı ışık yanacağını bildirdi. 'Kaçak rüzgâr gelirse yakalayacağız. Radyasyonun şiddetine göre tahliye planları hazırlayacağız. Çernobil öldü artık ama Rusya'nın 17 tane nükleer santralı mevcut."

Kasım ayının sonu itibariyle tekrar gündeme gelen Çernobil Nükleer Kazasının etkileri Türk çayı konusunda endişelere yol açmış, yurt içinde ve yurt dışında çay tüketimini etkileyerek maddi ve psikolojik zarara yol açmıştır. Mayıs ayında başta et olmak üzere gıda ihracatını olumsuz etkileyen bu durum Kasım ve Aralık aylarında çay ve fındık ihracatını etkilemiştir. Yurt içinde ise çaya alternatif olan içeceklerin tüketilmesinin yanı sıra halkın yabancı çaylara yönelmesine, çay satışı gerçekleştirenlerin de usulsüzlüklere başvurmasına yol açmıştır. Bu duruma neden olan en önemli etken ise yetkililerin ve bilim insanlarının birbiri ile çelişen ifadeleri ile ortaya çıkan güvensizlik ortamıdır. Devlet yetkilileri çayda radyasyon olmadığını kesin dille iddia ederken, Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral basının önünde çay içmiş (Şekil 3.25), hatta bizzat Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Başbakan Turgut Özal bir toplantıda çayda az miktarda radyasyonun sağlığa yararlı olduğunu müstehzi bir dille ifade etmişlerdir. Halkı rahatlatmak adına gerçekleştirilen bu propaganda faaliyetleri yıllar sonra ortaya çıkan gerçeklerle üzücü açıklamalar olarak tarihe geçmiştir. 24 Haziran 1986 tarihli Günaydın gazetesinde yer alan haberde "Türkiye'de radyasyon var diyenler dinsizdir" ifadesine başvuran Cahit Aral (Şekil 3.26.), 18 Aralık 1992 tarihli Milliyet gazetesine (Şekil 3.27.) verdiği bir röportajda şu itiraflarda bulunmuştur:

"Çernobil'den 2,5 ay sonra Türkiye'de ölçümlere başlandı. Felaket işte bu boşlukta oldu. Türk halkı için üzgünüm. (...) Türkiye'nin radyasyona maruz kaldığını öğrendik ama çok geç kalınmıştı. Hâlbuki olaydan yarım saat sonra alarm verilip tedbirler alınması gerekirdi. Radyasyonla ilgili herkesin Türk halkına özür borcu vardır. Olaydan 33 gün sonra kurulan bir komitenin başına geçtim. Raporlar geldikçe 'Eyvah felaket' diyorduk. Heyecanlanıp üzülüyorduk. Ama benim yapabileceğim bir şey yoktu. Elimizde imkan yoktu. Bunun sorumlusu hükümettir. Biz hadiseden sonra Türk milletinin ana korumasını yapabilmiş değiliz."

"Radyasyon"a inat, bardak bardak içti...

Çaycı bakan

ANKARA, ÖZEL

SANAYİ ve Ticaret Bakanı, Radyasyon Güvenlik Komitesi Başkanı **Cahit Aral**, radyasyon söylentilerinin Türkiye'nin dışsatımına büyük darbe indirdiğini söyledi. **Aral**, Türk çayının radyasyon bakımından **"kesinlikle tehlikesiz olduğunu"** bildirdi.

Bakanlığına bağlı DESİYAB'ın halka açık, çok ortaklı ve işçi yönetimindeki şirketlerde uygulamaya koyduğu rehabilitasyon çahşmalarına ilişkin olarak dün bir basın toplantısı düzenleyen Aral, 167 şirke-

- Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral, çayın marul gibi yenmediği takdirde hiçbir tehlike arzetmediğini öne sürdü. "Eğer 10 kişinin bile öleceğine inansak, tüm çayı imha eder, 150 milyarlık ithalat yapardık" dedi
- Devletin 40 milyarlık radyasyonlu fındık aldığını bildiren Aral, "Hiç kimseye bir kilo radyasyonlu fındık yedirmedik" diye konuştu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden tazminat isteme hakkının doğabileceğini söyledi

inansaydık, tüm çayı imha eder, 150 milyarlık çay ithalatına giderdik."

TAZMİNAT BEKLENTİSİ

Cahit Aral, radyasyon söylen-

nat isteme hakkı doğabilir" dedi.

TEREYAĞI DAĞLARI

Öte yandan Avrupa'daki sütto-zu ve tereyağı stokları, radyasyon yüzünden "dağ gibi" oldu.

mli çay Sanayi ve Ticaret Bakanı **Cahit Aral**, dünkü toplantısında radyasyona nispet yapar gibi, son derece oyu demli çay içti... **Aral, "Eğer çaydaki radyasyondan işinin bile öleceğine inansak, çayı imha eder, 150 milyarlık ithalat yapardık"** dedi.

Şekil 3.25. 9 Aralık 1986 tarihli Milliyet gazetesi haberi

GÜNAYDIN

24 HAZİRAN 1986 SALI

100 LİRA KDV DAHİLDİR

Katsayının 1 Ter... 62'ye çıkarılmas... halli bir lokanta... parası kadar za...

Devletin en yüksek y... genel müdürün eline...

Bu arada milletvekille... dahil 535 bin, Bakan...

● Türkan BUĞDAYC...

"Türkiye'de radyasyon var diyenler dinsizdir"

Sanayi Bakanı Aral "Dinine ,imanına inanan radyasyon var demez. Radyasyon haberlerinin büyütülmesi yüzünden turizmimiz de, ticaretimiz de aksadı" dedi

Cahit Aral, "Avrupa'da hiç kimse (Sahillerimiz radyasyonla kirlendi. Yiyeceklerimizi kontrolden geçirererek yiyoruz) demiyor. Biz ise bu laflarla turist kaçırıyoruz.. Suudi Arabistan bile kamyonlarımızı kontrola başladı" diye konuştu...

● **Füsun UNAL'ın haberi 7'nci sayfada**

"Radyasyon konusunda yetkili benim"

Radyasyon Komitesi Başkanı Bakan Cahit Aral basından şikayetçi olarak, "Radyasyon konusunda benden başka kimse konuşamaz" dedi...

Vehbi Koç dedi ki:

"Bu ülkeye... camiden... önce oku... ve yuri...

Şekil 3.26. 24 Haziran 1986 tarihli Günaydın gazetesi manşeti

'Türkiye'den özür dilerim'

Radyasyonlu dönemin Sanayi Bakanı Cahit Aral'dan inanılmaz itiraf

"Felaketi öğrendiğimiz zaman çok geç kalmıştık. TÜRK HALKI İÇİN ÜZGÜNÜM"

► **Ercüment İŞLEYEN**

● **'HABERİMİZ YOKTU'** Çernobil faciasının Türkiye'yi vurduğu günlerde, radyasyon tehlikesi olmadığını öne süren zamanın Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral, gerçeği bugün şöyle açıklıyor: "Çernobil'den 2.5 ay sonra Türkiye'de ölçümlere başlandı. Felaket işte bu boşlukta oldu. Türk halkı için üzgünüm"

● **'ARTIK ÇOK GEÇ'** Türkiye 'nin radyasyona maruz kaldığını öğrendik; ama artık çok geç kalınmıştı. Halbuki olaydan yarım saat sonra alarm verilip tedbirler alınması gerekirdi. Radyasyonla ilgili herkesin Türk halkına özür borcu vardır"

● **'EYVAH DİYORDUK'** "Olaydan 33 gün sonra kurulan bir komitenin başına geçtim. Raporlar geldikçe 'Eyvah felaket' diyorduk. Heyecanlanıp üzülüyorduk. Ama benim yapabileceğim bir şey yoktu. Elimizde imkân yoktu. Bunun sorumlusu da hükümettir. Biz, hadiseden sonra Türk milletinin ana korumasını yapabilmiş değiliz"

►13. SAYFADA

DİNİNE İMANINA Çernobil felaketi kasıp kavururken Cahit Aral Sanayi ve Ticaret Bakanı'ydı. Tüm iddia ve uyarıların aksine Aral, tüm gücüyle radyasyon olmadığını kanıtlamaya çalıştı. Aral, 12 Haziran 1986'da Radyasyon Güvenlik Komitesi Başkanı olarak yaptığı açıklamada, "Türkiye'de endişe verici bir radyasyon tehlikesi yok. Türkiye'nin her tarafı cıvıldarla taranıdı. Denizler de temiz. Her türlü balık ve su ürünü yenebilir" diyordu. Hatta Bakan, çayda da tehlike olmadığını kanıtlamak için "Bakın ben de çay içiyorum" diyerek basının önünde çayını yudumluyordu. Bir gün de şöyle konuşmuştu: "Dininne imanına inanan, Türkiye'de radyasyon var demez". Aral gerçeği bugün yine çayını içerken söylüyor: "Radyasyon vardı. Cihaz yoktu. Felaketti. Özür dilerim" [Fotoğraf: Ali CANBULAT]

Şekil 3.27. 18 Aralık 1992 tarihli Milliyet gazetesi haberi

SONUÇ

Bu çalışmada, 26 Nisan 1986 tarihinde gerçekleşen Çernobil Nükleer kazası ile ilgili Hürriyet gazetesinde yer alan haberler propaganda çerçevesinde ve gündem belirleme kuramı ekseninde değerlendirilmiştir. Söz konusu dönemin en yüksek tiraja sahip gazetesi olan Hürriyet'in (Oktay, 1987: 140) gerek uluslararası düzeydeki haberleri gerekse Türkiye düzeyindeki haberleri verirken gündem belirleme kuramının bilgi verme özelliğine göre hareket ederek gelişmeler hakkında detaylı bilgi vermiş, bazı haberlerde devlet yetkililerinin ve siyasilerin eleştirildiği görülse de uzmanların, yetkililerin ve siyasilerin görüşlerini tarafsız bir şekilde sunmuştur. Hükümete ya da her hangi bir görüşe yönelik net bir propaganda faaliyeti görülmemiş; yetkililer ve bilim insanları tarafından yapılan açıklamalar haberin önem derecesine göre gündem olarak değerlendirilmiş ve sunulmuştur.

Gündem belirleme kuramı bilgi üzerindeki iktidarın kontrolü ile ilgilenmektedir. Medya kuruluşları, bulundukları konuma göre, sergilemek istedikleri ideolojik ve politik tutuma göre gündemlerini oluşturarak kamuoyunun bilgilenme süreçlerinde etkili olmaktadırlar. Bu bakımdan belirli bir ideolojik veya politik görüşü yansıtmak istendiğinde o ideolojinin veya politik görüşün propagandasını yapmaktadırlar. Bilindiği gibi her ülkede iktidarda olan politik gücün yaklaşımlarını topluma kabullendirme amacına hizmet eden medya kuruluşları söz konusudur. Bu medya kuruluşlarının sahiplik yapıları da buna göre şekillenebilmektedir. Bu nedenle kitle iletişim araçları, iktidar meşrutiyetinin sağlanması ve gücünün devamlılığı açısından önemlidir. Nitekim medya ile siyaset arasında gerçekleşen ilişki çift yönlüdür. Bu çift yönlü ilişkide kitle iletişim araçlarının, politik gündem üzerindeki etkinliği söz konusu iken, siyasetin de medyayı etki altına alabilmesi de mümkündür. İktidar olmanın yolu, kamuoyunun güvenini kazanmaktan geçtiği için bu güvenin sağlanmasında

gerçekleştirilen imaj ve söylem inşasında, kitle iletişim araçları en güçlü araç olarak kullanılmaktadır. Kitle iletişim araçları, siyasi gereksinimler doğrultusunda, kamuoyu gündemini oluştururken, diğer bir yandan da rızanın imalatını sağlar. Çünkü siyaset, medya aracılığıyla toplumsal rıza oluşturabilmektedir. Buna göre, bir amaca hizmet etme doğrultusunda taraflı yayın politikası güden bir propaganda modeli, gündem belirlemenin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir (Herman ve Chomsky, 2012: 21-22). Aynı şekilde muhalif tarafta olan politik aktörler de etkileri altında olan kitle iletişim araçlarını gündem belirleme ve karşı propaganda enstrümanı olarak kullanarak siyasi güç elde etme peşindedirler.

Çernobil faciası sonrasında Hürriyet gazetesinde tespit edilen haberlerin geneline bakıldığında gündem belirleme ve propaganda ile ilgili üç farklı taraf açısından uygulamalar gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki Sovyetler Birliği'nin kaza ile ilgili detayları gizleme ve dünya kamuoyuna olumsuz bir imaj vermeme çabasıdır. Kazanın gerçeklemesinin üzerinden 3 gün geçince gündeme getiren Sovyetler, kazanın etkileri, meydana geliş biçimi, ölü sayısı, yangının devam edip etmediği gibi detaylarla ilgili sürekli eksik ve yanlış bilgi paylaşarak elde etmek istediği etkinin tam tersi bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Radyasyon bulutu tehlikesi ile yüz yüze kalan Batılı devletler tarafından suçlu ilan edilen Sovyetler zamanla geri adım atmak zorunda kalmıştır. İkinci uygulama örnekleri de bu durum sonucunda ortaya çıkmıştır. Başta ABD olmak üzere Batı devletleri ve medyası Çernobil kazasını sürekli gündemde tutarak ve detaylı bilgi arayışına girerek Sovyetler Birliğine yönelik haklı olarak baskı uygulamışlardır. Soğuk Savaşın karşı cephesini oluşturan komünist bloğun zor durumda gösterilmesi için bu olay bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve yoğun bir propaganda bombardımanına tutulmuştur. Bu tavır her ne kadar kendi vatandaşlarının ve dünya genelinin sağlığına yönelik endişeleri barındırsa da her fırsatta Sovyet yetkililer suçlanmıştır. Ayrıca bu kaza nükleer enerji karşıtları için de bir fırsat haline gelmiştir. Birçok Batılı devletin

vazgeçtiği nükleer enerji ile ilgili yatırımlara son verilmesi için dünya genelinde gösteriler ve propaganda faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü olarak Çernobil kazasının Türkiye'ye olan etkileri ile ilgili haberlerle ilgili propaganda örnekleri tespit edilmiştir. Kazanın gerçekleştiği ilk günlerde yaşanan şok etkisi ile devlet yetkilileri olumsuz bilgi vermekten kaçınarak halkı rahatlatacak açıklamalarda bulunmuşlar fakat bilim insanları daha temkinli olarak tehlike arz edecek durumlarla ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır. Yıllar sonra yetkili ağızdan yapılan itirafta görüldüğü üzere böyle bir kriz durumunda nasıl davranılacağı ve ne tür önlemler alınması gerektiği ile ilgili hazırlıksız olan devlet yetkililerinin halka eksik bilgi vermesi hatta tehlikeni boyutlarını hafife alması son derece olumsuz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısa ve uzun vadede nasıl etkilere yol açacağı bilinmeyen bir durum ile ilgili "tehlike yoktur" gibi kesin ifadelerin sarf edilmesi o günler için halkı rahatlatsa da bugün bakıldığında halkı ölçülmesi mümkün olmayan zararlarla yüz yüze bırakmıştır. Batılı ülkelerde en küçük ihtimallerin bile üzerinde durularak önlemler alınmasına rağmen Türkiye'de bu yaklaşım abartılı bulunmuştur. Gerek Sovyetler birliği gerekse Türkiye'de, kamuoyundan gerçeklerin saklanmasına yönelik gerçekleştirilen propaganda stratejisinin, yıllar sonra ortaya çıkan gerçekler dikkate alındığında ne kadar tehlikeli sonuçlara yol açacağı bu çalışma ile birlikte ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2006). Freud Teorisi ve Faşist Propagandanın Yapısı. T. W. Adorno içinde, *Toplum Üzerine Yazılar* (M. Y. Öner, Çev. 2. Baskı). İstanbul: Belge Yayınları.

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği.* (N. Ülner, & E. Öztarhan-Karadagan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2011). *Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi*, 6. Baskı, (N. Ülner, M. Tüzel, ve E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Akarcalı, S. (2003). *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*. Ankara :İmaj Yayınları

Akyol, M. (2015). Korkunun İnşasından Suskunluk Sarmalına: Propaganda Aracı Olarak Gözetim. G. Ülger içinde, *Propaganda: Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler* (s. 149-164). İstanbul: Beta Basım Yayın.

Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları.* (A. Tümertekin, Çev) İstanbul: İthaki Yayınları.

Anık, C. (1994). Kamuoyunu Oluşturan Araçlar. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,* (1-2), 83-110.

Anık, C. (2016). *Siyasal İkna.* İstanbul: Derin Yayınları.

Atabek, N. ve Dağtaş, E. (2016). *Kamuoyu ve İletişim.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınevi.

Ayhan, B. ve Çavuş, S. (2014). İzleyici Araştırmalarında Değişim: Kullanımlar ve Doyumlardan Bağımlılığa. *Selçuk İletişim, 8*(2), 32-60.

Baban, E. (2005). *İkna Amaçlı Kitle İletişim Kuramları ve Edward Bernays'ın Halkla İlişkiler Uygulamaları.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bagce, H. E. (2003). Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,* (28), 63-79.

Başçı, H. (2015). Medyada Manipülatif Habercilik: Hürriyet Gazetesi ve Ahmet Kaya Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bayram, Y. (2011). Türk Dış Politikasına Yönelik Karar Alma Sürecinde Medyanın Etkinliği: Körfez Savaşı Krizlerinde Medya-Kamuoyu ve Karar Alıcı İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bektaş, A. (2002). *Siyasal Propaganda.* İstanbul: Bağlam Yayınları.

Benjamin, W. (2008). *The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media.* Massachusetts: Harward University Press.

Bernays, E. L. (1928). *Propaganda.* New York: Hovace Liveright.

Bilgin, N. (2014). *İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar,* Genişletilmiş 3. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Brown, J. A. (1992). *Siyasal Propaganda.* İstanbul: Ağaç Yayınevi.

Brown, J. A. (2000). *Beyin Yıkama.* İstanbul: Ağaç Yayınları.

Canetti, E. (1998). *Kitle ve İktidar.* (G. Aygen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Century of Persuasion. (2019). *The Men Behind the Curtain*. https://centuryofpersuasion.wordpress.com/2013/11/17/fs2-lucky-eddie/

Chomsky, N. (2008). *Medya Denetimi.* (E. Baki, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.

Clark, T. (2004). *Sanat ve Propaganda Kitle Kültürü Çağında Politik İmge.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

CNN Türk. (2014, Ağustos 28). *I. Dünya Savaşı Propaganda Posterleri.* https://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/diger/bu-posterlerle-savasa-cagirdilar?page=1 adresinden alındı (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2018).

Çetin, B. N. (2014). Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24*(2), 239-265.

Dahl, R. (2017). *Demokrasi Üzerine.* İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Debord, G. (2006) Gösteri Toplumu, (A. Ekmekçi ve O. Taşkent Çev.), 5. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Domenach, J.-M. (1995). *Politika ve Propaganda.* İstanbul: Varlık Yayınları.

Domenach, J. M. (2003). *Politika ve Propaganda.* (T. Yücel, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

Doob, L. W. (1968). Goebbels'in Propaganda İlkeleri. (Ü. Oskay, Çev.) *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 338-366.

Ellul, Jacques (1973). Propaganda: The Formation o f Men's Attitudes, New York: Random House.

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005). *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi* (Genişletilmiş 2. Baskı). Ankara: Erk.

Faucault, M. (2000). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. Kılıçbay, Çev. 2. Baskı) Ankara: İmge Yayınevi.

Fawkes, J. (2007). Public Relations Models and Persuasion Ethics: A New Approach. *Journal of Communication Management Communication Management, 11*(4), 313-331.

Fejes, F. (1994). Eleştirel Kitle İletişim Araştırması ve Medya Etkileri. M. Küçük içinde, *Medya, İktidar, İdeoloji* (s. 248-264). Ankara: Ark Yayınevi

Fierce Journalism. (2013, Aralık 23). *Sacred Congregation of Propaganda*. https://1goodjournalist.wordpress.com/2013/12/23/sacred-congregation-of-propaganda/ (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2019

Foucault, M. (2001). *Hapishanenin Doğuşu.* (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Yayınevi.

Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (I. Ergüden, O. Akınhay ve F. Keskin, Çev. 2. Baskı) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Freud, S. (1998). *Kitle Psikolojisi.* (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.

Friedman, S. M., Gorney, C. M., ve Egolf, B. P. (1992). Chernobyl Coverage: How the US Media treated the Nuclear Industry. *Public Understand, 1*(3), 305-323.

Gramsci, A. (2007). *Hapishane Defterleri.* (A. Cemgil, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.

Grunig, J. ve Grunig, L. (2005). *Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik.* İstanbul: Rota Yayınları.

Güler, M. (2018). Bir Manipülasyon Aracı Olarak Rızanın İmalatı. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 3*(5), 75-101.

Gürgen, H. (1990). Propaganda. *Kurgu Dergisi*(8), 135-157.

Güveli, Z. (1985). *1985 Yılının Ulusal Gazetelerinin Tiraj Kazanma ve İçerik Türü Karşılaştırması.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güzel, H. (2017, Eylül 19). *Büyük Yalan Teorisi ve İnsan Davranışı*. https://medium.com/t%C3%BCrkiye/b%C3%BCy%C3%BCk-yalan-teorisi-ve-i%CC%87nsan-davran%C4%B1%C5%9F%C4%B1-bd5e335a03f1 (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2018

Hansen, L. (2018). *When Nazi Germany Hosted the Summer Olympics*. https://theweek.com/captured/640037/when-nazi-germany-hosted-summer-olympics (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2018)

Herman, E. S. ve Chomsky, N. (2012). *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği.* (E. Ebadoğulu, Çev. 2. Baskı) İstanbul: Bgst Yayınları.

Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (1995). *Aydınlanmanın Diyalektiği.* (O. Özügül, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Katz, E., Blumler, J. G. ve Gurevitch, M. (1974). Uses and Gratifications Research. *The Public Opinion Quarterly, 37*(4), 509-523.

Kaya, S. (2017). Guy Debord'un Gösteri Toplumu Adlı Çalışması Bağlamında Mekân ve Modanın Tüketim Unsuru Olarak İncelenmesi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 6*(3), 818-830.

Kazancı, M. (2003). Althusser ile İdeoloji Üzerine Yapılamamış Bir Söyleşi. *İletişim Araştırmaları, 1*(2), 37-54.

Kazancı, M. (2007). *Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler.* (7.Bası). Ankara:Turhan Kitapevi Yayınları

Keskin, F. (1997). *2. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Alman Propagandası: Türkische Post.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Keskin, F. (2014). *Politik İletişim Sözlüğü.* Ankara: İmge Kitapevi.

Kılıç, D. (2003). *Haber Yapımı Sürecinde Editör ve Editoryal Sistem Hürriyet Gazetesi Örneğinde Bir Labaratuvar Çalışması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kızılçelik, S. (2013). *Frankfurt Okulu* (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Klein, N. (2010). *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi.* (S. Özgül, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.

Köseoğlu, Y., ve Al, H. (2013). Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya. *Akademik İncelemeler Dergisi, 8*(3), 103-125.

Lasswell, H. D. (1927). The Theory of Political Propaganda. *The American Political Science Review, 21*(3), 627-631.

Lasswell, H. D. (1938). *Propaganda Tecnique in the World War* (2. Baskı). New York: Peter Smith.

Lasswell, H. D. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. L. Bryson içinde, *The Communication of Ideas: A Series of Addresses.* New York: Harper and Brothers.

Lazarsfeld, P. F., Berelson, B. ve Gaudet, H. (1944). *The People's Choice : How the Voter Makes up his Mind in a Presidential Campaign.* New Yok: Duell, Sloan & Pearce.

Lerner, Daniel (1985). "Propagandada Etkinlik: Şartlar ve Değerlendirme, Oskay, Ünsal (ed), Kitle Haberleşmesi Teorilerine Giriş, Ankara: AÜ Basın Yayın Yüksekokulları Yayınları. (261-280)

Lippmann, W. (1998). Public Opinion, London: Transaction Publishers.

Lumley, F. E. (1936). Propaganda: Its Psychology and Technique. *A Psychological Approach, 7*(4), 225-226.

McCombs, M. E. ve Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *The Public Opinion Quarterly, 36*(2), 176-187.

McLuhan, M. (2015). *Global Köy.* İstanbul: Scala Yayıncılık.

McNair, B. (2002). Politikada Temsil ve Temsilin Politikası. J. L'Etang, M. Pieczka, & S. Yıldırım Becerikli (Düz.) içinde, *Halkla İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar* (s. 79-108). Ankara: Vadi Yayınları.

Mor, B. D. (2007). The rhetoric of public diplomacy and propaganda wars: A view from self-presentation theory. *European Journal of Political Research,* (46), 661-683.

Mutlu, E. (2004). *İletişim Sözlüğü.* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Nguyen, T. T., Hui, P.-M., Harper, F. M., Terveen, L., ve Konstan, J. A. (2014). Exploring the Filter Bubble: The Effect of Using Recommender Systems on Content Diversity. *nternational World Wide Web Conference Committee (IW3C2).*, 677-686.

Noelle-Neumann, E. (1983). The eflect of media on media eflect research. *Journal of Communication, 33*(3), 157-165.

Nye, J. (2005). *Yumuşak Güç.* Ankara: Elips Kitap.

Oktay, A. (1987). *Toplumsal Değişme ve Basın.* İstanbul: Bilim Felsefe Sanat Yayınları

Onaran, A. Ş. (1984). *Kamuoyu El Kitabı (1-H-80).* İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.

Öngen, H. B. (2017). "Devlet Güdümündeki Medyadan Özel Sermaye Medyasına Geçiş: Turgut Özal Dönemi Medya Sermaye Yapısının Değişimi", *Akademik Bakış Dergisi*, 59, 26-40.

Özçağlayan, M. ve Apak, D. (2017). Soğuk Savaş Yıllarında Algı Yönetimi, Haber ve Propaganda İlişkisi. *Marmara İletişim Dergisi,* (28), 107-130.

Özçetin, B. (2018). *Kitle İletişim Kuramları: Kavramlar, Okullar, Modeller.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Özemre, A. Y., Büyülken, A. ve Gençay, Ş. (2000). *50 Soruda Türkiye'nin Nükleer Enerji Sorunu* (2. Baskı). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Pazarlamasyon. (2018, Ağustos 9). *Lucky Strike Satışlarını Arttırmak İçin Kadınlara Yapılan Yeşil Propagandası*. https://pazarlamasyon.com/lucky-strike-satislarini-arttirmak-icin-kadinlara-yapilan-yesil-propagandasi/ (20 Şubat 2019)

Pinkleton, B. (1994). The Campaign of the Committee on Public Information: Its Contributions to the History and Evolution of Public Relations. *Journal of Public Relations Research, 6*(4), 229-240.

Pinkleton, B. (2009). The Campaign of the Committee on Public Information: Its Contributions to the History and Evolution of Public Relations. *Journal of Public Relations Research, 6*(4), 229-240.

Pratkanis, A. ve Aronson, E. (2008). *Propaganda Çağı: İknanın Gündelik Kullanımı ve Suistimali.* İstanbul: Paradigma Yayınları.

Qualter, T. H. (1980). Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi (Çev: Ünsal Oskay),. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (35), 255-307.

Sanemoğlu, O. (2017). Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *İnsan & İnsan, 4*(12), 66-86.

Sapienza, Z. S., Iyer, N., & Veenstra, A. S. (2015). Reading Lasswell's Model of Communication Backward: Three Scholarly Misconceptions. *Mass Communication and Society, 18*(5), 599-622.

Saraçoğlu, G. V. (2006). Son Yirmi Yılda Çernobil Kazası Sonrası Dünyada Yaşananlar. Türk Tabipler Birliği içinde, *Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye'de Kanser* (s. 11-43). Ankara.

Seitel, Fraser P.(2011). The Practice of Public Relations, Boston: Pearson.

Sever, N. (1998). Kitle İletişim Araştırmalarında İki Yaklaşım: Liberal ve Eleştirel Kuramlar, Farklılıklar ve Yakınlaşmalar. *Kurgu Dergisi*(15), 44-53.

Shannon, C. E. (1948). A Mathematical Theory of Communication. *The Bell System Technical Journal*, (27), 379-423.

Smith, Ted A. (1989) (Ed) Propaganda: A Pluralistic Perspective, New York: Prager.

Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi. (2018). *Kadim Bir Harp Yöntemi: Propaganda.*

Tarhan, N. (2012). *Psikolojik Savaş.* İstanbul: Timaş Yayınları.

The Museum of Public Relations. (2019). *Lighst's Golden Jubilee*. http://prvisionaries.com/bernays/bernays_1929a.html (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2019)

Tokgöz, O. (2008). *Siyasal İletişimi Anlamak.* Ankara: İmge Kitapevi.

Türk Dil Kurumu. (2018). *Propaganda*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bd9ff40df12f4.43391034 (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018)

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (1988). *Türkiye'de Çernobil Sonrası Radyasyon ve Radyoaktivite Ölçümleri.* Ankara: Başbakanlık Türkiye Atom Enerjisi Kurumu.

Türköne, M. (2003). *Siyaset.* Ankara: Lotus Yayınevi.

Walton, Douglas (1997) "What is Propaganda and What Exactly is Wrong with It?", Public Affairs Quarterly, 11 (4):383-413.

Weber, M. (1993). Sosyoloji Yazıları (T. Parla, Çev.), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Wikipedia. (2018, Aralık 12). *Uncle Sam*. https://en.wikipedia.org/wiki/Uncle_Sam

Woolley, S. C. ve Howard, P. N. (2016). Political Communication, Computational Propaganda, and Autonomous Agents. *International Journal of Communication* (10). 1-6.

WOW Turkey. (2006, Aralık 9). *Birinci Dünya Savaşı Propaganda Kartpostalları*. WOW Turkey: http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=1159

Yağmurlu, A. (2018). *Bir Aşk ve Nefret Hikayesi: Halkla İlişkiler ve Propaganda*. https://www.researchgate.net/publication/328476788_Bir_Ask_ve_Nefret_Hikayesi_Halkla_Iliskiler_ve_Propaganda (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2018).

Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları.* Ankara: Dipnot Yayınları.

Yıldırım-Becerikli, S. (2000). Halkla İlişkiler ve Etik. *Ankara Halkla İlişkiler Derneği*(8), 24-27.

Yıldırım-Becerikli, S. (2005). *Uluslararası Halkla İlişkiler.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yılmaz, H. (2007). *Michel Foucault'nun Biyo-İktidar Kavramı Çerçevesinde Nazi Dönemi Propaganda Belgesellerinin Analizi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimer Enstitüsü, Afyon.

Yılmaz, H. (2017). *Nükleer Afetlerde Kriz Yönetimi.* Yayımlanmamış Yülsek Lisans Tez: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.

Yılmaz, N. (1995). *Kamuoyunu Etkilemede Propagandanın Rolü.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yüksel, E. (2007). "Kamuoyu Oluşturma" ve "Gündem Belirleme" Kavramları Nerede Kesişmekte, Nerede Ayrılmaktadır? *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(1), 571-586.

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, siyasal propagandaya kültür, iletişim, dil, güç ilişkileri, ikna, kamuoyu ve medya kavramları ekseninde yeni bir bakış açısı sunmak ve propagandayı uzun yıllardır bilinen dar ve sınırlı kapsamı dışında, daha geniş bir perspektifle yorumlayabilmektir. Diğer bir amaç ise, içinde yaşadığımız demokratik ülkelerde propagandanın kim tarafından, hangi alanlarda, hangi dönemlerde ve ne şekilde uygulandığını çeşitli örneklerle gözler önüne sermektir.

Gerçekleştirilen nicel içerik analizi sonuçlarına göre Çernobil nükleer kazası Hürriyet gazetesinde 29 gün ilk sayfada olmak üzere 44 gün boyunca gündemde kaldığı tespit edilmiştir. Nitel içerik analizinde ise SSCB'nin, kaza ile ilgili detayları ve kazanın etkilerini başta kendi halkı olmak üzere dünya kamuoyundan gizlediği ve zayıf bir imaj vermemek için dışa kapalı bir propaganda stratejisi sergilediği gözlemlenmiştir. Bu durum karşısında başta ABD olmak üzere Batılı devletler Sovyetleri yoğun olarak eleştirmiş ve bu yönde karşı propaganda faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Türkiye özelinde ise, devlet yetkililerinin ve siyasilerin kazanın Türkiye'yi etkileyip etkilemediği ile ilgili halkı teskin edecek itidalli açıklamalar yapmalarına rağmen konu ile ilgili uzmanların tehlikenin boyutlarına dair daha temkinli açıklamalarda bulundukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Gündem Belirleme Kuramı, Çernobil Nükleer Kazası, Hürriyet Gazetesi, SSCB

ABSTRACT

The main aim of this study is to present a new perspective to the political propaganda in terms of culture, communication, language, power relations, persuasion, public opinion and media. It is also able to interpret the propaganda from a broader perspective with the exception of the narrow and limited scope known for many years. Another aim is to show how the propaganda is applied by whom, in what areas, in what periods and in what way.

In qualitative content analysis, it was observed that the USSR hid the details of the accident and the effects of the accident from the world public opinion, especially its own people. In addition, in order not to give a weak image, a closed propaganda strategy has been shown by USSR. In the face of this situation, the Western states, especially the US, criticized the Soviets intensively and carried out counter propaganda activities. In case of Turkey, government officials and politicians made statements to placate the public about the effects of disasters. Nevertheless, it determined that experts have made more cautious statements about the extent of the danger.

Key Words: Propaganda, Agenda Setting Theory, Chernobyl Nuclear Accident, Hurriyet, USSR

Key Words: Propaganda, Agenda Determination Theory, Chernobyl Nuclear Accident, Hurriyet Newspaper, USSR